TERVAKOSKI

PAPERITEHTAAN TEHDASKYLÄ JA KYLÄPELTO

Rakennetun ympäristön selvitys

JANAKKALAN KUNTA 2020

Kulttuuriympäristöpalvelut Heiskanen & Luoto Oy

SISÄLLYSLUETTELO

1 Johdanto 4
1.1 Alueen sijainti ja lähtökohdat 4
1.2 Työn tavoitteet, nykytilanne ja arvot 7
1.3 Arvotusperusteet 11
1.4 Keskeiset käsitteet, arvotekijät ja niiden perusteet 12

2 Tervakoski, historia ja nykypäivä 13
2.1 Tervakosken maakirjakylä, kartano, paperitehdas ja yhdyskunta 13
2.2 Tervakosken maisema 1700-luvun lopulla, ennen kartanoa 14
2.3 Tervakosken maisema 1880-luvulla, kartano, paperitehdas ja tehdaskylä 15
2.4 Yhdyskunnan esikuvat 16
2.5 Arkkitehdit, Eklund ja Kautonen 17
2.6 Yhdyskunnan kerrostumat ja kokonaisuudet 2020 18

3 Kaava-alueet: Tehdaskylä ja Kyläpelto 20
3.1 Kaava-alue: Tehdaskylän historia, rakennukset ja ympäristöt 20
3.1.1 Kuuden perheen talot 1900-luku 34
3.1.2 Asuinrakennukset 1910-luku 40
3.1.3 Varastorakennukset 1940- ja 1950-luku 42
3.1.4 Asuinkerrostalot, Sähkötalot, 1930-luku 46
3.1.5 Eläkeasunnot, Lepola 1935, 1945 ja 1956 48
3.1.6 Asuinkerrostalot 1960 - 1973 52
3.1.7 Tehdaskylän julkiset rakennukset 59
3.1.8 Kettukallion alue 61
3.1.9 Auto Tehdaskylässä 66
3.2 Kaava-alue: Kyläpelto, historia ja ympäristö 70
3.2.1 Kyläpellon kaava-alue, näkymät ja rakennukset 83
3.2.2 Kaava-alueen länsipuolella olevia rakennuksia 87

4 Yhteenveto, arvot, suositukset 94
4.1 Tehdaskylä ja arvot 95
4.1.1 Kettukallion alueen arvot 98

4.1.2 Kaavasuositukset: Tehdaskylä ja Kettukallio 99
4.2 Kyläpellon arvot ja suositukset 102
4.2.1 Kaavasuositukset: Kyläpelto 107
4.3 Yleiset suositukset maankäytön kehittämisen periaatteista kaava-alueille: 108

5 Lähteet 109

Kuva- ja karttalähteissä käytetyt lyhenteet:

GTK	Geologian tutkimuskeskus
HKMA	Hämeenlinnan kaupungin museon kuva-arkisto
MO	Museovirasto, finna/musketti, vapaasti käytettävät kokoelmat, CC by 4.0
MML	Maanmittauslaitos
KTJ	Kiinteistötietojärjestelmä
	Tervakosken paperitehtaan kuva-arkisto, Delfort Oy

Rakennusten nykykuvat: Jari Heiskanen ja Laura Uimonen, Kulttuuriympäristöpalvelut Heiskanen &Luoto Oy

1 Johdanto

1.1 Alueen sijainti ja lähtökohdat

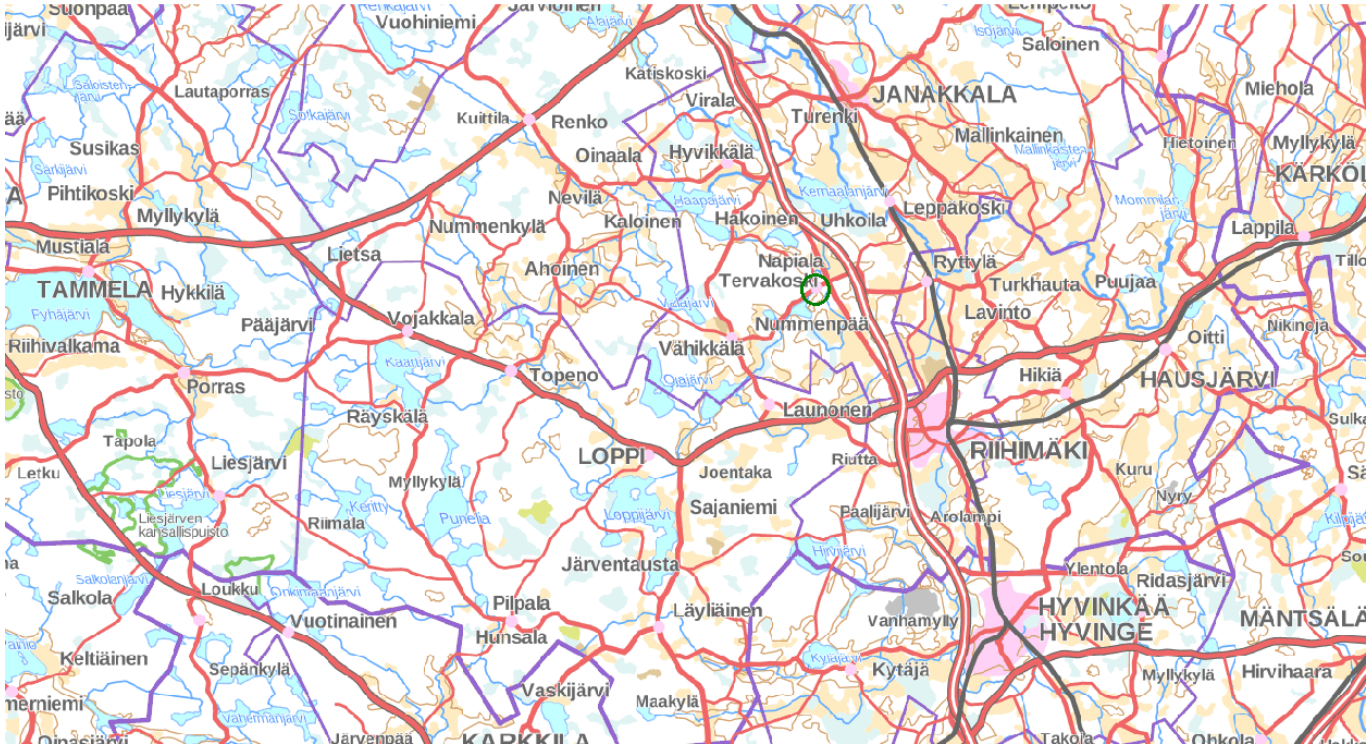

Kartta: Vihreä rengas = Tervakoski. Kartta 1:250 000, MML 2020. Kaava-alueet peruskartalla

Taajamaa sivuaa itäpuolella vanha, 1950-luvulla rakennettu Helsingintie (kt. 130). Moottoritie ja Helsinki-Tampere päärata jäävät kauemmaksi itäpuolelle. Noin 4000 hengen Tervakoski on nykyisin yksi Janakkalan kunnan kolmesta taajamasta. Kylä- ja viljelymaisemaan vuosina 1820-1974 rakentunut, useita rakennuskerrostumia sisältävä paperitehdas ja sen yhdyskunta ovat valtakunnallisesti merkittäviä rakennettuja ympäristöjä.

Tervakoski sijaitsee Tammelan ylängon ja Vanajaveden laakson rajapinnassa. Itäpuolella aukeavat laakson alavat, laajat peltomaisemat, länsipuolella maisema on mäkisempää ylänköseutua. Tervakosken historiallista ydinmaisemaa leimaa vesistön, Alasjärven ja Tervajoen ohella jyrkkäpiirteiset kalliomäet, joiden väliin, Tervajoen kosken ympäristöön raivattiin Tervakosken kylän pellot.

Historialtaan Tervakoski on keskiaikainen kylä ja myllypaikka, vuodesta 1799 kartano ja 1818 paperitehdas, jonka ympärille rakentui tehtaan toimesta ja suunnitelmin taajaväkinen yhdyskunta 1800- ja 1900-luvulla. Teollisuustoiminta jatkuu edelleen, joskin tehtaan rooli yhdyskunnan rakentajana päättyi 1970-luvulla. Sen jälkeen tehdas on luopunut rakentamansa yhdyskunnan kymmenistä kiinteistöistä ja rakennuksista.

Kaava-alueet: Tehdaskylä ja Kyläpelto

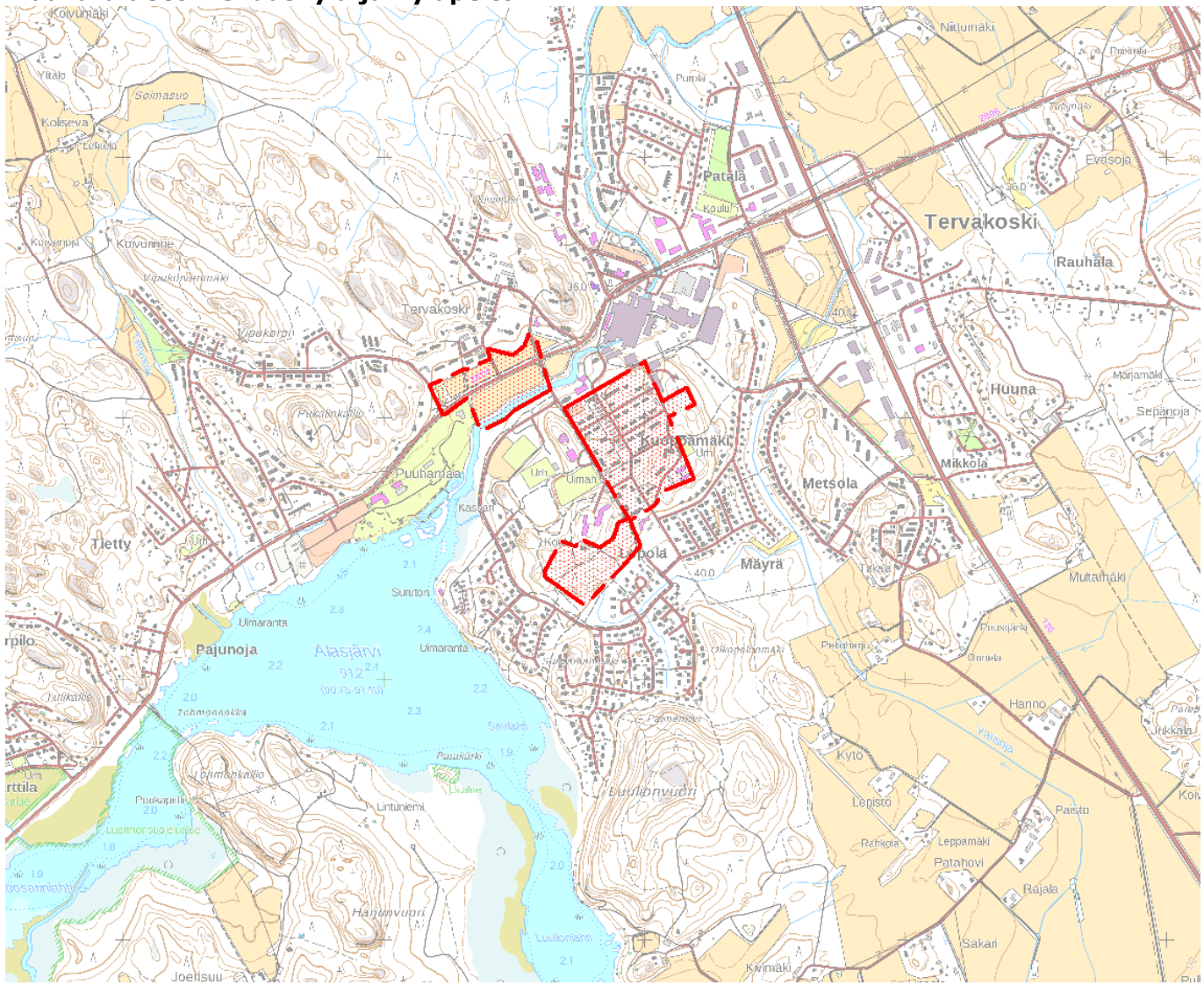

Kaava-alueet, vireillä oleva Vähikkäläntien asemakaava-alue sekä jatkossa vireille tuleva Tehdaskylän asemakaava-alue sijoittuvat Tervakosken keskustaan, paperitehtaan länsi- ja eteläpuolelle. Tervajoen etelärannalle sijoittuva kaava-alue on tehtaan vanhinta asuinaluetta ns. tehdaskylää ja joen pohjoispuolella oleva alue vanhemman kyläajan peltoaluetta. Työssä alueista on käytetty tässä raportissa nimiä Tehdaskylä ja Kyläpelto. Kaava-alueita kehystää joki- ja metsäalueiden lisäksi paperitehtaan historialliset ympäristöt, kartano sekä asuin- ja palvelurakennukset.

Kaava-alueet, Tervajoen pohjoispuolella oleva kyläpelto ja eteläpuolella tehdaskylä sekä Kettukallion-tien koulukeskuksen etelärinteeseen asuinalueeksi kaavoitettu rakentamaton alue on rajattu karttaan punaisella katkoviivalla. Kettukallion alue on säilynyt rakentamattomana metsäalueena, siitä pieni osa, 1950-luvun kansakoulu ja sen asuntola kuuluvat historiallisesti tehdaskylään, sen palveluihin, jotka sijoitettiin asuinkortteleiden reuna-alueille. Alue on käsitelty tehdaskylän kaava-alueen yhteydessä.

Inventointialueet taajamassa, Tervajoen pohjoispuolella on Vähikkäläntien asemakaava-alue ja eteläpuolella Tehdaskylän alue, johon liittyy louonaiskulmalla Kettukallion metsäalue. Pohjakartta MML 2020.

Kaava-alueen maisemarakenne, maaperä

Tervakosken kylä sijoittui kaava-alueiden väliin, jotka muodostivat sen, myöhemmin kartanon ja tehtaan ydinalueen. Kylä- ja kartanoasutus sekä pitkään tehtaankin asutus sijoittui usein moreeni-alueiden ja pelloksi raivattavien savimaiden raja-pintaan tai moreenialueille. Maatalous ja sen tar-peet olivat keskeinen osa maisemaa keskiajalta aina 1950-luvulle saakka.

Kaava-alueet maaperäkartalla. Punaisella merkityt alueet kartassa ovat korkealle nousevat kallio- ja moreenialueet, vaaleanruskealla on harjanteita ja mäkiä muodostavat sora- ja hiekkamoreenialueet ja sinisellä alavat savipohjaiset alueet, jotka raivat-tiin vähitellen pelloiksi. Asutus keskittyi kylä-, kartano- ja vielä pitkään tehdasaikana vaalean-ruskeille alueille, peltojen yhteyteen.

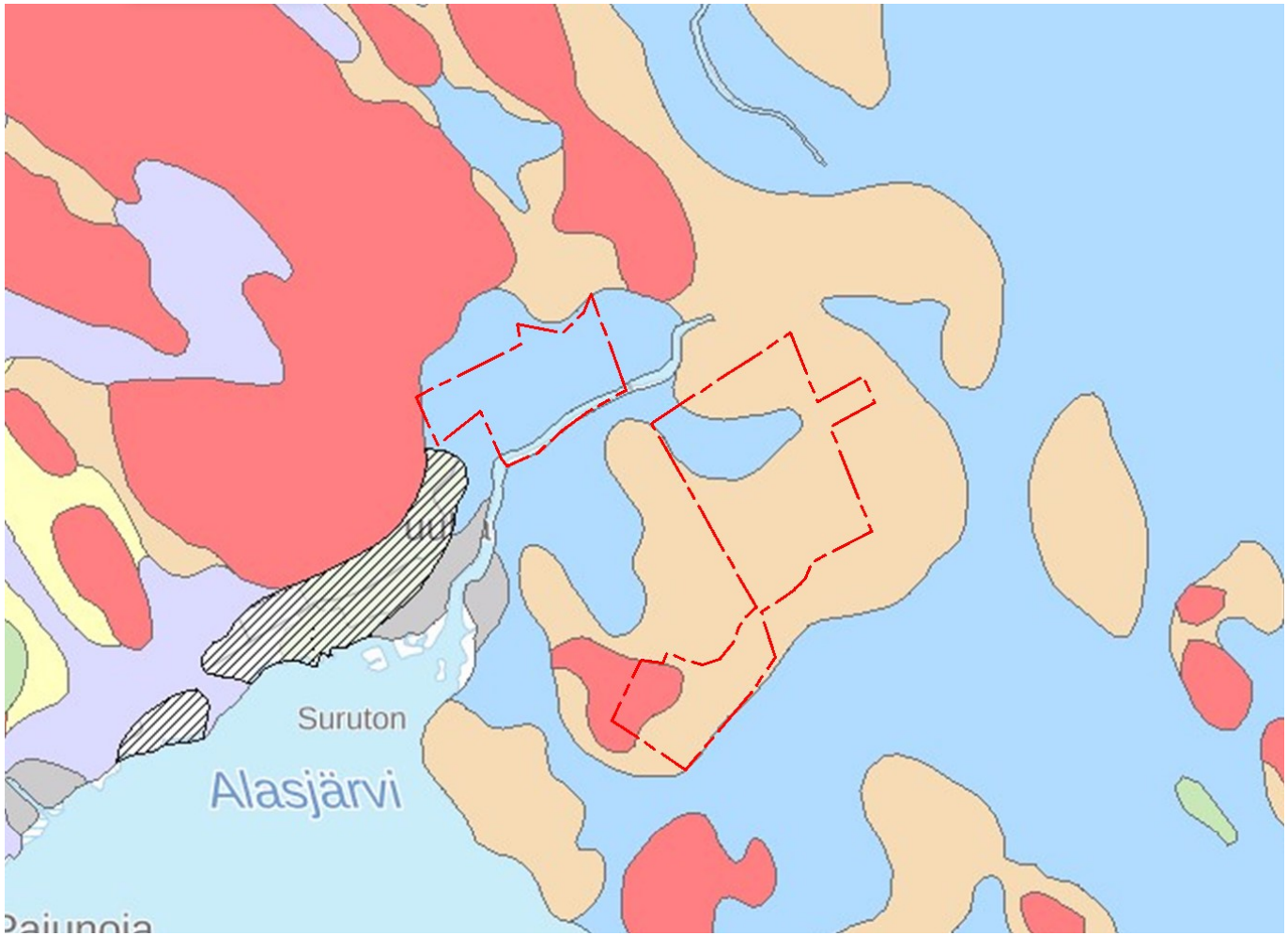

Pohjakartta: Maaperäkartta, GTK/Paikkatietoaineistot. Kaava-alueet punaisella katkoviivalla.

1.2 Työn tavoitteet, nykytilanne ja arvot

Tervakosken kolmen, Vähikkäläntien, Tehdaskylän ja Kettukallion, alueen rakennetun ympäristön selvitys on tehty Janakkalan kunnan, kaavoittaja Piia Tuokon tilauksesta. Työtä on ohjannut Hämeenlinnan aluevastuumuseo, rakennustutkija Laura Vikman. Työn tekivät Kulttuuriympäristöpalvelut Heiskanen & Luoto Oy:n tutkijat Laura Uimonen ja Jari Heiskanen. Työ sisältää kaava-alueiden rakennetun ympäristön ja historian. Lisäksi huomioidaan niiden osuus laajemmassa ympäristössä, historiassa ja maisemassa.

Työ tehdään asemakaavoitusta varten. Tehdaskylässä kaavoituksen lähtökohtana on tarve järjestää alueen pysäköintimahdollisuuksia sekä muuttaa kaava-alueen 78 rakentamatta jääneet kerrostalotontit omakotitonteiksi. Työ arvioi myös pysäköinnin uudisrakentamisen mahdollisuuksia ja sopivuutta alueella. Peltoalueella on tarvetta täydennysrakentamiseen. Alueelle haluttaisiin osoittaa asuin- ja julkista rakentamista sekä leikkipuisto. Lisäksi työssä on arvioitu nykyisen kaavasuojelun riittävyyttä. Työ käsittää tämän raportin sekä liiteosat, jossa on arvioitu pysäköinnin rakenteita ja mahdollista uudisrakentamista Tehdaskylässä sekä Vähikkäläntien pellon ja Kettukallion rakentamista.

Nykyiset asemakaavat ovat 1990- ja 2000-luvulta. Tehdaskylän kaavat ovat 33 (2004), 65 (1999), 85 (2015), 73 (2004) ja 64 (1998) ja Kyläpellon kaavat 30 (2000), 62(1994) ja 47 (1990) ja Kettukallion kaava 78 (2007).

Työn aineistoa olivat Janakkalan kunnan kaava-aineistot, Tervakosken Paperitehtaan kuva-arkisto Delfort Oy:ltä sekä kirjalliset ja arkistolähteet. Raportointi sekä selvitys tehtiin keväällä 2020 poikkeusoloissa, jonka vuoksi kaikkia mahdollisia arkistoaineistoja ei saatu käyttöön. Inventointi paikan päällä tehtiin helmikuussa ja toukokuussa 2020.

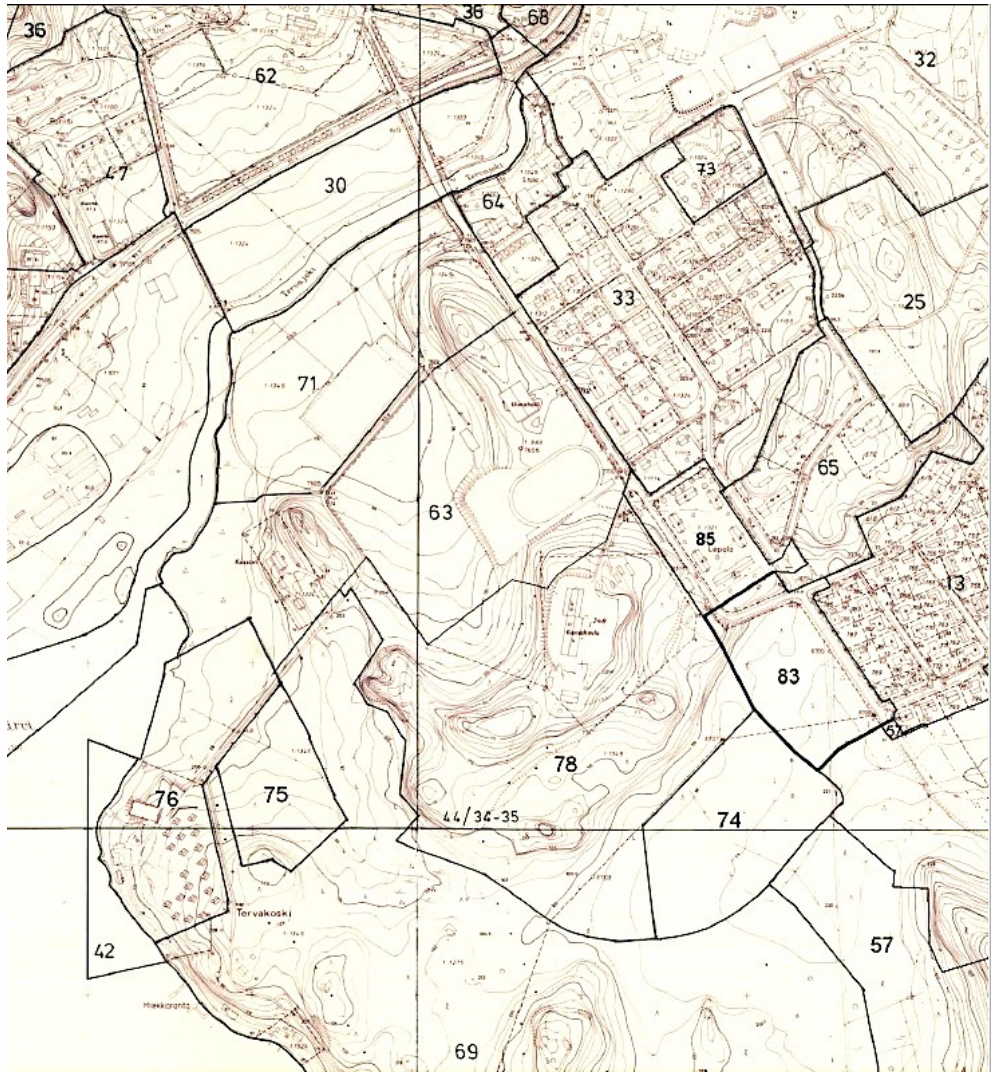

Kartta: Kaava-alueet ia numerointi kartalla. Janakkalan kunta.

Inventointialueet ovat pääosin valtakunnallisesti (RKY-2010) ja maakunnallisesti (Maakuntakaava 2040) merkittäviä rakennettuja ympäristöjä. Nykykaavoissa kaava-alueilta on suojeltu seitsemän rakennusta.

Kaava-alueilta on suojeltu:

Tehdaskylä ja Kettukallion alue:

- tehdaskylästä sen vanhin asuinrakennus (1849) merkinnällä sr-2 (asemakaava 73)
- Lepolan korttelin viisi rakennusta merkinnällä sr-5 (asemakaava 85)
- Kettukallion kansakoulun asuntola sr-4 (asemakaava 78)

Tehdaskylän selvitysalueen ulkopuolella, alueen tuntumassa:

- vanha kansakoulu sr-1 (kaava 64, Tehdaskylä)
- uusi kansakoulu sr-4 (kaava 78, Kettukallion alue)

Tehdaskylän 1800-luvun rakentamiseen ja aikakauteen kuuluvat myös Alasjärven rannassa Suruton-huvila sr (kaava 76) nykyisin Tervaniemen lomakeskus. Lisäksi Museoviraston määrittelemään ja Valtioneuvoston 22.12.2009 vahvistamaan RKY-alueeseen ja tehdasyhdyskuntaan kuuluvat Tehdaskylän inventointialueen tuntumassa oleva varsinainen tehdasalue, kirkko, kartanoalue sekä tehdaskylän itäpuolella terveystalo (1950) ja Varismäenkujan rivi- ja kerrostalot. (1940/1950-luvulta). Tehdaskylän itäpuolella on inventointialueeseen kuuluva pieni lisäalue, jossa oli 1948 rakennettu ja 2013 tulipalossa tuhoutunut päiväkoti.

Kyläpelto:

Kyläpellon selvitysalueen ulkopuolella, alueen tuntumassa:

- kartano AP/s, sekä sen päärakennus ja kaksi sivurakennusta merkinnällä sr (kaava 62)

Maakuntakaava 2040

Kanta-Hämeen maakuntakaava 2040 tuli voimaan 12.9.2019.
Siinä kaava-alueille on osoitettu seuraavat toiminnot:

Tehdaskylä ja Kettukallio:

- Kaava-alue on kokonaisuudessaan A Taajamatoimintojen alue
- Kaava-alue on kokonaisuudessaan osa maakunnallisesti ja valtakunnallisesti merkittävää rakennettua ympäristöä.
- Kettukallion kaava-alue on kokonaisuudessaan A Taajamatoimintojen alue

Kyläpelto:

- Vähikkäläntien pohjoispuoli: A Taajamatoimintojen alue
- Vähikkäläntien eteläpuoli: Matkailupalveluiden alue eli Puuhamaan laajennusvara

Kulttuurihistorialliset arvot:

- Kaava-alue on kokonaisuudessaan osa maakunnallisesti merkittävää rakennettua ympäristöä, lisäksi tehdaskylä on pääosin valtakunnallisesti merkittävää rakennettua kulttuuriympäristöä.

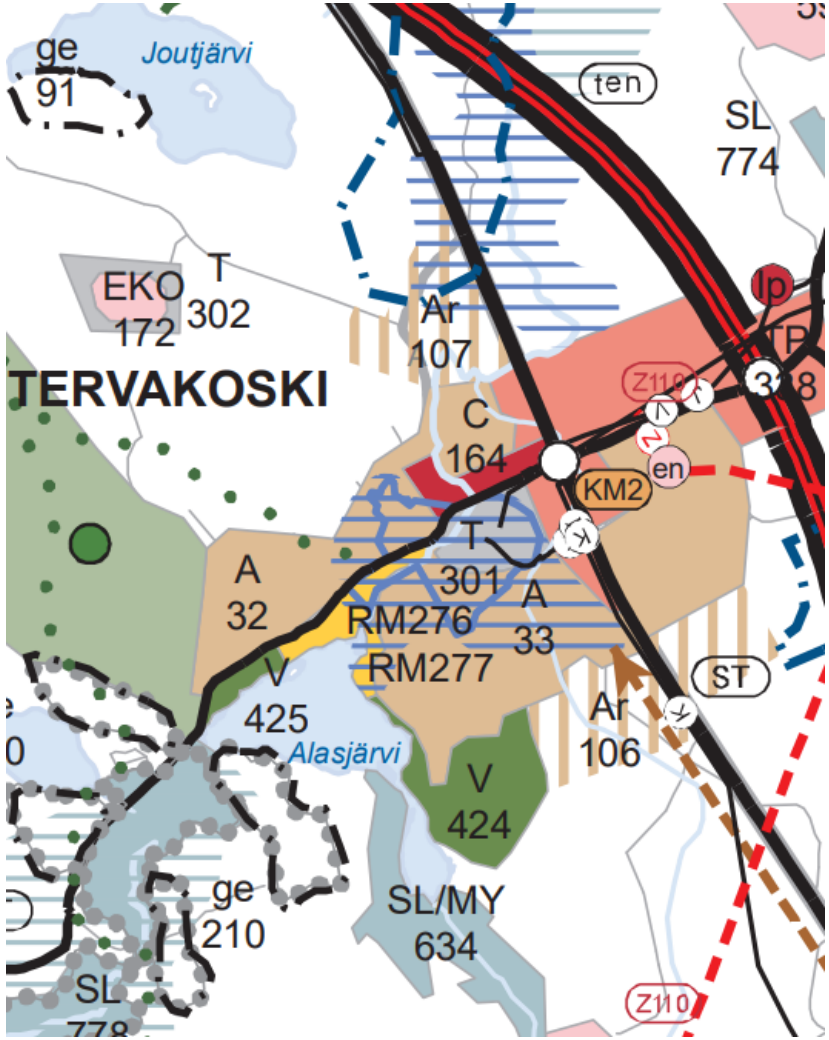

Kartta: Ote kanta-Hämeen maakuntakaavasta 2040. Hämeen liitto 2019.

Valtakunnallisesti merkittävä rakennettu ympäristö ja suunnittelumääräykset:

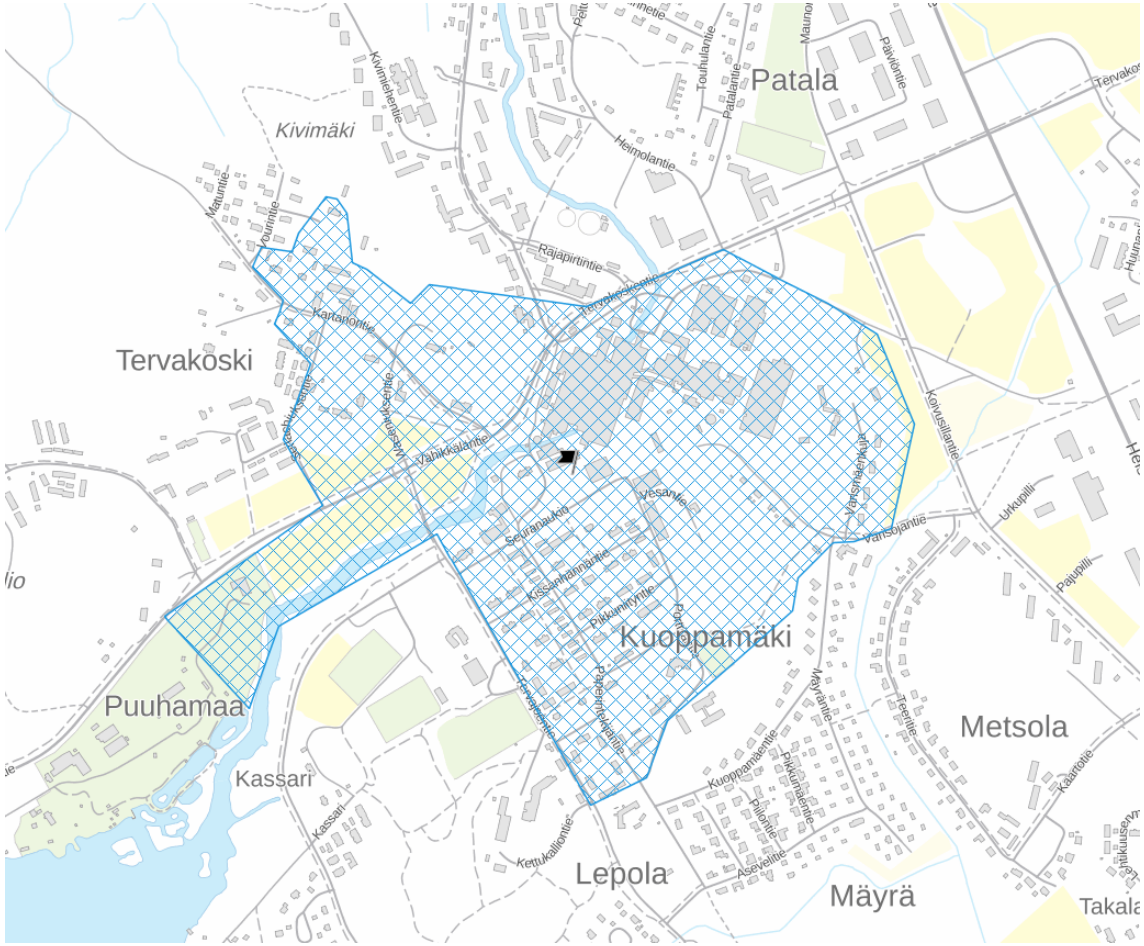

Maakunnallisesti merkittävät kulttuuriympäristöt:

”Alueiden ja liitekartalla esitettyjen kohteiden suunnittelussa ja ylläpidossa on otettava huomioon arvokkaan rakennetun kulttuuriympäristön turvaaminen. Suunnittelussa, käytössä ja rakentamisessa tulee turvata ja edistää kaupunkikuvan ja rakennusperinnön arvojen säilymistä ja kehittämistä. Uusi rakentaminen on sopeutettava alueen kulttuuriympäristön ominaispiirteisiin ja ajalliseen kerroksellisuuteen.”

Valtakunnallisesti merkittävät kulttuuriympäristöt:

”Alueen suunnittelussa on otettava huomioon arvokkaan rakennetun kulttuuriympäristön turvaaminen. Suunnittelussa, käytössä ja rakentamisessa on varmistettava, että valtakunnallisesti merkittävät kulttuuriympäristöjen arvot säilyvät. Uusi rakentaminen on sopeutettava alueen kulttuuriympäristön ominaispiirteisiin ja ajalliseen kerroksellisuuteen.”

Kartta: Rasterilla valtakunnallisesti merkittävä rakennettu ympäristö. Tervakosken paperitehdas ja yhdyskunta. RKY-2010. Kaava-alueista tehdaskylä kuuluu kokonaisuudessaan aluerajaukseen, peltoalueen osalta vain sen luoteiskulma ei kuulu valtakunnallisesti merkittävään rakennettuun ympäristöön.

1.3 Arvotusperusteet

Rakennetun ympäristön selvityksessä on käytetty arvotusperusteita, jotka on koostettu käyttäen lain ja kolmen oppaan antamia lähtökohtia:

- Laki rakennusperinnön suojelemisesta 2010 kriteereistä
- Pohjoismaista kulttuuriympäristöjen analyysi DIVE-menetelmää
- Museoviraston Talon tarinat rakennushistorian selvitysopasta (2010)
- Etelä-Savon maakuntaliiton Reittiopas rakennuksen kulttuurihistoriallisen arvon, käytön ja kunnon selvittämiseen – teosta (2019)

DIVE:n mukaan: *erityisesti huomioidaan kohteet ja paikat, joiden osalta kulttuuriympäristöarvot ja vallitseva kaavatilanne ovat ristiriidassa keskenään. Arvot ovat jossakin määrin tulkinnanvaraisia erityisesti, kun kyse on siitä, miten ympäristö koetaan kauneusarvoina. Sama koskee sitä, miten esimerkiksi historiallisiin tapahtumiin tai merkkihenkilöihin liittyvät arvot mielletään joko myönteisiksi tai kielteisiksi. Asiantuntijat voivat kuitenkin määritellä tietyt kriteerit ja ne ovat siinä mielessä ”tinkimättömiä tosiseikkoja”, kuten esimerkiksi jonkin tietyn rakennustyypin harvinaisuus tai oman aikakautensa edustavuus.*

1. **Rakennushistoriallinen arvo**

Kohdetta leimaavat sen rakentamisajankohdalle ominaiset piirteet, jollekin muutosajankohdalle ominaiset piirteet tai jatkuvuudet. Kohde ilmentää esimerkiksi rakennusaikaansa, materiaali- tai rakennusteknisiä piirteitä.

2. **Historiallinen arvo**

Kohteeseen liittyy esimerkiksi merkittäviä henkilöhistorian, elinkeinohistorian, sotahistorian, liikennehistorian tai teollisuushistorian ilmiöitä.

3. **Maisemallinen arvo**

Kohteella on merkitystä ympäröivässä maisemassa tai kaupunkikuvassa tai kohteella on merkitystä ympäröivän maiseman muodostumiselle esimerkiksi elinkeinotoiminnan kautta.

1.4 Keskeiset käsitteet, arvotekijät ja niiden perusteet

ARVOTEKIJÄ	PERUSTE
1. harvinaisuus	Harvinaisuus tai ainutlaatuisuus, kohteen iästä tai rakennustavasta johtuva harvinaisuus.
2. tyypillisyys	Historiallinen tyypillisyys alueelle, kohde edustaa esimerkiksi alueen tyypillisiä piirteitä tietyllä ajanjaksolla.
3. edustavuus	Kohde ilmentää alueen tai ajanjakson tyypillisiä piirteitä, jotka ovat säilyneet hyvin. (rakennustaiteellinen arvo, esteettisyys eli kauneus, tyylipiirteiden edustavuus)
4. alkuperäisyys	Kohde on alkuperäisessä käyttötarkoituksessa tai siinä on säilynyt alkuperäinen arkkitehtuuri ja/tai rakennustapa. Kohteen alkuperäisyys voi liittyä esimerkiksi käytön jatkuvuuteen.
5. historiallinen todistusvoimaisuus	Merkitys historiallisen tapahtuman tai ilmiön todisteena tai siitä kertovana ja tietoa lisäävänä esimerkkinä. Historiallinen merkitys voi liittyä esimerkiksi teollisuushistoriaan, tekniikan historiaan, kulttuurihistoriaan, henkilöhistoriaan tai yhteiskunnallisiin ilmiöihin.
6. historiallinen kerroksisuus	Näkyvissä olevat eri aikakausien rakenteet, materiaalit ja tyylipiirteet, jotka ilmentävät rakentamisen, hoidon ja käytön historiaa ja jatkuvuutta. Kohteen arvo laajemman kokonaisuuden osana.

Kulttuurimaisema = Maanpinta, ilmasto, vesistöt, maan viljavuus ja kulkumahdollisuudet ovat ohjanneet ihmisen toimintaa. Toimintatavat ovat mukautuneet luontoon ja muuttaneet luontoa. Nämä ihmisen toiminnan jäljet näkyvät kulttuurimaisemassa pyyntikulttuurista alkaen nykyiseen pysyvään asutukseen asti. Kulttuurimaisemalla viitataan usein maaseudun maisemiin, mutta myös kaupunki- ja kylämaisemat ovat kulttuurimaisemia.

Rakennettu kulttuuriympäristö = Kaupunkien, kuntakeskusten ja maaseudun eri ikäiset rakennukset ja rakennetut alueet, niitä yhdistävät liikenneväylät ja energiaverkot ovat rakennettua kulttuuriympäristöä. Rakennettu ympäristö on kehittynyt vaiheittain esihistorialliselta ajalta ja keskiajalta lähtien ja jatkunut Ruotsin kuningaskunnan, Venäjän keisarikunnan sekä itsenäisen tasavallan aikana. Valtaosa Suomen rakennetusta ympäristöstä on hyvinvointivaltion rakentamisen ajalta. Koko maahan rakennettiin 1900-luvun jälkipuolella, toisen maailmansodan jälkeen koulutuksen, terveydenhuollon, asumisen, työnteon ja vapaa-ajan ympäristöjä.

Arvotekijät perustuvat lakiin rakennusperinnön suojelemisesta (498/2010).

2 Tervakoski, historia ja nykypäivä

2.1 Tervakosken maakirjakylä, kartano, paperitehdas ja yhdyskunta

Tervakosken kylässä oli vuonna 1539 kaksi taloa, Hovila ja Talola. Kylän mäkialueisiin rajautuvat savipohjaiset pellot eivät olleet kovin laajat, mutta hyvä koskipaikka teki kylästä merkittävän eteläisen Hämeen myllykylän jo keskiajalla. Myllyt toivatkin vaurautta ja Talola oli keskiajalla rälssitilana, ensin kirkon ja 1527 peruutuksen jälkeen kruunulla, joka läänitti sitä ajan mahtimiehille. 1600-luvulla kantatalot olivat ratsutiloina. Myllyjen lisäksi koskeen perustettiin saha 1780.

Tervakosken kartano muodostui 1799 kun Johan Alopaeus-Nordenswan hankki, Tervakosken kylän kaksi kantataloa, myllyt ja sahan omistukseensa. 1770-luvulla aateloitu Nordenswan luovutti syntyneen suurtilan pojalleen Gustaf Nordenswanille, josta tuli Tervakosken kartanon rakentaja ja kehittäjä.

Kartanon päärakennus rakennettiin joelta ja järveltä nousevan peltorinteen yläpuolelle 1802. Myöhemmin kartanoon liitettiin lisää tiloja. Maatalouden rinnalle Tervakosken kartanoon perustettiin ajan hengen, ulkomaisten esikuvien mukaan paperiruukki, Suomen kolmas vuonna 1818. Paperinvalmistus tehostui merkittävästi 1850-luvulla, kun ruukkiin hankittiin paperikone ja voimaksi tuli höyrykone. Työvoiman tarve kasvoi tämän jälkeen jo useisiin satoihin.

Aluksi vaatimattomasta paperiruukista, manufaktuurista kasvoi paperitehdas, jonka tarvitsema yhdyskunta rakennettiin kartanon laajoille maille tehtaan toimesta. Tehdas huolehti työntekijöistä, työväen saatavuudesta rakentamalla asuntoja sekä erilaisia palvelurakennuksia kuten koulun, joka perustettiin jo 1860-luvulla.

Tehtaan esikuvat, niin perustamiseen kuin kehittämiseen, tulivat ulkomailta. Myös historia ja topografia, maatalouden tarpeet vaikuttivat tehtaan ja maiseman rakentumiseen. Paperiruukki oli ensin kartanon omistama, myöhemmin paperitehdas omisti kartanon. Suuren maanomaisuuden ja omavaraisuuden hankkinut tehdas harjoitti myös laajaa maataloutta ja kartanomainen, patriarkaalinen tapa johtaa jatkui aina 1900-luvun alkuun saakka. Tehtaan suunnittelijoina toimivat jo varhain arkkitehdit, jotka 1800-luvulla suunnittelivat yksittäisiä rakennuksia ja 1900-luvulla yhä useampia rakennustyyppejä tehdasyhdyskunnan tarpeisiin. Maisemaa ja rakentamista leimasi pitkään maatalous ja sosiaalinen hierarkia.

2.2 Tervakosken maisema 1700-luvun lopulla, ennen kartanoa

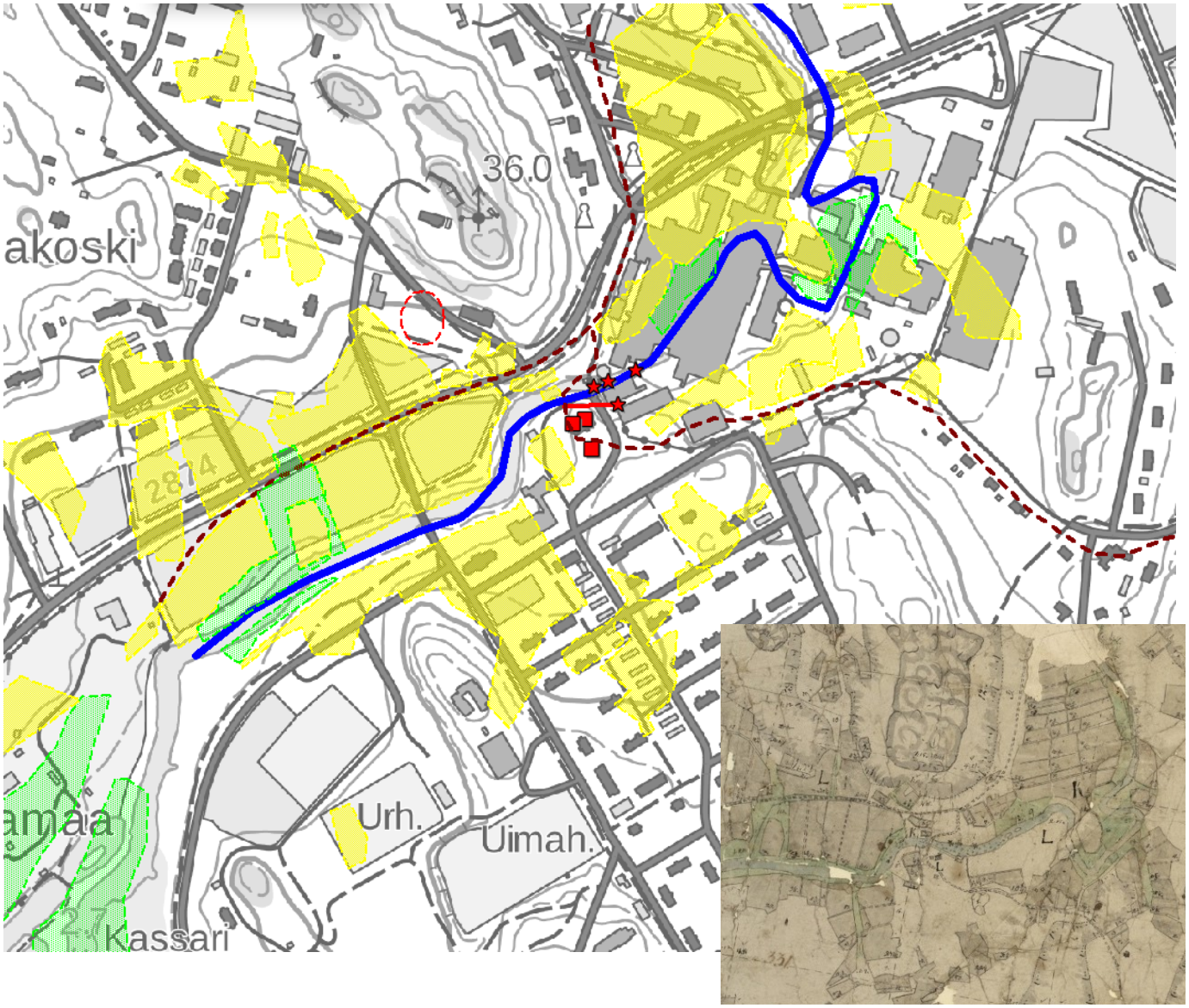

Tervakosken 1700-luvun maisema väreinä nykykartan päällä. Nimiön osalta vaurioitunut ja epäselvä isojaon konseptikartta ajoittuu vuosien 1780-1802 välille. Kartalla maat kuuluivat vielä, Tervakosken kylän kahdelle kantatalolle, Talolalle ja Hovilalle. Kylät sijoittuivat tähän aikaan usein kahden laajemman peltovainion väliin. 1700-luvun maisemasta on säilynyt nykypäiviin lähinnä kartanon eteläpuolella oleva peltoaukea. Myös nykyiset Vähikkäläntie, Varisojantie ja Kirkkotie pohjautuvat kyläteihin, jotka olivat käytössä jo tällöin.

Kartan merkinnät:

Punaiset tähdet ja neliöt: Kosken pohjoisrannalla oli kolme myllyä ja etelärannalla 1780 perustettu saha sekä kolme muuta rakennusta, todennäköisesti ne kuvaavat kylää. Punainen katkoviivaympyrä, kartano isojakokarttoihin pohjautuvissa ja 1840-luvulla koostetussa pitäjänkartassa, on mahdollisesti virhe kartassa.

Keltainen rasteri: Kylän pellot olivat verrattain laajat ja raivattu Tervajoen varrelle, mäkialueiden väleihin, loiviin rinteisiin.

Vihreä rasteri: Niittyä oli joen rannassa ja laajemmin Alasjärven rannoilla.

Kartta: Melkkolan, Uhkoilan, Napialan ja Tervakosken kylien isojakokartta, maamittauslaitoksen konsepti n. 1780-1799. KTJ/MML 2020.

2.3 Tervakosken maisema 1880-luvulla, kartano, paperitehdas ja tehdaskylä

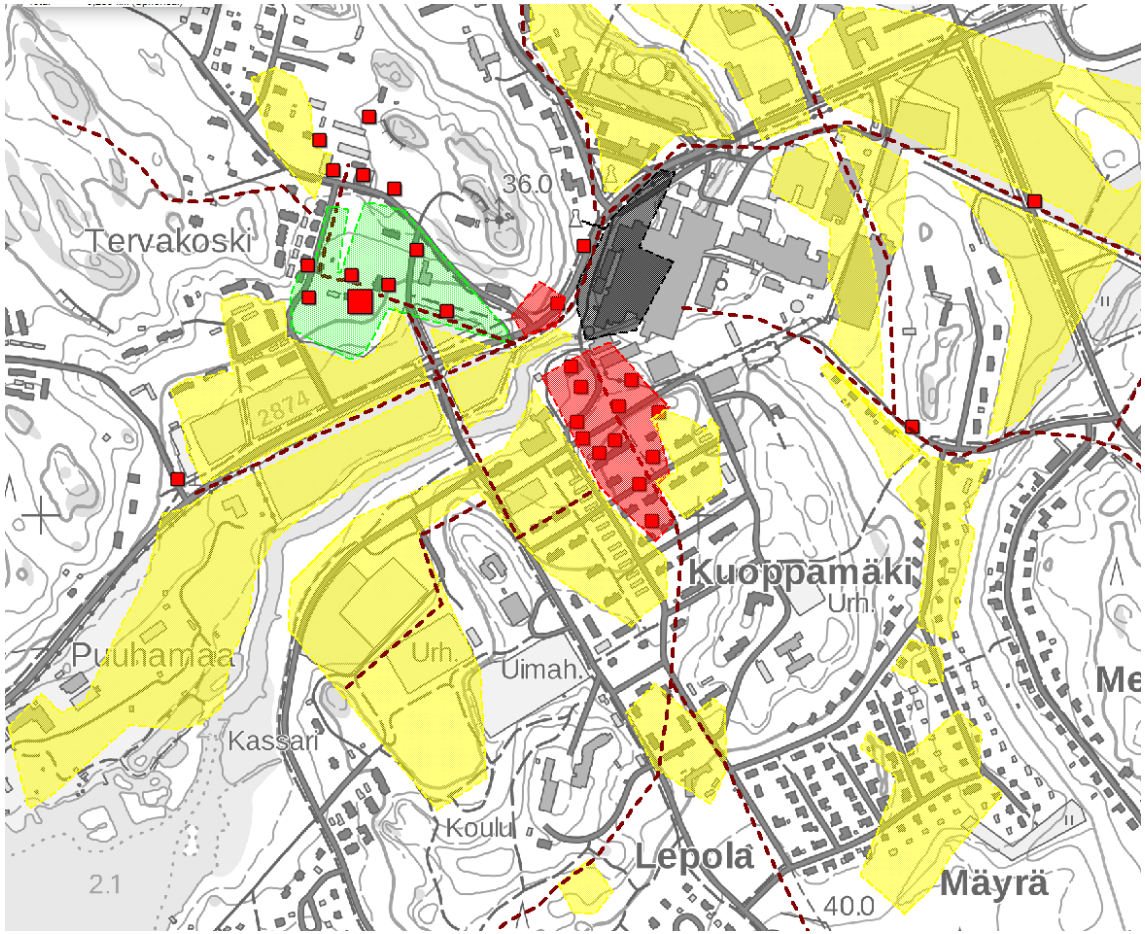

1880-luvun maisemasta on säilynyt nykypäiviin tehtaan, kartanon ja tehdaskylän kolmijako sekä niihin liittyvä pelto Tervajoen varrella. Vanhoista, 1700-luvun tielinjoista on säilynyt osia mm. Vähikkälän-tien ja Varisojantien linjauksissa sekä kartano- ja tehdasajan teistä mm. Tervajoentien Paperintekijäntien linjauksissa.

Musta rasteri = tehdasalue 1880-luvulla

Vihreä rasteri ja punaiset neliöt = kartanon puisto ja rakennuksia 1880-luvulla

Punainen rasteri ja punaiset neliöt = tehtaan asuinalue, tehdaskylä ja rakennuksia 1880-luvulla

Keltainen rasteri = Pellot 1880-luvulla

Ruskeat katkoviivat = tiestöä 1880-luvulla. Vanhempi tiestö seuraili vielä maisemanmuotoja, kartanon ja tehtaan aikana tiestöä oikaistiin ja lisättiin, joka liittyy edustavan kartano- ja tehdasmaiseman järjestelyyn ja suunnitelmallisuuteen.

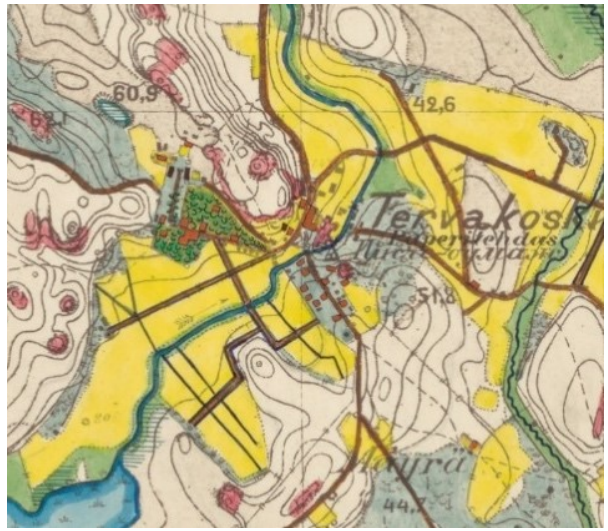

Kartta: Tervakosken kolmijakoisen, kartano-paperitehdas-kylä, maiseman 1880-luvun elementit väreinä mustavalkoiselle nykykartalle siirrettynä. Kartano, paperitehdas ja tehdaskylä, jota kehystävät ja jäsentävät pellot ja tiet. Pieni kartta: Venäläinen topografikartta 1884, KA.

2.4 Yhdyskunnan esikuvat

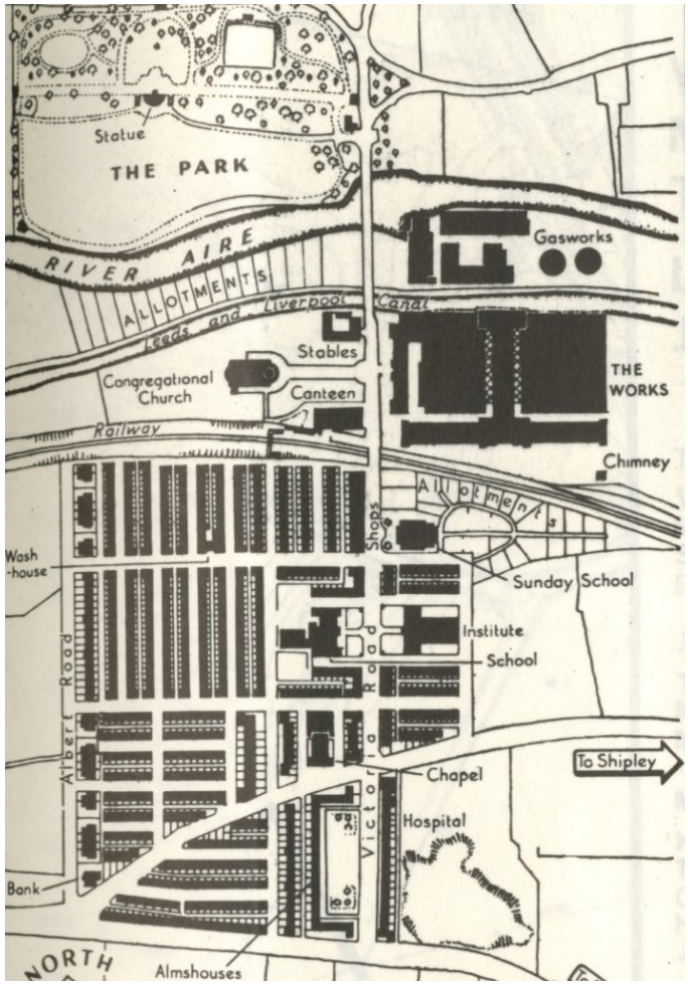

Koska kylän taloista yhdistetty kartano oli kosken ympäristössä ainoa maanomistaja, olivat lähtökohdat tehtaan perustamiselle ja laajentamiselle hyvät. Maatalousvaltaisessa Suomessa teollisuu koneet, työnjohto, ammattiväki ja suunnitelmat olivat vielä suurelta osin 1800-luvulla tuontitavaraa. Vuonna 1980 tehdyssä diplomityössä Tervakosken tehdasyhdyskunnan esikuvana on pidetty Titus Saltin 1850-luvulla perustamia tehdaskaupunkeja Bradfordissa ja Saltairessa, Englannissa. Varmaa tutkimustietoa asiasta ei ole. Vastaavuus voi johtua myös luonnonolojen samankaltaisuudesta ja ajan yleisistä suunnittelumetodeista, Tervakoskella ruukin, tehtaan lähtökohtana olivat luonnonolojen ohella vanha kylä, myllyt ja kartano. Saltaire on teollisuusperintöä edustava Unescon maailmanperintökohde.

Paperiruukki oli myös alkujaan lähtökohtaisesti osa kartanon maisemaa ja suunnittelua, jossa pyrittiin hierarkiaan, järjestykseen ja näyttävyyteen. Kartanon paperiruukista kasvoi nopeasti merkittävä työnantaja ja saadakseen työväkeä kartanon/tehtaan piti tarjota asunto ja elintarvikkeet, myöhemmin myös palvelut mm. tehtaan kansakoulu perustettiin jo 1860-luvulla. Paperitehtaassa oli jo 1880-luvulla noin 300 työntekijää, joka teki Tervakosken kylästä merkittävän asutuskeskittymän. Tehtaan väkiluvun kasvaessa rakentaminen oli sarjatyötä, samoilla suunnitelmilla rakennettiin jo 1800-luvulla useita asuinrakennuksia.

Kartat: Vasemmalla piirustus Tiitus Saltin perustama mallitehdaskaupunki Saltaire Englannissa ja oikealla peruskartta 1951. Yhtäläisyydet ovat yleisellä tasolla silmäänpistävät, joskin Tervakoskella alueen toteutuminen, rakentaminen kesti vuosikymmeniä. Tehtaan toimesta 1820-luvulta 1970-luvulle rakennettua Tervakoskea, sen tehdaskylää voi hyvinkin pitää esimerkillisenä, suunniteltuna tehdasyhdyskuntana, jonka esikuvat tulivat ulkomailta. Uudet kerrostumat seurasivat tehdaskylässä jo 1800-luvulla näkyvää järjestystä ja mittakaavaa. Piirustus diplomityöstä, Alanko, Marja ja Mäkinen Seppo 1980. Tervakoski: vanhan teollisuusmiljöön maankäyttö- ja rakentamistutkimus. Peruskartta 1951 MML2010.

2.5 Arkkitehdit, Eklund ja Kautonen

Inventointialueiden ja ympäristön keskeiset rakennukset ja kokonaisuudet ovat kartanoa ja yksittäisiä rakennuksia lukuun ottamatta 1900-luvun alkupuolelta 1970-luvulle. Suunnittelija- ja rakennustiedot ovat 1800-luvun osalta vähäiset. Lähinnä yksittäisiä rakennuksia mm. Pomolan, työnjohtajien asuintalon suunnittelijaksi mainitaan **arkkitehti Ricardo Björnberg**. Vuosisadan alun suunnittelijoita ei juuri tunneta, mahdollisesti ne, mm. tehdaskylän kuuden perheen tyyppitalot suunniteltiin tehtaan omin voimin. Ne vuorattiin 1920-luvulla, jolloin suunnitelmia päivitettiin rakennusmestari K. J. Ahlskogin toimesta. Hän suunnitteli mm. paperitehtaan suuren repimön ns. Lumppulinnan samaan aikaan. Puistosuunnitelmia laati **puutarha-arkkitehti Bengt Schalin** 1910-luvulla.

Suunnittelijat, arkkitehdit tunnetaan paremmin 1930-luvulta 1950-luvulle, jolloin tehdasta ja rakennuskantaa laajennettiin ja uudistettiin voimakkaasti. Keskeisiä suunnittelijoita olivat arkkitehdit Eklund ja Kautonen, lisäksi suunnitelmia laativat mm. H. Siikonen, U. Sjöholm, K. Lindhal, T. Salervo. Aluksi rakennuksia suunnitteli arkkitehti Jarl Eklund, joka suunnitteli useita tehtaan, kartanon ja työväen sekä virkailijoiden rakennuksia. Eklundin suunnittelemia ja 1933-1941 välillä valmistuneita rakennuksia ovat mm. Pariisin asuintalot, pikkukirkko, Paiston kartano ja talli, kartanon muutostyöt, paperitehtaan varasto, korjauspajan laajennus, lumppuvarasto, voimalaitos sekä taloista mm. Rajapirtin, Pajuojan ja Eläketalot. Sodan jälkeen, 1940-luvulta 1960-luvulle keskeisenä suunnittelijana oli arkkitehti Heimo Kautonen, jonka suunnittelemia rakennuksia ovat mm. pääkonttori 1947, viljamakasiinin muutos klubirakennukseksi 1955, Lepolan täydennys 1945, Seuratalo 1962, sekä Ylä-Pariisin rivitalot 1965.

Arkkitehti Jarl Eklund (1876-1962) valmistui arkkitehdiksi 1899 Suomen Polyteknillisestä opistosta. Geselius-Lindgren-Saarisen arkkitehtitoimistossa ja yleisten rakennusten ylihallituksessa työskennellyt Eklund perusti oman toimiston 1905. Hänen laaja tuotantonsa käsittää pääasiassa teollisuusrakennuksia, kartanoita ja asuintaloja. Tervakosken ohella Eklund suunnitteli rakennuksia Kemi Oy:lle, Finlaysonille, Serlachius Oy:lle. Jälkimmäisestä tuli Tervakosken tehtaan tukija, opastaja ja kehittäjä 1932, joka voi selittää myös Eklundin keskeisen roolin sen jälkeisessä suunnittelussa.

Arkkitehti, rakennusneuvos Heimo Kautonen (1910-2001) valmistui arkkitehdiksi Teknillisestä korkeakoulusta 1936. Professori Otto-Iivari Meurmannin oppilaana ja assistenttina olleen Kautosen diplomityö käsitteli asemakaavoitusta. Työ oli vasta toinen suomalaisen arkkitehdin tekemä. Kautonen toimi arkkitehtiosastolla opettajana vuosina 1936-1942. Oman toimiston Kautonen perusti 1936 ja se toimi 1980-luvulle saakka. Kautonen teki toimistonsa kautta pitkän uran useiden paperiteollisuusyhtiöiden arkkitehtina. Tervakosken ohella Kautonen suunnitteli kaavoja tai rakennuksia Myllykoski Oy:n, Tervakoski Oy:n ja Kajaani Oy:n sekä Yhtyneet Paperitehtaat yhtiöille, joille Kautonen laati tehdasyhdyskuntien kaavoja sekä suunnitteli lukuisia asuin-, konttori- ja tehdasrakennuksia. Vuodesta 1949 Kautonen toimirakennushallituksen asemakaavaosaston johtajana ja toimi siinä aina vuoteen 1968, jolloin jäi eläkkeelle. Kautonen julkaisi 1958 teoksen Maaseutualueiden kaavoitus.

2.6 Yhdyskunnan kerrostumat ja kokonaisuudet 2020

Tehdasyhdyskunnan rakennuskerrostumat 1800- 1974

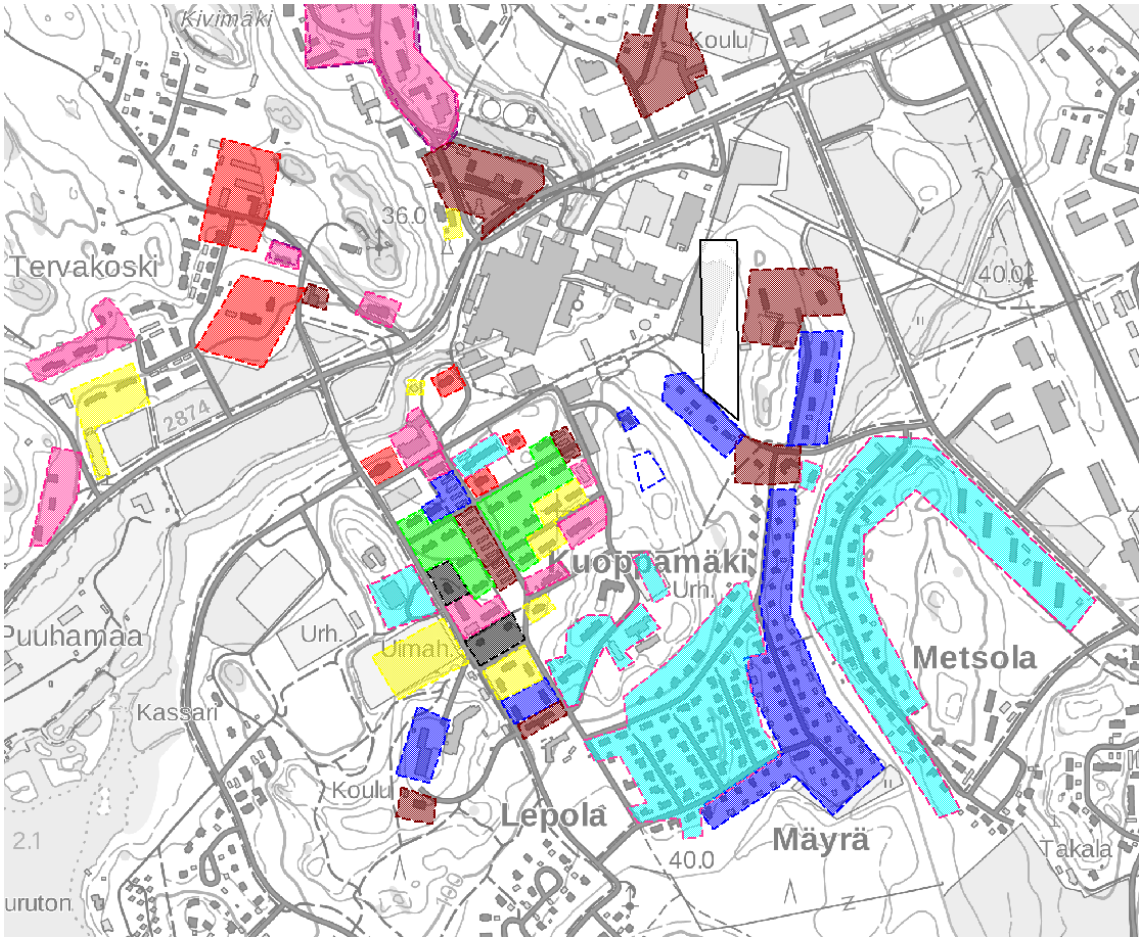

Tervakosken paperitehtaan yhdyskunnan rakennuskerrostumat (2020)

- 1800-luvun rakennukset
- 1900-luvun rakennukset
- 1910-luvun rakennukset
- 1920-luvun rakennukset (Berliini, purettu 1970- ja 1990-luvulla)
- 1930-luvun rakennukset
- 1940-luvun rakennukset
- 1950-luvun rakennukset
- 1960- luvun rakennukset
- 1970-luvun rakennukset

Tervakosken paperitehtaan 1810-luvulla alkanut ja 1970-luvulle saakka jatkunut asuin- ja palvelurakentaminen muodosti maisemaan selkeitä, ajallisia kerrostumia. Tehtaan ja sen yhdyskunnan vanhin, 1800-luvun rakennuskanta on pääosin kadonnut. Yksittäisiä, muuttuneita rakennuksia on säilynyt mm. tehdaskylässä, joka myös ainoana alueena kattaa lähes kaikki tehtaan merkittävät rakennuskaudet ja kerrostumat. Tehdaskylässä ja taajamassa vuoden 1900 jälkeen rakennetut kerrostumat ovat säilyneet melko hyvin. Merkittäviä muutoksia on lähinnä tehtaan laajenemisen alle jäänyt Berliini -niminen asuinalue (valkoinen alue tehtaan itäpuolella) sekä päiväkodin tuhoutuminen tulipalossa (sininen katkoviiva).

Tehtaan historian ja maiseman kokonaisuuksia 2020 (kaava-alueet kuuluvat kokonaisuuksiin pääosin 3, 7 ja 13)

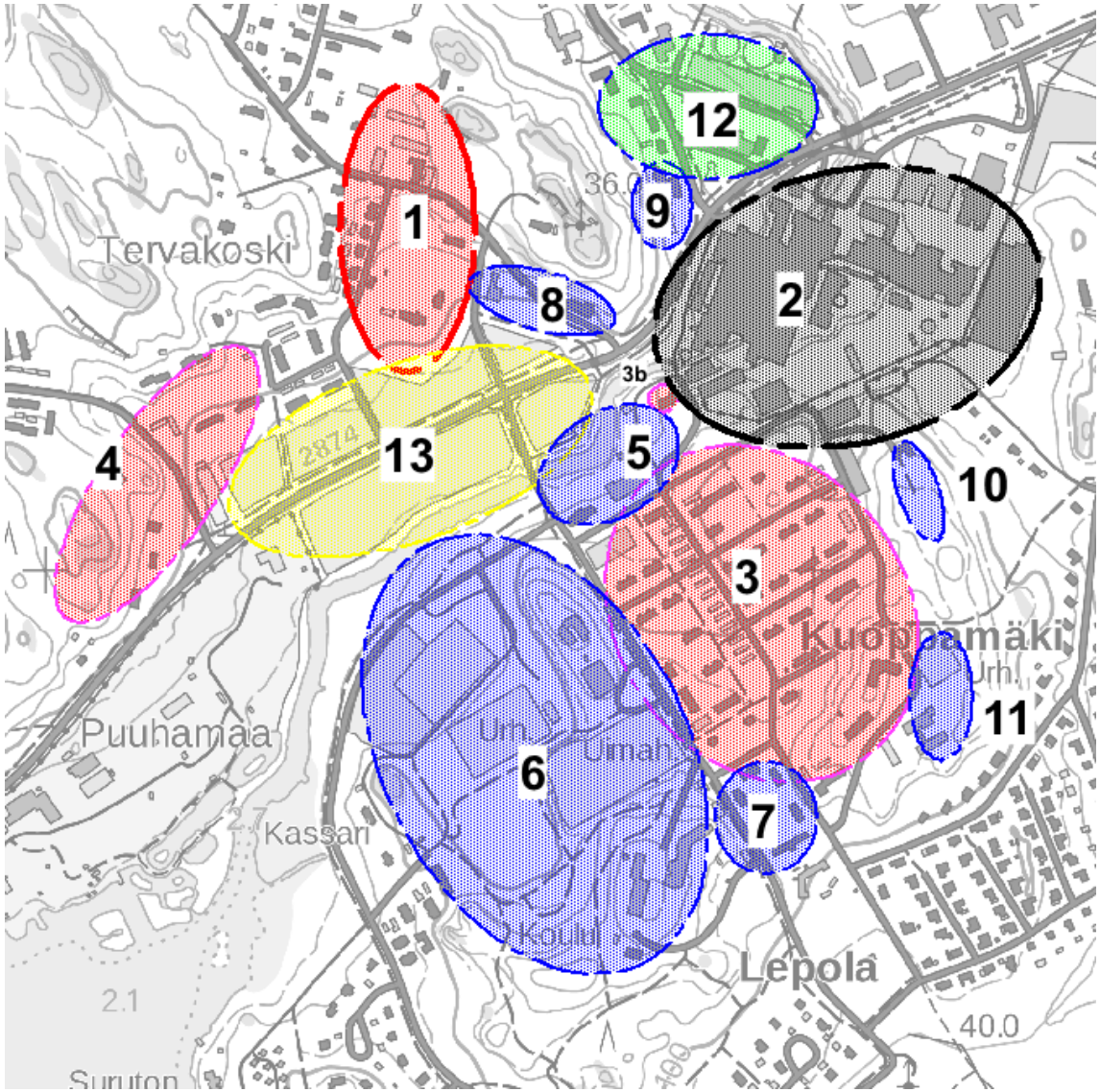

Kartano, tehdas ja asuinrakennuksia 1790-1960-l

1. Tervakosken kartano, kartanorakennus, talouspiha ja puisto 1790, 1802, 1884
2. Paperitehdas (1818), tuotantorakennuksia 1860-2010
3. Tehtaan asuinalue, tehdaskylä, asuinrakennuksia 1840-, 1900-, 1910-, 1930-, 1940-, 1950-l, 1960-, 1970-luvulta

3b. Pomola, keskijohdon asuntola 1884

4. Pariisi 1938, pistetalot ja rivitalot (Ylä-Pariisi) 1960-luku

Tehtaan 1891-1974 palvelurakennuksia:

5. Kansakoulu 1891, kerhorakennus 1962, pesula 1930
6. Urheilukenttä 1930-l, kansakoulu 1950, uimahalli 1974. Tehtaan jälkeen rakennettuja kenttiä 1990-luvulla ja päiväkoti 2000-luvulla
7. Eläkeasunnot 1935, 1945, 1956
8. Virkailijaklubi 1953, paloasema 1967
9. Kirkko 1936, ark. Jarl Eklund
10. Terveystalo ja päiväkoti 1940-l (päiväkoti paloi 2013)
11. Päiväkoti ja kenttä 1970-luku
12. Tehtaan liikekeskus ja puisto 1950-luku
13. Tervakosken kyläpelto, ennen 1700-lukua

3 Kaava-alueet: Tehdaskylä ja Kyläpelto

3.1 Kaava-alue: Tehdaskylän historia, rakennukset ja ympäristöt

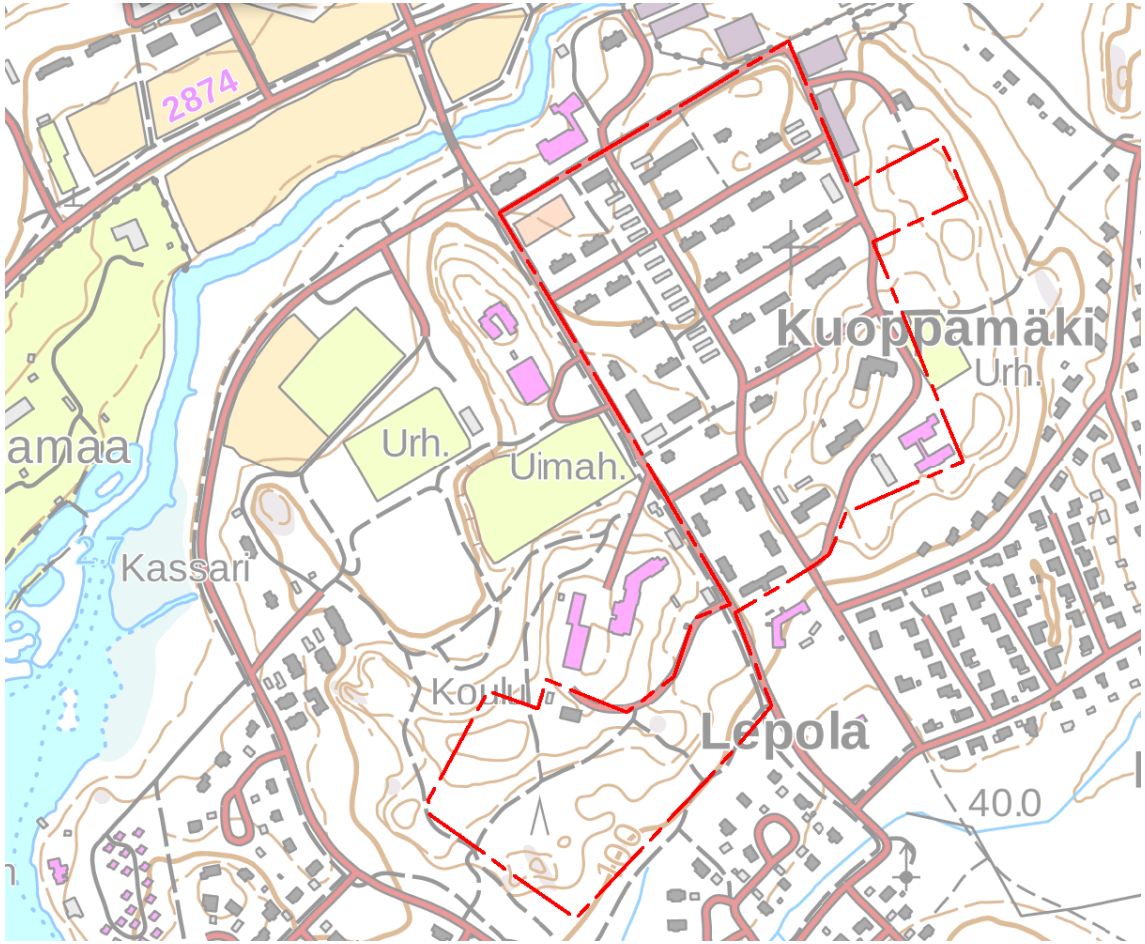

Kuvaus: Tehtaan asuinrakennuksia 1900-1973

Paperitehtaan rakennuttamana asuinalueena, tehtaankylänä toiminut kaava-alue käsittää lännessä Tervajoentien, idässä ja etelässä Pakkalantien ja pohjoisessa Seuranaukiontien rajaaman alueen. Alueen sisällä Paperintekijäntie, Rämsäläntie, Pikkuniityntie jakavat alueen suorakaiteenmuotoisiin alueisiin. Lounaiskulmalla kaava-alueeseen kuuluu kansakoulun asuinrakennusta lukuun ottamatta mäkinen, rakentamaton metsäalue. Vanhin tehtaankylä on loivassa rinteessä, aluetta reunustavat mäkisemmät alueet.

Tehdaskylää on rakennettu 1820-luvulta alkaen, viimeiset kylän rakennukset valmistuivat 1970-luvulla alueen eteläreunalle. Alue on rakentunut vaiheittain, säilyneistä ja selkeistä kerrostumista on luettavissa tehtaan laajentumis- ja menestyskaudet. Keskeisiä rakennusvaiheita ovat 1900-luvun ensimmäinen vuosikymmen, 1930-luku sekä 1960-luvut. Vanhemmasta 1800-luvusta on säilynyt kaava-alueella kaksi asuinrakennusta.

Kartta: Tehdaskylä ja lounaiskulmalle sijoittuvan Kettukallion kaava-alueet peruskartalla. Pohjakartta MML.

Alue sai nykyisen koordinaatiston jo 1800-luvulla, myös mittakaava, pääosin kaksikerroksinen rakentaminen periytyy samalta ajalta. Kattomuotona ovat olleet satula- tai aumakatto, katemateriaalina on pääosin ollut punainen betonitiili tai eterniitti. Koordinaatisto ja mittakaava tuovatkin alueelle yhtenäisyyttä, vaikka julkisivumateriaalit vaihtuvat 1930-luvulla puusta tiileen ja rappaukseen, joka säilyy rakentamisen piirteenä aina 1960-luvulle saakka. Vasta alueen viimeisessä kerrostalossa tulee käyttöön pesubetonilaattaelementit, mutta tällöinkin rakennukseen tulee muissa sodanjälkeisissä kerrostaloissa käytetty porrastettu julkisivu ja satulakatto.

Kaava-alue on väljä ja puistomainen. Vanhin asutus keskittyi rantaan, jossa oli ennen paperitehdasta Tervakosken kylä ja myllyt. Tehtaan kasvaessa kylä kasvoi etelään, ylärinteeseen, osin entiselle pellolle. Toisen maailmansodan jälkeen rakentaminen siirtyi ylärinteen metsäisiin osiin. Tehtaan, tehdaskylän palvelut, lääkäri, seurantalo, kansakoulu olivat 1800-luvun jälkipuoliskolla jokirannassa, kun palvelurakentaminen laajeni voimakkaasti sodan jälkeen, se keskitettiin tehdaskylän mäkisimmille reunoille, funktionalismin mukaisesti omille alueille, tehdaskylän asutuksen kehykseksi.

Tulevaisuuden tavoitteet: Tehdaskylän alueelle olisi tarvetta osoittaa tiloja autoille mm. autotalleja. Lounaiskulman metsäalueelle, Kettukallion alueelle on nykyisessä kaavassa osoitettu kerrostalotontteja, rakentamatta jääneet tontit olisi tarkoitus muuttaa omakotitonteiksi.

Historia:

Työväelle tarkoitettu, tehtaan asuinrakentaminen alkoi jo kartanon paperitehtaan perustamisen yhteydessä. Vanhaan tapaan asuinalue rakentui välittömästi tehtaan viereen, kosken etelä- ja pohjoisrannalle, jossa oli ollut kylän talojen rakennuksia jo aikaisemmin. Pääosin rakentaminen keskittyi etelärannalle, jota kutsuttiin kyläksi, myöhemmin asutuksen laajentuessa Vanhakyläksi. Tehdas rakensi asuntoja varmistaakseen työvoiman saannin tehtaaseen. Asuntojen rakentaminen jatkui jatkuvana prosessina tehtaan kasvaessa. Tehdas myös vastasi aina 1970-luvulle saakka sen ympärille muodostuvan yhdyskunnan muista palveluista, kouluista, kaupoista ja virkistyspalveluista. Tehtaan kasvu, uudistuminen ja menestyminen näkyi tehdaskylän kasvuna. Uusia asutusalueita rakennettiin vasta 1920-luvulta alkaen kauemmaksi tehtaasta.

Ennen paperitehdasta: 1700-luvun loppupuoli

Koskessa oli jo keskiajalla kaksi myllyä. Isonjaon aikaan myllyjä oli kolme ja lisäksi oli 1780 rakennettu saha. Kylässä oli kaksi taloa, Hovila ja Talola, jotka yhdistettiin Tervakosken kartanoksi 1799. Hovilan asuintontti oli ilmeisesti kosken partaalla, nykyisen Pomolan tienoilla. Kartano rakennettiin 1802 kauemmaksi koskesta pohjoisrinteeseen, kyläpellon reunalle.

Kartta: Kaava-alue 1700-luvun lopun isojakokartan konseptissa. Kaava-alueella oli muutamia harmaalla rasterilla merkittyjä peltoja, eteläosassa on harmaalla reunarasterilla kuvattu mäkialuetta. Koski, kylä ja myllyt näkyvät alueen pohjoispuolella, kartan yläreunassa. Kartta KTJ/MML

Tehdaskylä 1810 - 1870

Osa nykyisestä asuinalueesta oli peltona. Varhaisessa vaiheessa asutus keskittyi rinnettä nousevan polun tai tien varteen. Kylän nykyinen ruutukaava, jokea seuraava koordinaatisto, näkyy jo 1840- ja 1850-luvulla, jolloin rinteeseen rakennettiin useita työväenasuntoja. Rakennukset sijoitettiin jo tällöin riveihin joen ja rinteen suuntaisesti, kuten rannassa ollut Hovilan talokin oli.

Rakentaminen oli seurausta tehtaan kehityksestä. Ensimmäinen tehdas oli lähinnä käsityöhön perustuva manufaktuuri, 1850-luvulla tilattiin ensimmäinen paperikone ja siirryttiin höyryvoimaan, jolloin teolliset piirteet vahvistuivat. Uudistettu tehdas paloi 1863, jonka jälkeen se rakennettiin uudelleen.

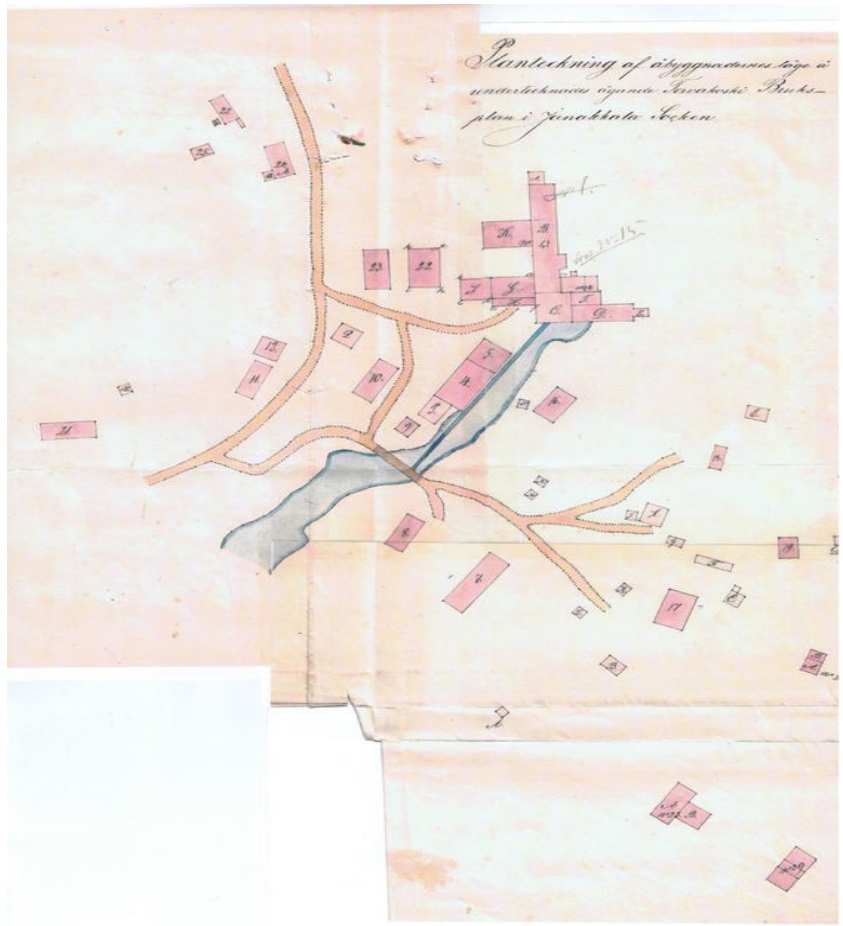

Kartta: Tervakosken paperitehdas ja asutusta vuonna 1856. Jokirantaan rakennetun tehtaan asutus sijoittui tällöin molemmille rannoille, niiden mäkisille, viljelyyn sopimattomille alueille. Nykyisen kaava-alueen, kylän asutus oli tällöin vielä hyvin hajanaista, keskittyen kahden rantaan tulevan kylätien varrelle. Tervakosken eläkeläisten arkisto.

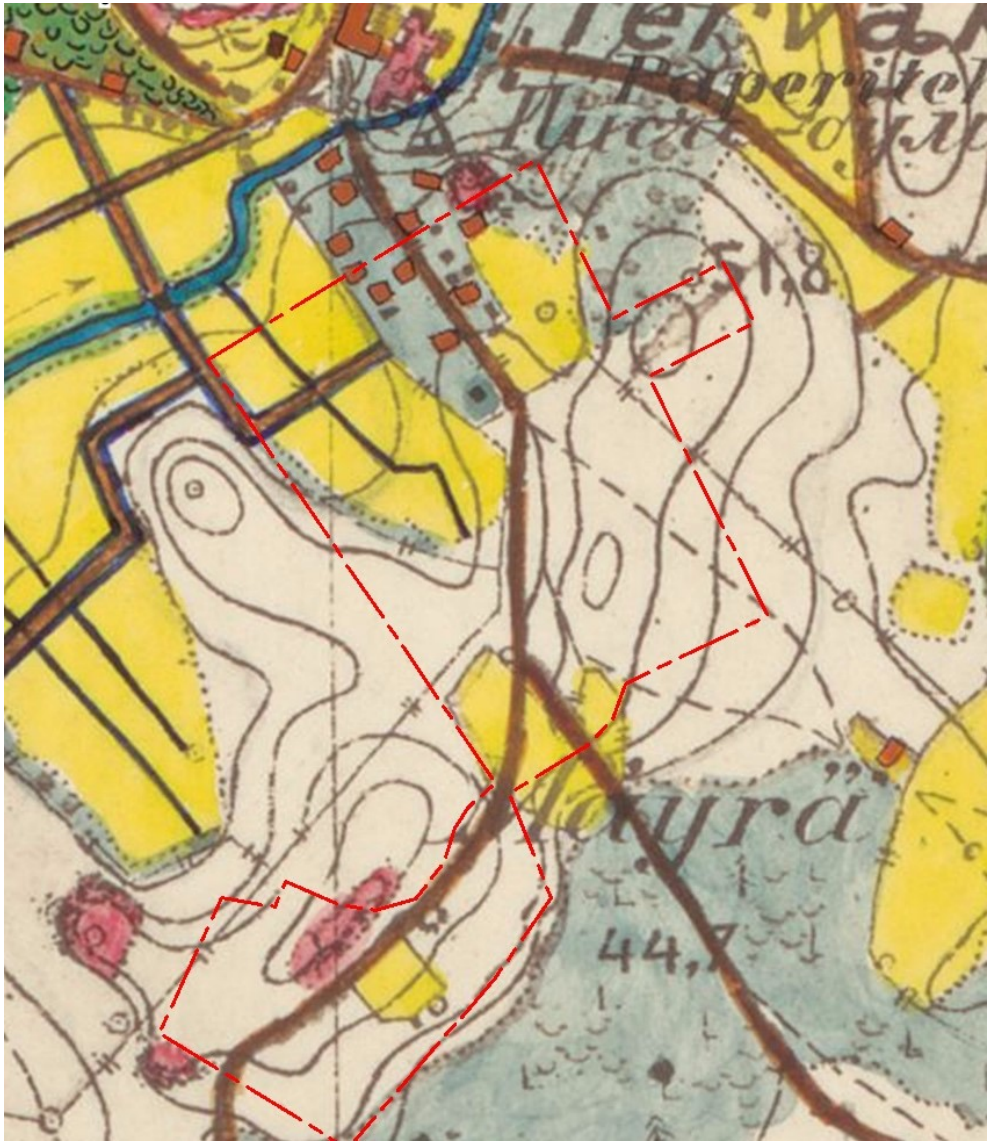

Tehdaskylä 1880- ja 1890-luvulla, asuinrakentamista ja palveluita

Asutus laajeni edelleen kohti ylärinnettä, väistäen kuitenkin vielä 1800-luvulla laajemmaksi raivattuja peltoja. Tehtaan toimesta rakennettiin myös jokirantaan, nyt jo pellolle palvelurakennuksia kansakoulu, kerhola, keilahuone ja lääkärin talo. Rakennukset sekä asuinrakennukset sijoitettiin rivistöön joen suuntaisesti ja ne muodostivat poikittaisen seurantalon kanssa pienen aukion, kylän keskustan lähelle jokirantaa. Tehtaalla oli vuonna 1891 jo 4 kaksikerroksista ja 10 yksikerroksista työväen asuinrakennusta.

Säilyneet rakennukset: Kaava-alueen reunalla 3.1.7. Kansakoulurakennus 1891, Pomola 1895 sekä kaava-alueella 3.1.1 kaksi työväen asuinrakennusta 1800-luvulta.

Kartta: Topografikartta v. 1884. KA. Kaava-alue on merkitty punaisella katkoviivalla. Kaava-alueen halki kulkevasta tiestä on säilynyt osia nykyisten Paperintekijäntien ja Kettukalliontien linjauksissa.

Kuva 1920-luku: Lumppulinnan katolta otetussa kuvassa näkyy etualalla vielä vanhempia, 1840- ja 1850-luvulla rakennettuja yksi- ja kaksikerroksisia työväen asuinrakennuksia, jotka keskittyvät keskellä näkyvän tielinjan varteen riviin.

Vain etualalla oleva, vuonna 1840 valmistunut rakennus poikkeaa koordinaatistosta, rakennuksen nimi olikin Viistola.

Kuvan taustalla näkyy keskiosaltaan kaksikerroksia, poikkipäädyllä varustettuja asuinrakennuksia, joita rakennettiin 12 kappaletta 1900-luvun alussa. Kuvan etualalla olevat 1800-luvun asuinrakennukset sekä seuratalo purettiin pääosin 1960-luvulla ja korvattiin uudisrakennuksilla.

Kuva: Tervakosken paperitehtaan kuva-arkisto. Edessä Viistola, jonka takana Kakarala ja leslelä.

1900-luku, 12 kappaletta kuuden perheen asuinkasarmia

Tehtaaseen hankittiin 1900-luvun vaihteessa kolmas paperikone, joka johti laajaan uudisrakentamiseen. Kylään rakennettiin tyyppipiirustuksilla työväestöä varten 12 uutta asuinrakennusta, jolloin nykypäiviin osin säilynyt ruutukaavamainen rakenne alkoi näkyä selkeämmin. Kuuden perheen rakennukset sijoitettiin väljästi pääosin vanhalle pellolle, jolloin saatiin rakennuksille ajan hengen mukaisesti puutarhamaisia tontteja. Rakennukset sijoitettiin tontin keskelle, yhtenäiseen riviin, pääosa sijoittuu nykyisen Kissanhännäntien varrelle. Pääkaduksi muodostui kylän palvelukeskustasta alkava, nykyinen Paperintekijäntie. Vaikka suunnitelmia oli leveästä puistokadusta (Schalin 1919) sen varrelle keskitettiin uusien asuinkasarmien talousrakennukset.

Säilyneet rakennukset: 3.1.1. Kuuden perheen asuinkasarmit ja kaksi vanhempaa asuinrakennusta.

Kuva 1930-luku: Etualalla vuonna 1923 valmistunut tehtaan repimö eli Lumppulinna, joka edelleen hallitsee tehtaan puolelta tehdaskylän maisemaa. Sen takana näkyy vanhan, rinteeseen nousevan tien varrella ensin kaksi- ja yksikerroksista työväen asuinrakennuksia 1800-luvulta. Niiden takana näkyvät 1901-1909 rakennettuja uusia, poikkipäädyllä varustettuja, jo yksilöllisempiä kuuden perheen asuinkasarmeja. Niiden yhteydessä näkyy rivistö talousrakennuksia, samoilla paikoilla kuin nykyiset. Ylhäällä näkyy Rämsälä, joka valmistui 1934 uuden pääkadun pääterakennukseksi. Kylän ensimmäiset kivitalot, 1938 valmistuneet Sähkötalot puuttuvat vielä kuvasta. Kuva: Tervakosken paperitehtaan kuva-arkisto, kuva vuosien 1934-1938 väliltä.

1910-luku

Maailmansodan vuodet hiljensivät tehtaan rakennus- ja teollisuustoiminnan. Ensimmäinen maailmansota ja Suomen itsenäistyminen keskeyttivät pääraaka-aineen, lumppujen tuonnin Venäjältä. Tehdasta johti myös toimitusjohtaja, joka noudatti vaikeina aikoina varovaisuutta ja säästäväisyyttä. Rakentaminen alkoi elpyä sodan jälkeen ja tehtaalle perustettiin suuri saha Alasjärven rannalle. Sodan jälkeen, vuonna 1919 tehdas rakennutti tehdaskylään kolme pienempää, kaksi kahden ja yhden useamman asunnon omakotitalomaista asuinrakennusta ylärinteeseen. Vaikka rakennukset olivat erillään vanhemmista, noudatettiin alueen aikaisempaa koordinaatistoa. Rakennuksiin tuli kuusiaidat, jotka viittaavat työnjohdon rakennuksiin. Tätä kerrostumaa, rivistöä täydennettiin 1934 vielä yhdellä puurakennuksella. Bengt Schalin laati 1919 tehdaskylään puutarhasuunnitelman.

Seuraavalla vuosikymmenellä rakentaminen keskittyi tehdaskylän koillispuolelle, johon rakennettiin vuosina 1921, 1922 ja 1927 Berliininä tunnetut, kahden perheen puiset omakotitalot.

Säilyneet kaava-alueen rakennukset: 3.1.2 paritalot

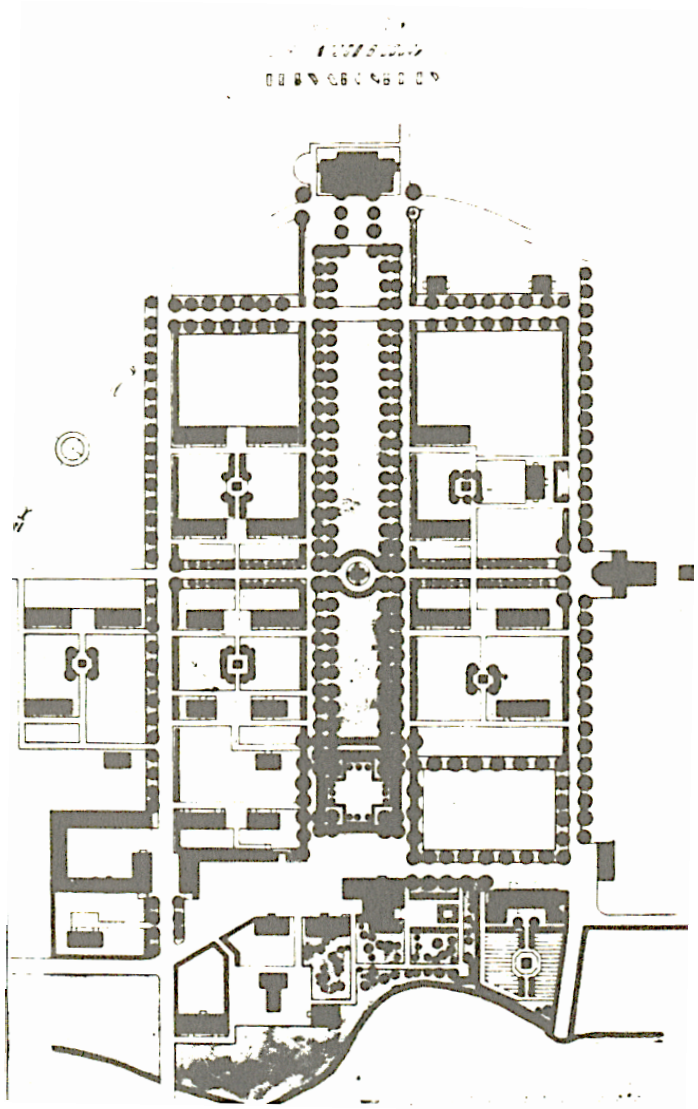

Piirustus: Berndt Schalinin näyttävä istutussuunnitelma tehdaskylään 1919. Toteutumatta jäänyt suunnitelma korosti alueen symmetriaa, jossa pystyakseleina olisi ollut kolme puistokatua, joista keskimmäinen (nyk. Paperintekijäntie) olisi ollut huomattavan leveä nelinkertaisine puuriveineen. Pääterakennuksena oli piirustuksen alareunassa, pohjoispäässä 1884 rakennettu Seuratalo. Puistokadun toiseen päähän etelään on kuvattu toinen, toteutumaton julkinen rakennus. Poikittaisakselin päätteenä olisi lännessä ollut ilmeisesti kirkko. Suunnitelma jäi pääpiirteissään toteutumatta, vain Paperintekijäntie sai myöhemmin yksinkertaisen lehmusrivin ja kirkon paikalle rakennettiin 1974 uimahalli.

1930-luku: Rämsälä, Lepola ja Sähkötalot

Kuvat: Tervakosken paperitehtaan kuva-arkisto.

Tehdaskylän rakentaminen jatkuu 1930-luvulla, kun lamavuodet alkavat väistyä vuosikymmenen puolivälissä. Alue laajenee ylärinteessä, alueen eteläreunalla, johon rakennetaan vuonna 1934 Rämsälä- niminen asuinrakennus täydentämään 1910-luvun asuinrakennuksia sekä uusi, Lepolaksi -nimetty alue tehtaan eläkeläisille. Sen ensimmäiset, kolme matalaa puurunkoista asuinrakennusta valmistuvat 1935. Suurempi rakennushanke on Pikkuniitynkadun varrella, johon rakennetaan kolme kaksikerroksista kivitaloa ns. Sähkötalot, jotka valmistuvat 1938. Samaan aikaan rakennetaan myös Pariisina tunnetut kaksi kivirakennusta kartanon länsipuolelle.

Säilyneet rakennukset:

3.1.4. Sähkötalot, 3.1.5. Lepola, 3.1.2 Rämsälä

Kuva: 1930-luvulla rakennusmateriaaliksi vaihtui myös työväenasunnoissa tiili. Yläkuvassa näkyvät kolme, Sähkötaloiksi mainittua aumakattoista kivitaloa, jotka valmistuivat kylän ylärinteeseen 1938. Alla Lepolan ensimmäinen rakennus vuodelta 1935. Ne toteutettiin vielä puurunkoisina, joskin julkisivujen rappaus sai rakennukset näyttämään kivirakennuksilta. Pariisin ja Lepolan suunnitteli arkkitehti Jarl Eklund, Sähkötalojen suunnittelijaa ei tiedetä.

Kuvat: Ylhäällä Pariisi -nimiset, toimihenkilöiden asuinrakennukset, jotka rakennettiin kartanon länsipuolelle. Alla tehdaskylään rakennetut, työväenasunnoiksi tarkoitetut Sähkötalot, molemmat rakennushankkeet valmistuivat 1938, molemmissa massoittelu ja kattomuoto ovat yhteneväiset. Aikakauteen liittyvä hierarkia näkyy rakennuksista hyvin, Pariisin julkisivuissa on enemmän yksityiskohtia mm. harjakoriste ja kulmiin sijoitetut viherhuoneet, työväen rakennuksista ne puuttuvat.

Pariisin sekä Lepolan ensimmäiset rakennukset suunnitteli arkkitehti Jarl Eklund. Pariisin massoittelu kulma/sivuosiin muistuttaa myös suuresti Anolan kartanoa, jonka Eklund suunnitteli samaan aikaan 1937 Nakkilaan. Kuvan rakennukset esiteltiin vuonna 1950 julkaistussa ja Vilho Annalan kirjoittamassa tehtaan historiassa.

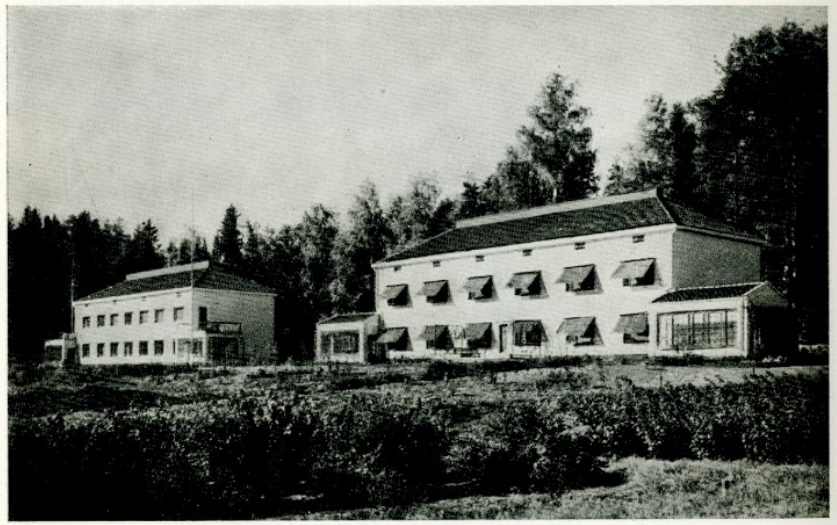

»Pariisi» edustaa jo uudempaa asuntorakennusvaihetta

Uusimpia työväenasuntoja

Kuva: Pariisi. Tervakosken paperitehtaan kuva-arkisto.

1940-luku, Lepola, terveystalo, päiväkoti, kansakoulu

Sota-aika pysäyttää rakentamisen, myös tehtaan toiminta hiljenee, kun noin 250 miestä on rintamalla. Helpotusta saadaan vankityövoimasta. Sodan jälkeen rakentaminen keskittyy tehdaskylän reunamille rakennettaviin palvelurakennuksiin. Eläkeasunnoiksi tarkoitettua Lepolaa laajennetaan kahdella talolla 1945, päiväkoti ja terveystalo ja kansakoulu valmistuvat vuosina 1947-1950. Asuinrakentamista edustaa vain Kissanhännänkadun varrelle vanhaan rivistöön 1949 valmistunut asuinrakennus, joka rakennetaan vanhoilla, 1900-luvun alun tyyppipiirustuksilla. Niihin kuuluvien talousrakennusten uusiminen aloitetaan. Tehtaan asuinrakentamisen painopiste siirtyy yhä enemmän omasta rakennustoiminnasta henkilökunnan omakotitalojen rakentamisen tukemiseen. Tehtaan maille rakentuu ennen sotia ja sotien jälkeen Tietyn, Pajunojan ja Mäyrän omakotialueet. Tehtaan rakennustoimintaa on lähinnä Varisojan viisi paritaloa, jotka valmistuvat 1948.

Rakennukset: alueiden 3.1.1 ja 3.1.5 täydennysrakentaminen, kolme asuinrakennusta vanhan mallin mukaan.

Kartta: Asutus 1951. Kaava-alueen rakennuskanta oli tällöin selkeästi kerrostunutta, rannassa oli 1800-luku, sen eteläpuolella olivat rinteessä 1900-, 1910- 1930-luvun kerrostumat. Hyvinvointiyhteiskunnan rakentamisesta kertovat palvelurakennukset sijoittuivat sodan jälkeen alueen reunoille, kartassa näkyvät tällöin valmistuneet terveystalo, päiväkoti ja kansakoulu. Urheilukenttä rakennettiin jo ennen sotia.

1950-luku

Tehdaskylän rakennustoiminta on vähäistä, uudelle kansakoululle valmistuu opettajien asuntola ja Lepolaan rakennetaan yhteisrakennus. Paperintekijäntien talousrakennusten uusiminen saadaan myös päätökseen. Tehtaan rakennustoiminta suuntautuu uuteen liikekeskukseen, joka rakennettaan Kirkkotien ja Vähikkäläntien risteykseen, tehtaan pohjoispuolelle.

Rakennukset: Lepolan alueen 3.1.5 täydennysrakentaminen, 3.1.6

1960-luku

Tehdas täyttää 150 vuotta ja rakentaminen jatkuu edelleen voimakkaana. Tehdaskylä saa uuden kerrostuman alueen eteläreunalle. Rakentaminen keskittyy nyt kerrostaloihin. Vanha alkaa myös väistyä uuden tieltä. Tehdaskylän vanhat kokoontumistilat Seurala ja keilahalli korvataan 1962 uudisrakennuksella. Myös vanhat 1800-luvun asuinrakennukset väistyvät uuden kerrostalon tieltä.

Rakennukset: 3.1.6 asuinkerrostalot

1970-luku

Tehtaan sosiaalisen rakentamisen viimeinen vuosikymmen. Tehtaan tarjoamien asuntojen ja palveluiden tarve väistyy, kun elintaso nousee ja liikkuminen helpottuvat, sosiaalinen rakentaminen ja huolenpito on siirtynyt tässä vaiheessa enemmän yhteiskunnan, kunnan tehtäväksi. Tehdas on myös saneerauksen edessä, kannattavuuden heikentyessä ja henkilökulujen kasvaessa liian suuriksi. Tehdas alkaa nykyaikaiseen tapaan keskittyä tuotantoon. Tehdaskylään rakennetaan vuosina 1970-1973 viimeiset rakennukset, kolme kerrostaloa ja päiväkoti Porttilankadun varteen sekä 150-vuotisjuhlilla julkistettu uimahalli 1974. Tervakoski onkin ainoa paperitehdas, jolla on oma, joskin kalliiksi tullut uimahalli. Tehtaan omaisuuden myynti alkaa 1980-luvulla. Palvelurakennukset ja tuotannon kannalta tarpeetonta maaomaisuutta myydään kunnalle ja asunnot yksityishenkilöille.

Rakennukset: 3.1.6 asuinkerrostalot

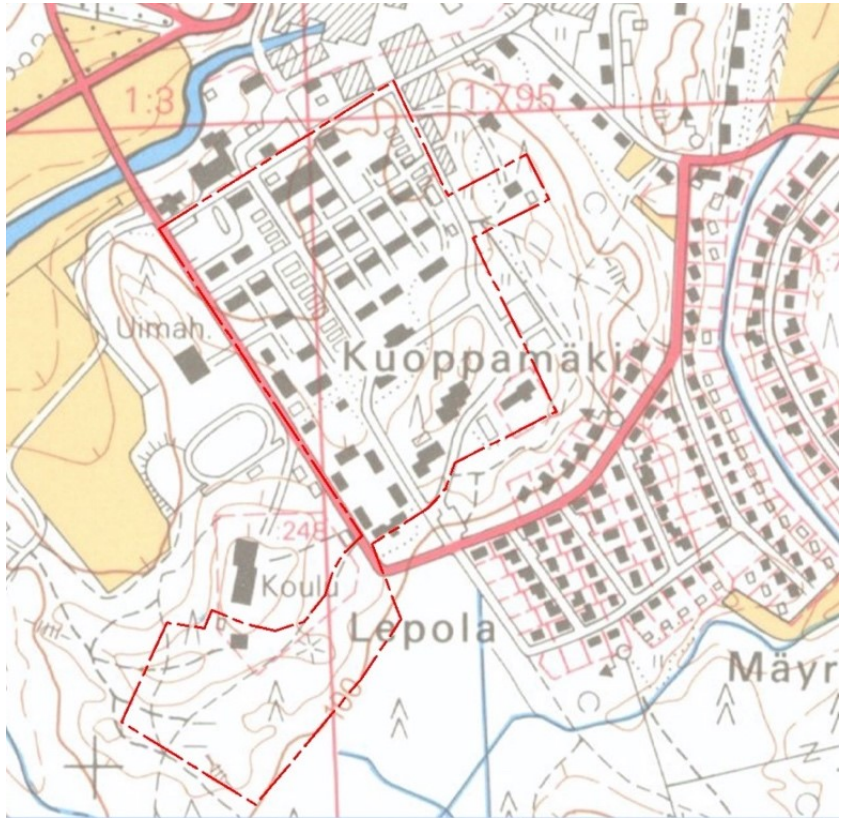

Kartta: Peruskartta 1979. Kaavarajaus punaisella

Vielä 1970-luvun lopulla tehdas teki suunnitelmia tehdaskylän varalle. Tällöin Tampereen teknillisellä korkeakoululla laadittiin diplomityö, jossa käsitellään alueen rakennuskantaa. Lähtökohtana suunnitelmassa oli, että 1900-luvun alussa rakennetuista kasarmeista olisi säilytetty läntinen osa eli viisi rakennusta sekä 1960- ja 1970-luvulla luvulla rakennetut kerrostalot, muiden saadessa purkutuomion. Diplomityössä lopputulokseksi tuli kuitenkin koko rakennuskannan säilyttäminen ja kunnostaminen. Vain Paperintekijäntien varren talousrakennukset olisi korvattu neljää rakennusta lukuun ottamatta puistoalueella, jota sitäkin voidaan pitää paluuna Schalinin toteutumattomaan suunnitelmaan 1910-luvulta.

Kartta: Alanko, Marja & Mäkinen, Seppo 1980.

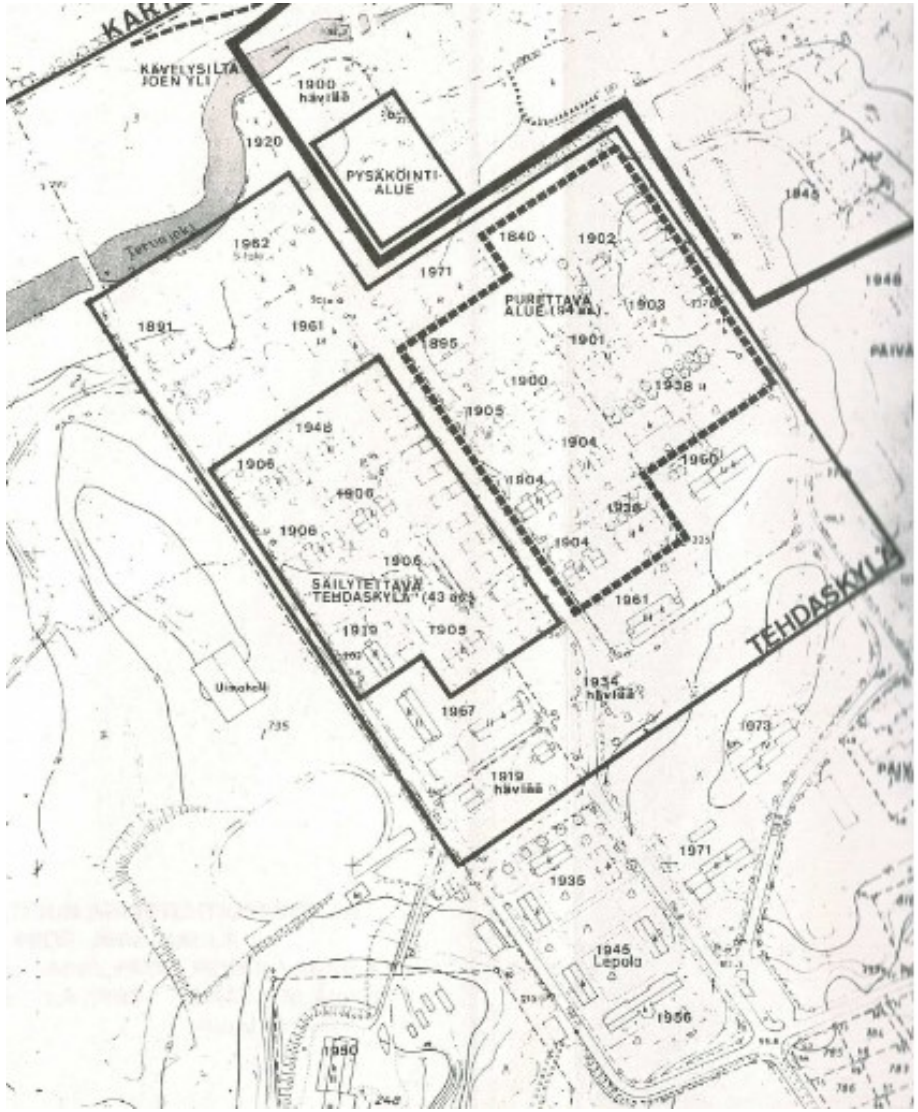

3.1.1 Kuuden perheen talot 1900-luku

Kuvat: Pääosa tyyppipiirustuksilla rakennetuista 13. asuinrakennuksesta sijoittuu Kissanhännäntien varrelle. Katunäkymä on väljä ja puistomainen.

Kuuden perheen talot

- tyyppitalojen kokonaisuus
- luonnonkivi- tai betoniperusta
- maalattu pysty- tai vaakalaudoitus
- Julkisivuissa puiset jakolistat, ylin lautapaneeliosio koristevärillä
- vinokulmaiset ullakkoikkunat
- symmetrisesti ja samaan vaakalinjaan sijoitetut ikkunat
- korotettu keskiosa
- Kaksi kuistia, joissa suora rappu
- yhtenäinen kattokulma ja muoto
- punainen konesaumattu-, tai tiilikate (poimukuitulevykate Minerit, Eterniitti)
- sijoitus riveihin tehdaskylän koordinaatistoon

Tehdaskylän päärakennustyyppi on kuuden perheen asuintalo, joita on pääosa, kaikkiaan 13 kpl alueen 16:sta puurakenteisista useamman asunnon sisältävistä asuinrakennusta. Asuintalot rakennettiin yhtä lukuun ottamatta vuosina 1901-1909 tehtaan laatimilla tyyppipiirustuksilla, joiden mukaan oli taloihin tuli alkujaan kuusi kahden huoneen asuntoa ja kaksi yhteispakaria. Rakennukset sijoittuvat neljään riviin, noudattaen vanhan pellon rajausta ja 1800-luvun puolella luotua, ulkomaisiin esikuviin perustuvaa koordinaatistoa.

Tervakosken kylää 1930-luvulla.

Tyyppitalot rakennettiin rivistöön, joka jatkaa alueen kolmen aiemman rakennuksen suuntausta. Yhdessä nämä muodostavat koordinaatiston, jossa rakennukset vuosilta 1895 ja 1900 poikkeavat vain vähäisessä määrin alueen tyyppirakennuksista ja varhaisin 1840 vuoden rakennus jää hieman erilleen alueen pohjoispuolelle omaksi pihapiirikseen. Tyyppitalojen rivistöä on täydennetty 1949 yhdellä rakennuksella. Rakennuksiin kuului ulkorakennus, jotka keskitettiin Paperintekijänkadun ja Porttilantien varteen yhtenäiseksi rivistöksi. Talousrakennukset uusittiin 1940- ja 1950-luvulla, ne ovat käsitelty omana kokonaisuutenaan kappaleessa 3.1.3.

Kuva: Tervakosken eläkkeensaajat ry.

Vuosina 1901-1909 rakennetuissa kuuden perheen asuinrakennuksissa on huolellisesti tehty kivijalka. Hirsirunko on vuorattu vaaka- tai pystypaneloinnilla, katon räystäänaluset on erotettu listalla ja erilaisella paneloinnilla. Ikkunatyyppi vaihtelee, osassa kapea pystyikkuna on korvattu myöhemmin vaakaikkunoilla ja epäsymmetrisellä jaolla. Satulakaton kate vaihtelee, pääosa rakennuksista on katettu punaisella betonitiilillä, osassa katteena on mineriitti tai tiilikuvioitu profiilipelti. Rakennusten sisäänkäynti sijoittuu pohjoispuolelle, jossa on kaksi avo- tai umpikuistia. Rakennukset vuorattiin 1920-luvun alkupuolella, mutta silloin ei toteutettu alkuperäistä, uusrenessanssia edustavaa kolmiosaista julkisivuvuorausta, vaan siitä jätettiin pois alaosan pystypanelointi. Neljä rakennuksista vuorattiin K.J. Ahlskogin piirtämän suunnitelman mukaan. Kuisteissa on pääosin betonisokkeli, joka viittaa siihen, että ne ovat uusittu myöhemmin. Rakennukset peruskorjattiin vuosina 1955-1965, jolta ajalta enin osa muutoksista on.

Kuva: Panoraama alueen itäpuolelta,Porttilantien laidan mäeltä. Paikalla oli aikaisemmin sodan jälkeen rakennettu päiväkotirakennus. Oikealla kuuden perheen puutaloja 1900-luvun ensimmäiseltä vuosikymmeneltä, vasemmalla ns sähkötalot 1930-luvulta.

Yhtenäisin ja laajin osa aluetta sijoittuu Kissanhännäntien varrelle, missä on 8 kuuden perheen rakennusta sekä kaksi vanhempaa puutaloa. Toinen edustava osa on kuvassa näkyvä Paperintekijänkadun varrella, jossa katumaisemaan liittyvät myös talojen varastorakennukset. Asuinrakennukset sijoittuvat puutarhamaisen tontin keskelle, jolloin tienäkymä on vehreä ja väljä. Aikaisemmin rakennuksia erottivat kulkuväyläruudukon muodostavat tie- ja polkulinjat, niistä pääosa on poistettu käytöstä.

Paperintekijäntiestä suunniteltiin 1900-luvun alussa alueen pääkatua, joka näkyy hyvin vuoden 1919 puutarhasuunnitelmassa. Leveä, neljällä puurivillä varustettu puistokatu ei kuitenkaan toteutunut ja sen tilalle rakennettiin kapean kadun ohella talousrakennusrivi. Puistosuunnitelmasta muistuttaa lähinnä kadun oikea puoli lehmusriveineen. Kuvassa näkyvät tyyppitalojen talousrakennukset rakennettiin 1940- ja 1950-luvulla, vanhempien paikalle.

Kuva: Paperintekijäntie.

Kuva vasemmalla: Asuinrakennus Kissanhännäntie 10. valmistui vuonna 1901, ollen ensimmäisiä rakennustyypin edustajia. Se on yksi harvoista alueen taloista, joissa on säilynyt vanhempi, rakennusaikaan liittyvä pystyikkunamalli. Myös vintin panelointia seuraava kiilaikkuna on säilynyt. Myös nelipilariset kuistit edustavat rakennusajan kuistimallia.

Kuva alhaalla vasemmalla: Kissanhännäntie 11. valmistui 1906. Se on 1950-luvun saneerauksessa saanut vaakaikkunat, jotka vaikuttavat merkittävästi rakennuksen ulkoasuun.

Kuvat alla: Kissanhännäntie 1 ja 3. Vasemmalla oleva valmistui 1906, oikealla oleva 1948, jonka yksinkertaisempi julkisivuvuoraus, vaakaikkunat ja betonisokkeli ovat sen rakennusajan piirteitä.

Kulttuurihistorialliset arvot:

Kokonaisuus, Tehdaskylän vanhin ja laajin rakennuskerrostuma, joka valmistui vuosina 1901-1909. Työväen asuinrakennukset 13 kpl, tyyppipiirustukset, puutarhatontti, aluerakenne, keskeinen ja vanhin säilynyt rakennuskokonaisuus tehdaskylässä. Ominaispiirteet, katunäkymät, massoittelu, kattomuodot ja julkisivujäsentely ovat säilyneet kohtuullisesti. Alkuperäistä suunnitelmaa ei toteutettu ja 1920-luvulla vuorattujen rakennusten ulkoasua muuttivat mm. 1950-luvun peruskorjaukset ja julkisivusaneeraukset. Muutoksia ovat mm. ikkunatyyppi, -aukotus ja vuorauksen muutokset. Ne muodostavat jo oman kerrostuman rakennuksiin.

Kuva: Ilmakuva vuodelta 1939. Kuuden perheen tyyppitalojen perinteinen, maaseutumainen ja kartanomainen ulkoasu kookkaine poikkipäätyineen viittaa siihen että ne ovat mahdollisesti suunniteltu tehtaalla omana työnä. Mielenkiintoinen on myös ulkoasultaan tyyppitaloja muistuttava, keskeltä kaksikerroksinen varastorakennus, joka näkyy kuvan alaosassa. Tervakosken paperitehtaan kuva-arkisto.

3.1.2 Asuinrakennukset 1910-luku

Tehdaskylän lounaiskulman metsäiselle mäkialueelle rakennettiin 1919 kolme puolitoistakerroksista asuinrakennusta, niistä kaksi oli paritaloa ja yksi neljän asunnon asuinrakennus. Paritalojen jatkeeksi rakennettiin vielä 1934 Rämsälänä tunnettu useamman asunnon asuinrakennus. Rakennuksissa on jo ajalle tyypillisesti kaupunkien omakotitalojen, huviloiden piirteitä.

Paritalot Rämsäläntien varrella on tehty samoilla piirustuksilla. Taloissa on kellarit betonisokkelilla ja runko on vuorattu peiterimoin. Jyrkät satulakatot on katettu punaisella betonitiilellä. Ikkunatyyppi vaihtelee, pohjoispuolen kapeiden pystyikkunoiden ohella on käytetty eteläpuolella leveämpää ikkunamallia. Sisäänkäynti asuntoihin on rakennuksen päädyistä, jossa on pulpettikaton suojaama avokuisti.

Tervajoentien varrella on useamman asunnon asuinrakennus, jossa on samoja piirteitä kuin Rämsäläntien paritaloissa mm. kuisteissa. Rakennus on sijoitettu poikittain muuhun rakennuskantaan nähden, ollen Pikkuniityntien näkymäpäätteenä. Rakennuksen peruskorjauksessa ikkunamuutos on vaikuttanut rakennuksen ulkoasuun.

Yksikerroksinen Rämsälä noudattaa myös edeltävien asuinrakennusten piirteitä. Rakennus on ilmeisesti tarkoitettu Paperitientekijäntien pääterakennukseksi. Vuoden 1919 puistosuunnitelmassa toteutunutta leveämmän puistokadun päätteenä olisi ollut ilmeisesti suuri julkinen rakennus

Kulttuurihistorialliset arvot: Tehdaskylän 1910-luvun kerrostuma, puurakentaminen, pari- ja monen asunnon talot, tyyppipiirustukset, koordinaatisto.

Kuvat: Ramsäläntie 9 ja 12, rakennukset valmistuivat 1919. Omakotimaisiin rakennuksiin liittyvä kuusiaita ja rakennusaikana erillinen asema kylässä viittaavat niiden toimineen ehkä tehtaan työnjohtajien käytössä.

Kuvat: Tervajoentie 5 vasemmalla ja Paperintekijäntie 11 Rämsälä oikealla valmistuivat 1919 ja 1934. Rakennuksien kattokaltevuus, rungon koko ja kuistien sekä ikkunoiden sijoittelu ovat rakennuksissa huomattavan samankaltaiset, vaikka Rämsälä valmistui 15 vuotta myöhemmin.

3.1.3 Varastorakennukset 1940- ja 1950-luku

Kuvaus: 1900-luvun alussa 12 tyyppitalon käyttöön rakennettiin talousrakennukset, jotka keskitettiin rivistöksi nykyisten paikoille. Katostyyppiset talousrakennukset uusittiin 1940- ja 1950-luvulla, jolloin valmistui kuusitoista talousrakennusta Paperintekijäntien ja Porttilantien varrelle. Rakennuksilla on yhtenäinen ulkoasu, yksityiskohdissa on pieniä eroavaisuuksia. Osassa on mm. autotalli.

Rungoltaan ja julkisivultaan porrastettu rakennus muodostuu kahitiilestä muuratusta tiiliosasta, johon liittyy rankorakenteinen, vaakapaneloitu rakennusosa. Seinän yläosassa näkyy ruskean maalin tai petsin jäänteitä. Ikkunat ovat matalia, vaakaikkunoita, ikkunat metalliverkkolasia. Ikkunan kehys on yksinkertainen, vihreäksi maalattu. Ovet ovat vino- tai pystypaneloituja. Satulakatto on katettu alkujaan punaisella betonitiilellä.

Kulttuurihistorialliset arvot: asuintalojen varastorakennuksia 1940- ja 1950-luku. Ajan rakentamista ja tyylipiirteitä edustavien rakennusten sijoittelussa ja yhtenäisessä ilmeessä näkyy tehtaan tarve järjestää ja luoda yhtenäisiä tiemaisemia. Rakennuksiin tuli mm. autotalleja, joka ilmentää elintason nousua myös työväenluokan puolella sodan jälkeen.

Kuva: 1940-ja 1950-luvun varastorakennuksia Kissanhännäntien ja Porttilantien sekä Paperintekijäntien risteyksessä.

Kuvat: 1900-luvun alun asuinrakennuksia ja niiden 1940-ja 1950-luvun varastorakennuksia Kissanhännäntien ja Porttilantien sekä Paperintekijäntien risteyksessä.

1900-luvun alussa rakennetut kaksitoista kuuden perheen puulämmitteistä asuinrakennusta tarvitsivat ulkorakennuksen mm. polttopuiden säilyttämiseen. Vanhimmista ajoista ei ole tietoa, mutta 1930-luvulla talokohtaiset ulkorakennukset olivat yhtenä rivistönä Paperintekijäntien varrella, mikä näkyy ilmakuvissa ajalta. Tiestä oli suunniteltu alueen laajentuessa 1900-luvun alussa uutta pääkatua. Tähän viittaa leveä kaistale, johon ulkorakennukset ja Paperintekijäntie sijoittuu, myöhemmältä ajalta on myös tietä reunustava lehmusrivi. 1919 Bengt Schalin laati tehdaskylään puutarhasuunnitelman, joka viittaa vielä tähän leveään puistokatuun.

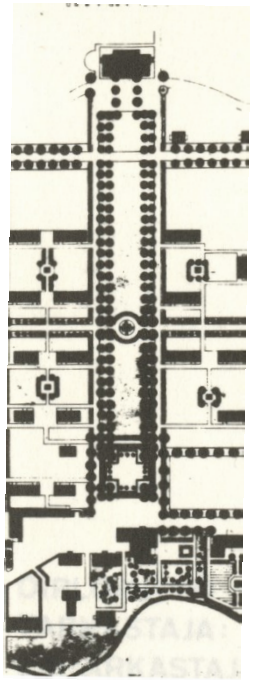

Kuva 1930-luvulta: Kuuden perheen asuintaloja ja niiden talousrakennuksia, jotka rakennetiin pääosin vasemmalla näkyvän Paperintekijäntien varrelle, osa oli kuvan oikeassa reunassa, nykyisen ja myöhemmin rakennetun Pakkalantien varressa. Kuvan mukaan talousrakennukset olivat tällöin katostyyppisiä. Kuva: Tervakosken paperitehtaan kuva-arkisto.

Piirustus, ote vuoden 1919 puutarhasuunnitelmasta, jossa nykyinen Paperintekijäntie näkyy keskellä leveänä puistokatuna. Piirustukseen on merkitty kaikki 1900-1909 valmistuneet kuuden perheen talot, myös Kissanhännäntien varrelle 1949 lisätty yksi vastaava rakennus näkyy kartassa tyhjänä tonttina. Puistokatu ei kuitenkaan toteutunut vaan läntisen puurivin paikalle rakennettiin talousrakennukset, jotka uusittiin 1940- ja 1950-luvulla. Nykyinen yksirivinen puurivistö on myös nuorempaa kerrostumaa. Asemakaava-arkkitehtuuri, puistomaisuus ja edustavuus väistyivät käytännöllisyyden tieltä, ehkä maailmansodan ja laman vuoksi, tarve oli talousrakennuksille ja talojen hyötypuutarhoille, ei puistokaduille. Piirustus: Bengt Schalin 1919.

Talousrakennukset Paperintekijäntien varrella 2020

Kuvat: Alla Paperintekijäntien maisema, missä asuinrakennusten ja varastojen ohella väljää tiemaisemaa korostaa lehmusrivi. Tien päätteenä näkyy 1934 rakennettu Rämsälän asuinrakennus. Varastorakennuksissa on 1930- ja 1940-luvun ajallisia piirteitä, kuten nauhaikkunat, ovien vinopanelointi, pyöreät ikkunat ja rakenteen porrastaminen.

3.1.4 Asuinkerrostalot, Sähkötalot, 1930-luku

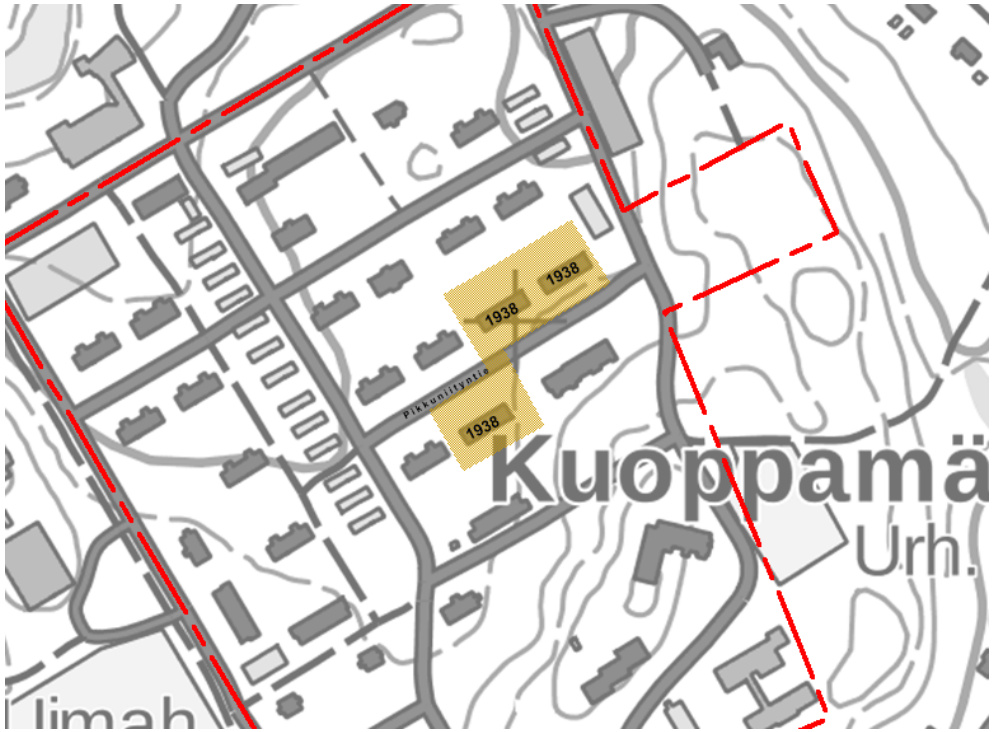

Kulttuurihistorialliset arvot: Tehdaskylän 1930-luvun kerrostuma, rakentaminen noudattaa ja täydentää alueen vanhempaa rakentamista. Edustavissa kerrostaloissa on nähtävissä funktionalismin piirteitä.

Kuva: Pikkuniityntie 5 ja 7.

Kuvaus: Pikkuniityntien kolme kaksikerroksista ja rapattua kerrostaloa rakennettiin vuonna 1938. Niitä kutsuttiin sähkötaloiksi tai -kyläksi.

Rakennukset sijoittuivat osin vanhalle pellolle, joka näkyy pihojen nurmikkoina ja lehtipuina. Rakennukset jatkavat 1900-luvun alun puurakennuksia sijoittelullaan ja mittakaavallaan. Rakennuksissa on tiilirunko, julkisivut ovat rapattuja. Julkisivuiltaan selkeän symmetrisissä rakennuksissa on pohjoispuolella kaksi sisäänkäyntiä, jota suojaa betonirakenteinen, pilareilla oleva toisen kerroksen parveke metalliaitoineen. Rakennuksen lyhyillä räystäillä varustetun aumakaton katteena on tumma aaltoeterniitti. Ikkunat ovat kolmijakoiset vaakaikkunat. Ulko- ja parvekkeen ovet ovat puu- ja lasiovet vaakajaolla. Rakennukset muistuttavat ulkoasultaan suuresti ark. Jarl Eklundin samaan aikaan suunnittelemia Pariisi -nimisiä asuinkerrostaloja.

Kuva: Pikkuniityntie 4. Rakennukset noudattavat harjakorkeudeltaan korkeustasoltaan vanhempaa, 1900-luvun ensimmäisen vuosikymmenen asuinrakentamista. Ulkoasu on symmetrinen, pelkistetty ja suoraviivainen. Samaan aikaan rakennettiin myös tehtaan virkailijoille tarkoitetut, Pariisina -tunnetut asuinrakennukset (Jarl Eklund), joissa oli sama massoittelu, joskin yksityiskohtia oli enemmän, jotka tekevät niistä enemmän klassismin edustajan.

3.1.5 Eläkeasunnot, Lepola 1935, 1945 ja 1956

Lepola: Ark. Jarl Eklund 1935, ark. Heimo Kautonen 1945. Työntekijöitä saadakseen paperitehdas rakennutti jatkuvasti lisää asuntoja työntekijöille. Tehtaan työläiset saivat myös asua asunnoissaan vielä eläkkeellä ollessaan. Se osaltaan pahensi tehtaan jatkuvaa asuntopulaa. Vuonna 1934 toimitusjohtaja Vitzthum esitti, että eläkkeellä oleville rakennettaisiin suuri asuintalo, jossa olisi 24 hellahuonetta. Suuri vuokrakasarmityyppinen ratkaisu ei kuitenkaan miellyttänyt tehtaan johtokuntaa ja se päätyi rakennuttamaan sen sijaan kolme puurakennusta, jossa jokaisessa olisi kahdeksan hellahuonetta. Eläkevanhuksien talot sijoitettiin kylän eteläkulmalle, mäkien väliseen notkoon, joka oli raivattu pelloksi 1800-luvulla. Etelään aukeavaa pihapiiriä täydennettiin 1945 rakentamalla kaksi uutta puurakennusta samoilla piirustuksilla. Rakennusten rajaaman neliöpihan täydensi yhteisrakennus, joka valmistui pihan eteläreunalle vuonna 1956. Talojen talousrakennukset ja sauna sijoitettiin alueen reunoille, niistä on säilynyt länsipuolella olevat. Paperitehdas lahjoitti asunnot Janakkalan Palvelutalosäätiölle 1984. Rakennukset ovat neljällä tontilla, jotka erotettiin tehtaan maista 1990. Rakennukset myytiin asunnoiksi 2000-luvulla.

Kulttuuriympäristön arvot: Tehdaskylän 1930-luvun kerrostuma, palvelurakentaminen. Eläkeläisten asuinkortteliksi arkkitehti Jarl Eklundin suunnitelmin 1930- luvulla rakennettu ja 1940- ja 1950-luvulla täydennetyn Lepolan kokonaisuus, viisi asuinrakennusta ja yhteisrakennus sekä kolme talousrakennusta ovat säilyttäneet hyvin ominaispiirteensä. Eläkeasumisen yksilöllinen ratkaisu sekä matala rakennustyyppi on rakennusaikaansa nähden hyvin moderni.

Kuva: Lepolan rakennus vuonna 1935, Tervakosken paperitehtaan kuva-arkisto.

Lepolan yksikerroksissa, matalissa rakennuksissa on matala betonisokkeli. Julkisivuissa on valkoinen tasainen rappaus. Ikkunat ovat neliömäiset, neliruutuiset ja niihin liittyy vihreät ikkunaluukut. Sisäänkäynnit ovat sivuilla ja päädyissä, vaakajakoisia puu- ja lasiovia suojaavat pienet lippamaiset tai satulakattoiset katokset. Avokuistin kannattajissa on käytetty profilointia. Rakennuksissa on loiva, punaisella eterniitillä katettu satulakatto ja avoräystäät. Rakennukset rajaavat suorakaiteenmuotoista pihaa, jossa on nurmikkoa, koristekasveja ja hiekkapintaisia parkkialueita.

Kuva: Lepolan vuonna 1935 valmistuneita rakennuksia Lepolantien ja Tervajoentien risteyksessä. Kaava sallisi risteykseen varaston/autotallin, joka muuttaisi korttelin alkuperäistä ideaa merkittävästi.

Kuvat: ylärivissä asuinrakennuksia Tervajoentien varrella, oikealla yhteistiloja sisältävä rakennus. Alarivissä yksityiskohtia asuinrakennuksesta ja yhteisrakennuksesta sekä alueeseen alun perin kuulunut huoltorakennus.

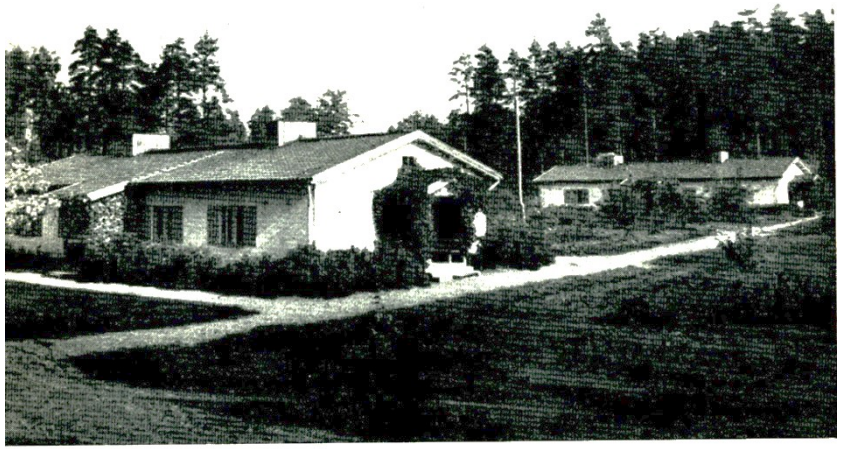

Eläkevanhusten asuntoja. Alue on saanut nimekseen Lepola

Kuvat: Lepolan rakennusten väljästi rajaamaa sisäpihaa 1950-luvulla, jolloin pihojen hyötypuutarhat vielä kukoistivat eikä pihapiiriä tarvittu pysäköintiin. Tervakoksen paperitehtaan kuva-arkisto. Kuva yllä Tervakosken v. 1950 julkaistusta historiasta.

Lepolan kortteli 1950-luvun alussa, jolloin eteläsivun pitkä rakennus oli vielä rakentamatta. Rakennusten talousrakennukset sijoitettiin Tehdaskylän tapaan ulkokehälle, korttelin nurkkiin. Peruskartta 1951

3.1.6 Asuinkerrostalot 1960 - 1973

Sodan jälkeen rakennettiin ensin tehdaskylän reunoille palvelurakennuksia. Vuosina 1945-1950 valmistuivat Lepolan täydennys, terveystalo, päiväkoti ja kansakoulu. Asuinrakentamista edusti lähinnä koulun 1950 luvulla valmistunut asuntola. Lisäksi 1900-luvun alun asuinkasarmien varastot uusittiin sodan jälkeen. Asuinrakentaminen alkoi kansakoulun henkilökunnan asuntolaa lukuun ottamatta vasta aivan 1950-luvun lopulla, jolloin kylä jatkoi laajemmistaan etelään, nyt ajalle tyypilliset kerrostalot sijoittuivat myös ajanmukaisesti mäkiseen, metsäiseen ympäristöön.

Ensimmäiset asuinkerrostalot valmistuivat vasta 1960, jolloin valmistui kerrostalo Pikkuniitynkadun varrelle. Seuraavina vuosina, 1961-1973, rakennettiin Rämsäläntien, Tervajoentien ja Porttilantien varteen yhteensä viisi kerrostaloa. Uusien alueiden rakentamisen ohella kylän vanha, 1800-luvun lopulla rakennettu kyläkeskus uusittiin, vanhojen puurakennusten tilalle rakennettiin kaksi uutta kerrostaloa liiketiloineen 1961 ja 1971 sekä 1962 uusi seuratalo. Uudisrakentaminen noudatti edelleen vanhaa 1800-luvulta periytyvää koordinaatistoa sekä mittakaavaa.

Aikakauden kerrostalot ovat 2-3 kerroksisia. Vaikka ne valmistuivat pääosin 1960-luvulla, on niissä pääosin 1950-luvulle kuuluvia ominaispiirteitä: harjakatto, avoräystäät, sokkelin urakoristelu, seinien jalorappaus ja rakennusmassan porrastaminen sekä päätyjen erkkerit. Rakennuksiin tulivat nyt ensimmäiset parvekkeet sekä autotallit, jotka sijoitettiin joko kellariosaan tai erilliseksi rakennukseksi. Myöhemmin, 1970-luvulla rakennettiin talojen yhteyteen autokatoksia. Vain viimeinen, 1973 valmistunut kerrostalo poikkeaa julkisivumateriaaleiltaan aikakaudesta.

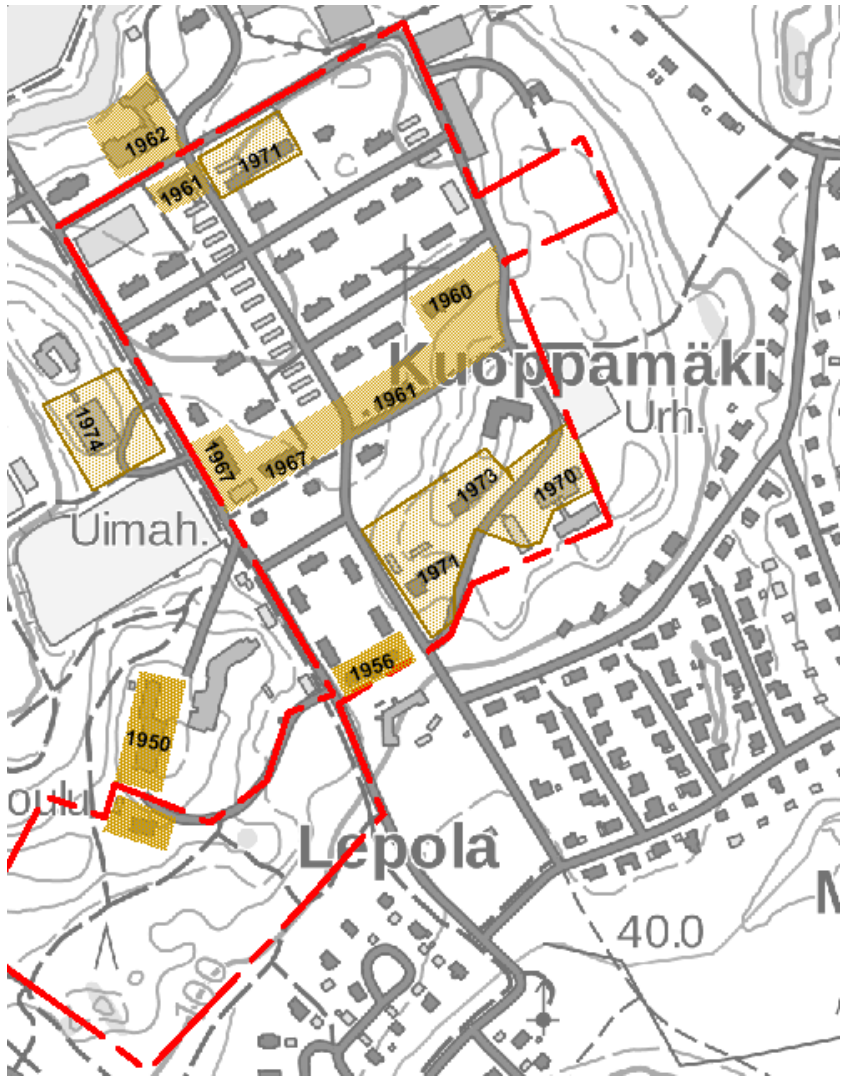

Kulttuurihistorialliset arvot: Asuinkerrostalot ja Seurantalo**.** Tehdaskylän vuosina 1961-1973 toteutunut kerrostuma muodostaa keskeisen osa alueen keskustan ja eteläosan rakentamista. Tällöin uudistettiin vanha keskusta sekä laajennettiin aluetta etelään. Rakentaminen jatkoi vanhaa koordinaatistoa ja mittakaavaa. Yhdistäviä piirteitä ovat rapatutut julkisivut ja harjakatot. Uutta olivat rakennusten liiketilat, parvekkeet ja autotallit. Heimo Kautonen suunnitteli uuden, modernin seurantalon.

Tehdaskylän keskusta 1960-luku: Seurantalo ja asuin- ja liikerakennukset

Kylän vanha, jokirantaan sijoittunut keskusta uudistettiin 1960-luvun alkupuolella. Vanhojen puurakennusten tilalle rakennettiin kaksi aluetta rajaavaa kerrostaloa, joista toisen ensimmäiseen kerrokseen sijoittui suurilla näyteikkunoilla varustettuja liiketiloja. Omana rakennuksena oli lisäksi autotallirakennus. Toiseen kerrostaloon sijoitettiin kellarikerrokseen autotallit.

Tehtaan vanha Seurantalo korvattiin jokimaisemaan sulautuvalla, monimuotoisella rakennuksella, jonka julkisivut ovat slammattua tiiltä, ja katossa on käytetty kuparia, kuten myös julkisivun erkkerissä. Uuden Seurantalon suunnitteli arkkitehti Heimo Kautonen ja se valmistui 1962. Tehtaan kulttuuri- ja juhlataloon tuli keilahalli, elokuvateatteri ja juhlasali, kuten sitä edeltävissä vanhoissakin rakennuksissa oli ollut.

Kuvat: Kerrostalot oikealla Paperintekijäntie 2. valmistuivat 1961 ja Paperitekijäntie 1. vuonna 1971.

Kuva: Seurantalo 1962, Paperintekijänkuja. Arkkitehti Heimo Kautonen.

Asuinkerrostalot, 1950 ja 1960-1967

Tervakosken yhdyskunta jatkoi kasvua. Kansakoulua varten tarvittiin laajemmat tilat, jotka osoitettiin Kettukallion laelta, jonne rakentui aikansa edustava ja tyypillinen kokonaisuus, kansakoulu ja henkilökunnan asuinrakennus.

Kuva oikealla: Opettajien 1950-luvulla rakennettu asuinrakennus jatkoi sotaa edeltävässä hengessä, koulun viereen rakennettuun, rapattuun rakennukseen tuli aumakatto, lyhyet räystäät, vaakaikkunat sekä porraskäytävän pystyikkuna. Rakennus suojeltu asemakaavassa. Rakennuskeen liittyy autotallirakennus.

Kuva alla: Ajan hengen mukaisesti männikköön sijoittuva Pikkuniityntie 7 valmistui 1960 ja jatkoi tien 1900- ja 1930-luvun rakennuskerrostumia. Kaksikerroksinen ja rapattu rakennus vastaa kuvassa oikealla näkyvää ns. sähkötalon (1938) mittakaavaa ja sijoittelua. Eteläpuolelle on lisätty myöhemmin parvekkeet.

Kuva: Pikkuniityntien 7:n parvekkeet ja männikköä.

Kuvat: Vuonna 1962 valmistunut Rämsäläntie 5. oli kolmella kerroksella valmistuessaan tehdaskylän korkein kerrostalo. Rakennus sijoittuu kylän laidalle, metsämaisemaan, jolloin se ei vertaudu kylässä tyypilliseen kaksikerroksiseen mittakaavaan. Rappaukseen tehdyt vaakasaumat enteilevät jo elementtikauden alkua. Rappukäytävää on korostettu valkoisella rappauskentällä.

Alla on samoilla piirustuksilla, kulmittain rakennetut Tervajoentie 7 ja Rämsäläntie 7. Ne valmistuivat 1967. Talojen väliin jää nuorempi autokatos.

Porttilantie 1 ja 3, 1971 ja 1973

Kuva: Tehtaan 1810-luvulla alkanut tehdaskylän asuinrakentaminen tuli päätökseen 1970-luvun alkupuolella, jolloin tehdas rakensi viimeiset kolme kerrostaloa, päiväkodin ja uimahallin tehdaskylään. Tämän jälkeen tehdas keskittyi tuotantotoimintaan jättäen sosiaalisen asuin- ja palvelurakentamisen kunnalle. Alue laajeni edelleen etelään kun Porttilantie 1. valmistui 1971. Kaksikerroksinen kerrostalo noudattaa edelleen 1950-luvulle tunnusomaisia piirteitä. Julkisivultaan porrastetun, päätyerkkerillä varustetun rakennuksen rapattua, vaakaraidoitettua julkisivua alkavat hallita kuitenkin jo parvekkeiden ohella kellarikerroksen autotallit. Kerrostalo sijoittuu kylän vanhaan koordinaatistoon, joskin tällöin rakennettu Porttilantien eteläpää laitettiin seurailemaan mäkialueen maastomuotoja.

Kuva: Porttilantie 1. eteläpuolelta

Kuva: Porttilantie 3. Viimeinen tehtaan kylään rakennuttama asuinrakennus ja kerrostalo valmistui 1973. Rakennus noudattaa vielä pesubetonielementtijulkisivuineen tehdaskylän sodanjälkeistä muotokieltä. Rakennuksessa on harjakatto ja porrastettu julkisivu.

3.1.7 Tehdaskylän julkiset rakennukset

Tervakoskella tehdas, asuminen ja palvelut keskitettiin omille alueilleen. Tehtaan vanhimman asuinalueen muodostaneessa tehdaskylässä palvelut sijoitettiin alueen reunoille, ruutumaisen kaava-alueen ulkopuolelle.

Jokirantaan, tehtaan kupeeseen keskittyvät tehdaskylän vanhimmat julkiset rakennukset. Jokirannassa ovat kansakoulu (1891), Pesula (1930) ja seuratalo Kerhola (1962). Neljäs rakennus on Pomola (1884), keskijohdon asuinrakennus, jotka rakennusaikaan sijoitettiin perinteisesti lähelle tehdasta. Julkinen rakentaminen alkaa laajemmin 1930-luvulla, kun tehdaskylän länsipuolelle rakennetaan urheilukenttä. Palvelurakentamiseksi voidaan lukea myös eläkeasunnot eli Lepolan alue, jotka rakennetaan Eklundin ja Kautosen suunnitelmin 1935, 1945 ja 1956.

Tehdaskylän itäpuolella olevalle mäelle rakennettiin ensin vuonna 1948 ruotsalaisten lahjoitusvaroin yksityinen päiväkoti Vesavara. Pois käytöstä jäänyt päiväkoti paloi 2013. Sen viereen valmistui 1949-1950 tyyppipiirustuksilla rakennettu terveystalo. Uusi kansakoulu valmistui tehdaskylän lounaiskulmalle 1950. Tehtaan viimeiset rakennushankkeet olivat päiväkoti ja uimahalli, jotka valmistuivat 1970-luvun alkupuolella. Tehtaan jälkeen kunta on rakennuttanut uimahallin viereen lisää urheilukenttiä sekä päiväkodin. Rakennukset edustavat rakennusaikaansa ja niitä on täydennetty 2000-luvulla uudella päiväkodilla ja koulurakennuksella.

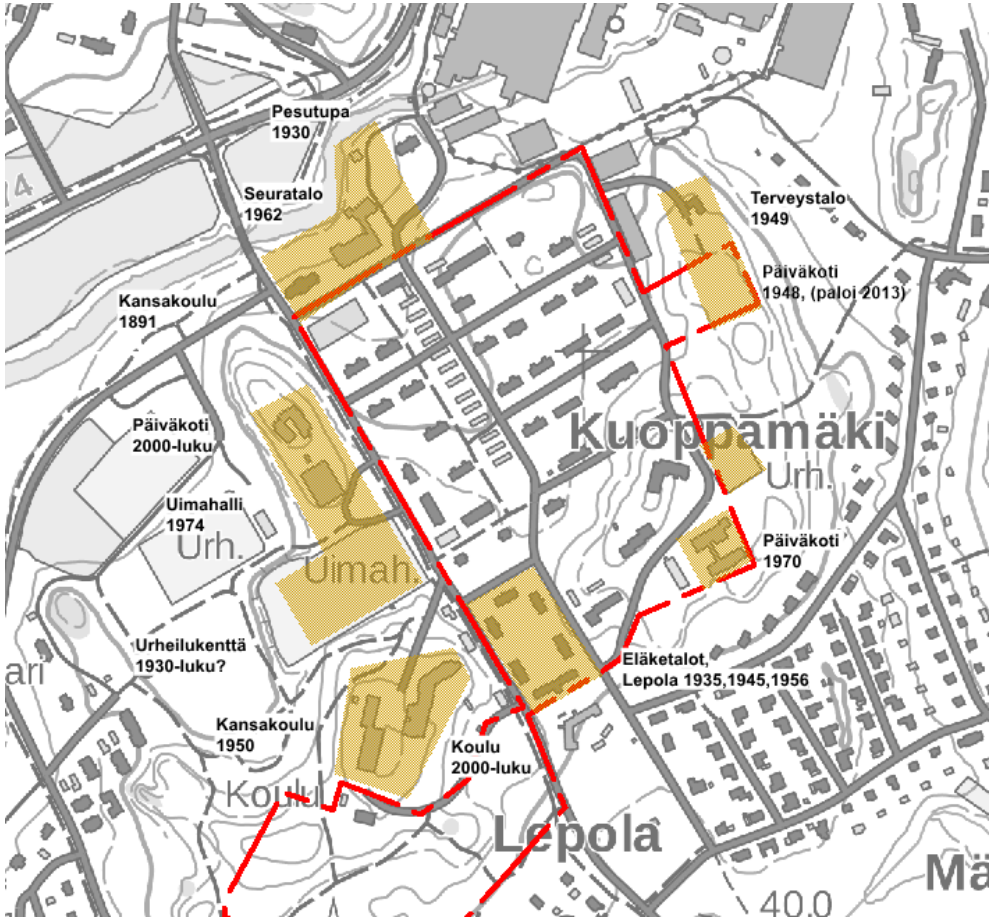

Kuvat: Tehdaskylää kehystävät julkinen rakentaminen, kansakoulu 1891 ja rakennus alkuperäisessä asussa.Terveystalo 1949, Kansakoulu 1950, Seuratalo 1962, Päiväkoti 1970, takana uusi päiväkoti 2000-luvulta, Uimahalli 1974. Tehtaan jälkeen on rakennettu uudet koulurakennukset ja päivkoti.

3.1.8 Kettukallion alue

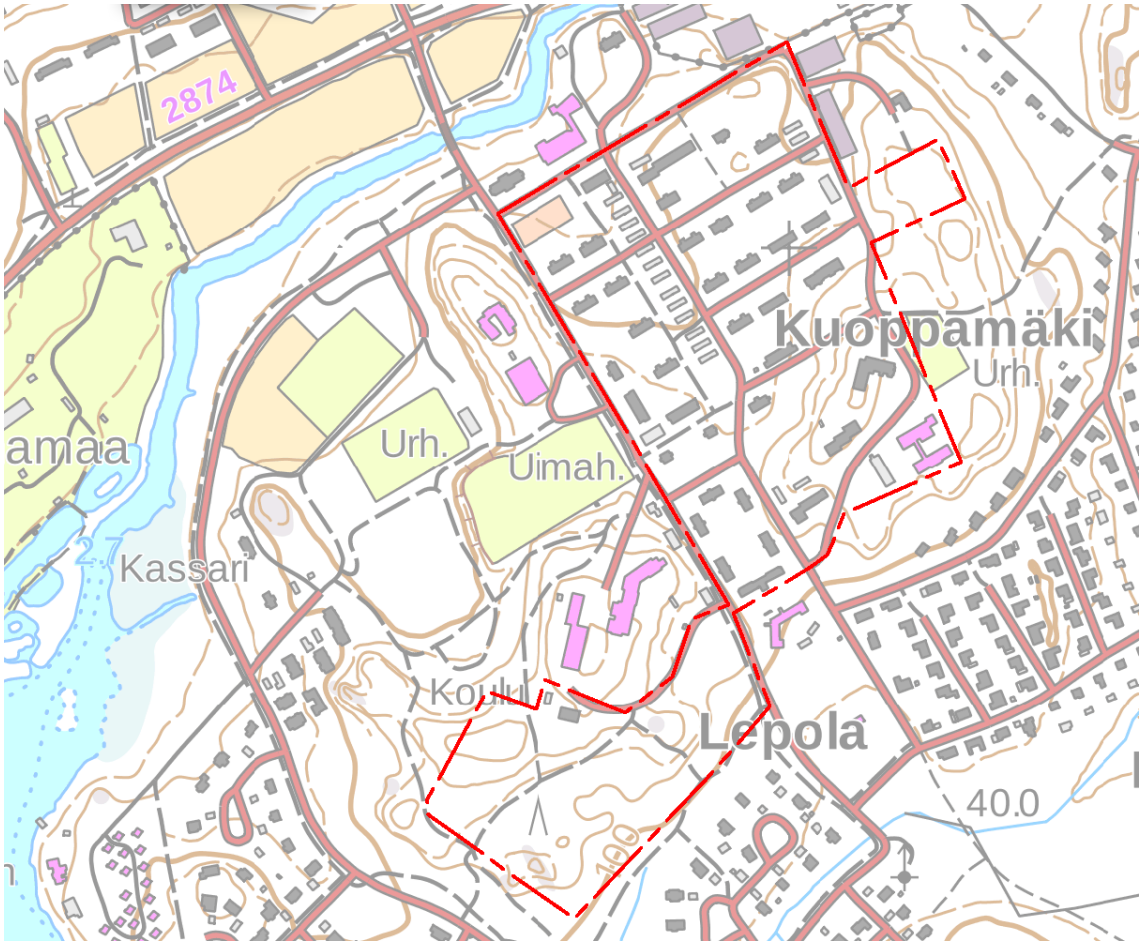

Kuvaus: Koulukeskuksen ja Tammirannantien välillä sijaitsee etelään laskeva kivikkoinen, havupuuvaltainen metsäinen rinne, jossa frisbeegolf-rata sekä pururadat.

Kaava-alueella sijaitsee kouluun liittynyt kaksikerroksinen opettajien asuntola, joka on suojeltu merkinnällä sr-4 sekä autotalli 1960-luvulta. Rakennus muodostaa kokonaisuuden 1950-luvun kansakoulun kanssa.

Kunnallinen kansakoulu on valmistunut 1951 ja se on suojeltu merkinnällä sr-4. Se on tyylipiirteiltään edustavaa 1950-luvun kouluarkkitehtuuria ja kokonaisuudeltaan arvokas. Uusi koulukeskittymä on rakennettu 1950-luvun koulun ympärille ja ne muodostavat julkisten palveluiden alueen.

Alueen asemakaavassa (78) 2007 sijaitsee rinteessä viisi AK-6 tonttia kerrostaloille, jotka eivät ole toteutuneet. Myös suojeltu rakennus sijaitsee AK-6 tontilla.

Kaavan tavoitteet: Kerrostalot eivät ole toteutuneet. Kerrostalojen sijaan tavoitteena on kaavoittaa lisää omakotitalotontteja.

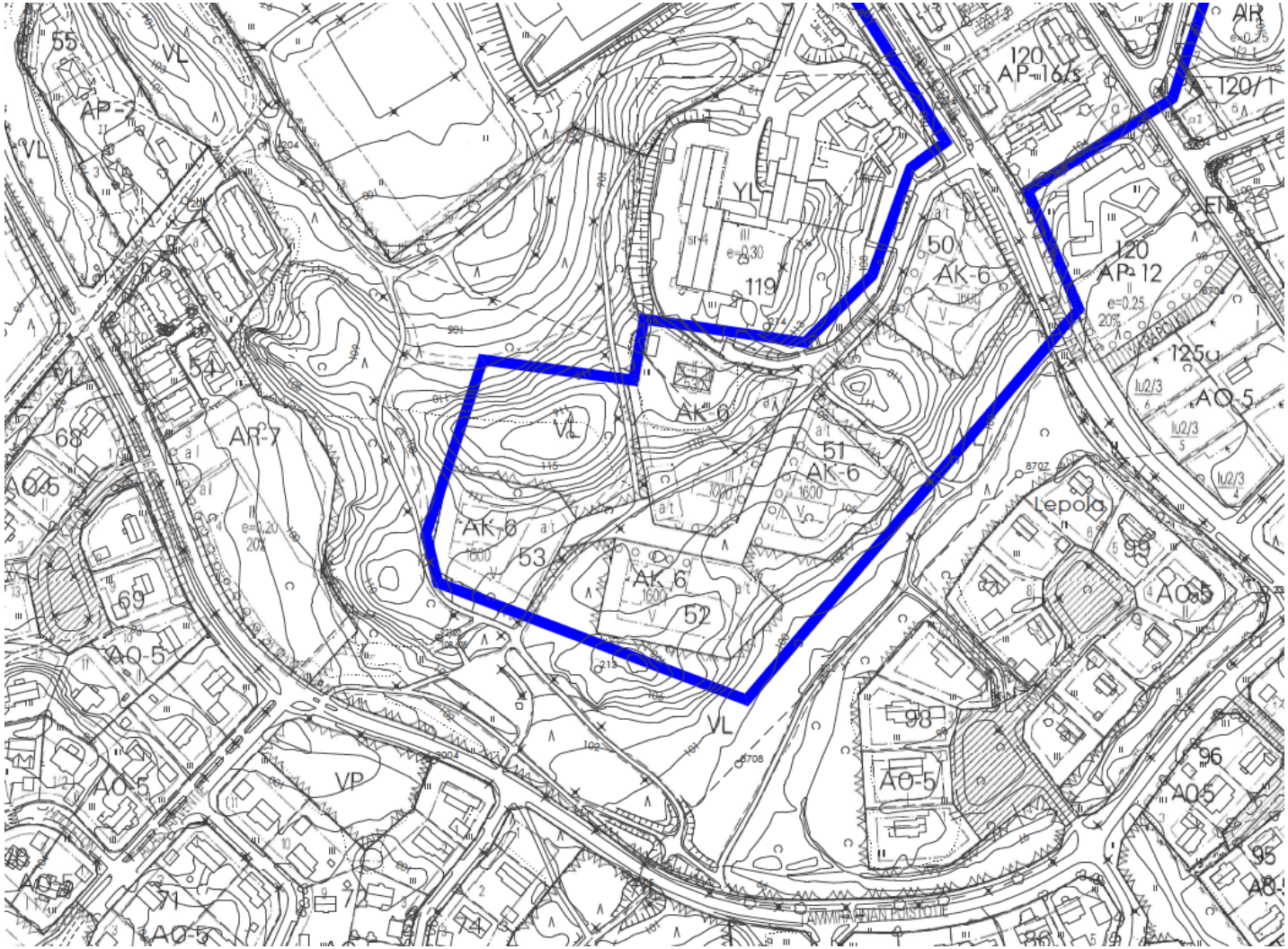

Kartta: Asema-kaavaote 2015. Janakkalan kunta.

1950-l Kettukallion alueen historia, Kunnallinen kansakoulu 1949-51

Kartta: Ote peruskartasta 1951. MML. Kartassa näkyy kansakoulurakennus kettukallion laella pääraitin päätteenä. Korkealle maisemassa nousevan mäen eteläpuoli oli rakentamatonta ja Lepolan alueeseen kuului vielä yhtenäinen peltoalue.

1950-luvulta alkaen Tervakosken yhdyskunta jatkoi kasvua. Kansakoulua varten tarvittiin laajemmat tilat, jotka osoitettiin Kettukallion laelta, jonne rakentui aikansa edustava kokonaisuus. Koulu vihittiin käyttöön 22.4.1951. Mäen alla oli jo ennen sotia rakennettu tehtaan urheilukenttä.

Kuva: Kaava-alueen ulkopuolela sijaitsee kansakoulurakennus, joka edustaa 1950-luvun kouluarkkitehtuuria rikkaine yksityiskohtineen.

Kartta: 1962 peruskartalla koulukeksus on saanut opettajien asuntolan alueen eteläpäätyyn.

Kuva oikealla: Opettajien 1950-luvun lopulla rakennettu asuinrakennus jatkoi sotaa edeltävässä hengessä, koulun viereen rakennettuun, rapattuun rakennukseen tuli aumakatto, lyhyet räystäät, vaakaikkunat sekä porraskäytävän pystyikkuna. Rakennus suojeltu asemakaavassa merkinnällä sr-4. Rinnalle on tehty myöhemmin myös autotalli. Rakennus on mahdollisesti tyyppirakennus.

sr-4	Rakennustaiteellisesti tai kulttuurihistoriallisesti arvokas rakennus. Rakennusta tai sen osaa ei saa purkaa eikä sen suojeluarvoa heikentää korjaus- ja muutostöissä. Rakennuksen julkisivuun voidaan tehdä muutoksia tai lisäyksiä, jotka sopivat rakentamisajankohdan tyyliin. Museovirastolle on varattava mahdollisuus antaa lausunto rakennus- tai toimenpidelupahakemuksesta ennen lupapäätöksen antamsita.

Kuva: Asemakaavan 78-selostusosa, 2007. Janakkalan kunta. Opettajien asuntola. Pertti Ahol albumi. Tervakosken eläkkeensaajat.

3.1.9 Auto Tehdaskylässä

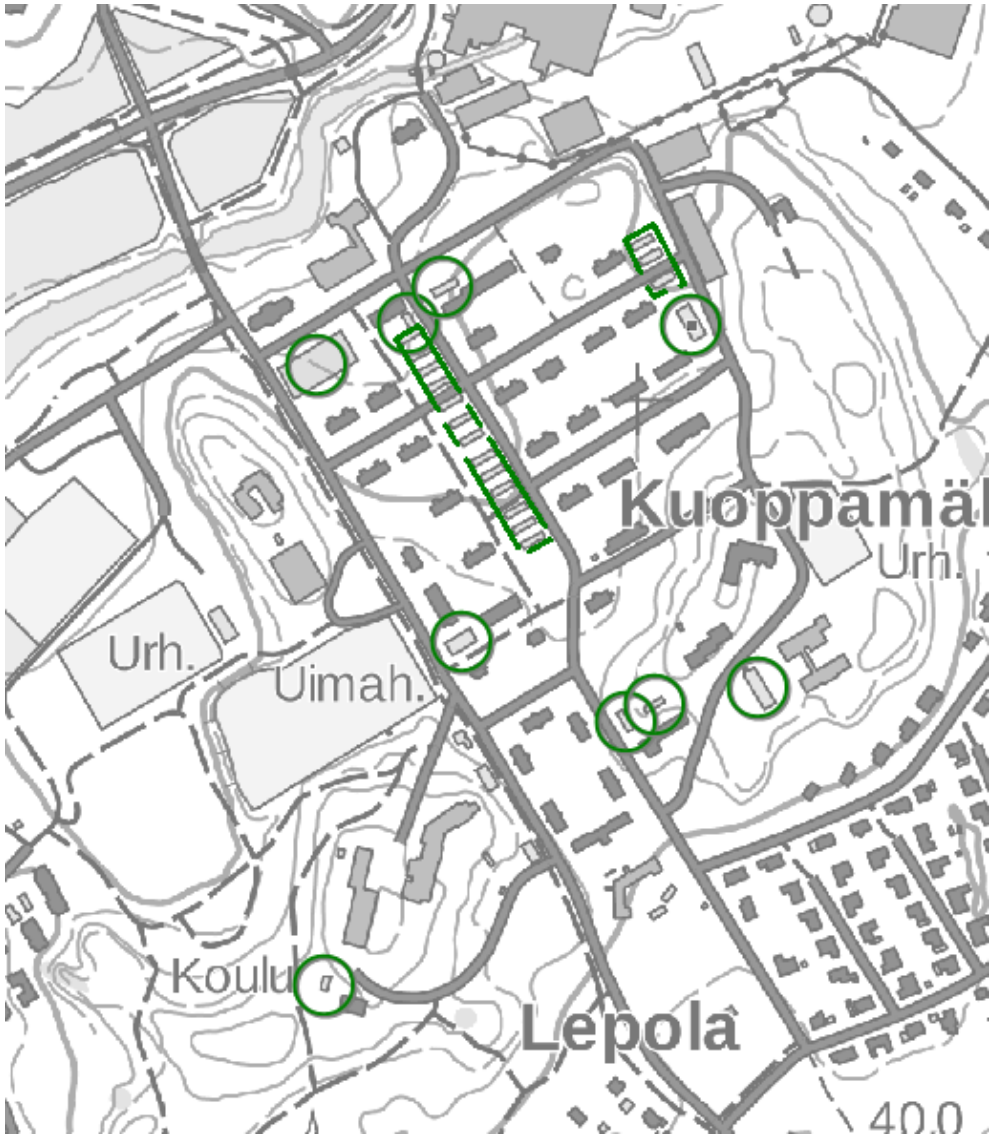

Auto alkaa yleistyä vasta 1950- ja 1960-luvulla paperitehtaan rakentamassa ja työväen asuttamassa tehdaskylässä. Tällöin uusiin kerrostaloihin rakennettiin ensimmäisiä autotalleja kellarikerrokseen.

Ensimmäisen autoihin viittaavan kerrostuman muodostavat 1900-luvun alun kuuden perheen asuintalojen talousrakennukset, jotka uusittiin toisen maailmansodan jälkeen, pääosin vasta 1950-luvulla. Rakennuksiin tuli kaksi tai neljä viittaavaa oviparia, jotka viittaavat mahdollisuuteen säilyttää autoa. Kuitenkin vain rakennusten päädyissä tiiliosaan oli käytännössä mahdollisuus ajaa sisään.

Autojen yleistyessä Sähkötalojen viereen rakennettiin myös erillinen 20 auton tiilinen autotallirakennus 1960-luvulla. Autojen määrän jatkaessa kasvuaan on 1970-luvulla ja sen jälkeen kerrostalojen yhteyteen on rakennettu vielä erillisiä autotallirakennuksia tai katoksia. Kansakoulun edustalla ollut kenttä, Seuranaukio muutettiin 28 auton paikoitusalueeksi 1980-luvulla.

Alueella on nykyisellään hyvin erityyppisiä autojen säilytykseen liittyviä tiloja, joista ainoastaan Tehdaskylään liittyvillä varastoriveillä on rakennushistoriallista arvoa omana kokonaisuutenaan. Myös Lepolan talousrakennuksilla on arvoa osana kokonaisuutta ja tehtaan rakennustoimintaa.

Kartta: Tehdaskylän ja kaava-alueen pysäköinnin rakennukset ja rakenteet. Rakennuksia on pääosin tehtaan aikakaudelta, 1950-luvulta 1970-luvulle, lähinnä vanhan kansakoulun parkkialue on tehtaan jälkeiseltä ajalta. Lepolan talousrakennukset ovat jätetty pois kartasta, ovat kaava-alueen ulkopuolella.

Kuvaus: Varastot ja tallit rajaamassa katutilaa

Kuva: Kerrostalon autotalli ja kuuden perheen talojen varastorivi Paperintekijäntien varrella.

Vanhimmalla tehdaskylän ydinalueella autokatoksia ja talleja on vain 1960-luvun rakennusten yhdessä, jotka muodostavat eräänlaisen kehän vanhimman puutaloalueen laidoille. Varastot ja autokatokset on suunniteltu oman aikakautensa ihanteiden mukaan, mutta useimmiten huomioimatta vanhemman rakennuskannan piirteitä ja sijoittamista.

Kuva: 1954 vuoden ilmakuvassa näkyy, miten alueen katuverkko muuttui nopeasti autojen ja elintason kasvun myötä. Pihat toimivat edelleen pääosin hyötytarhoina, mutta koristekasvien suosio kasvoi kun ruokaa ei ollut enää tarvetta tuottaa pihapiirissä. Elämä modernisoitui ja alue sai korkean nelikerroksien kerrostalon (Rämsäläntie 5) vastinpariksi tehtaan korkealle rakennukselle. Kerrostalo oli vanhaan tapaan pääterakennus Seurantalon aukiolta tulevan tien päässä. Nykyisin tielinjaa ei ole, Tehdaskylän tiheä tieverkko yksinkertaistui kun autoliikenne kasvoi ja kylän rakennukset myytiin yksityisille ja rakennuksille erotettiin omat tontit.

Tehdaskylän autotalleja ja katoksia 1960- 1980-luvuilta

Kuvat: Autoilun lisääntyessä ja alueen yksityistämisen jälkeen Seuranaukion pysäköintialue on palvellut 1980-luvulta alkaen Seuratalon kävijöitä ja läheisten kerrostalojen liiketilojen asiakkaita. Tehdasaikana asuinrakennuksiin rakennettiin 1960-luvulta alkaen jo autotalleja sekä kellariin että erillisiin rakennuksiin. Myöhemmin yleistyivät autokatokset. Niissä ei ole nähtävissä yhtenäistä linjaa, enemmän rakennusaikaansa seuraavia ratkaisuja. Alakuvassa aumakattoinen autotalli Porttilantien varressa on myös jäänyt pois alkuperäisestä käytöstä.

3.2 Kaava-alue: Kyläpelto, historia ja ympäristö

Kuva: Panoraama Scherlachiuksentieltä etelään peltoalueelle. Vasemmalle jää kartano ja tehdasalue ja oikealla, takana Pariisin talot.

Kuvaus: Kaava-alue käsittää pääosin vanhaa peltoa ja sitä halkovia tielinjoja sekä puukujanteita. Kaava-alueella on kapea, alava ja loivasti vesistöön viettävä pelto, joka sijoittuu Tervakosken taajaman länsiosaan. Mäkialueisiin ja jokeen rajautuvan pellon lounais- ja eteläpuolella on Alasjärvi ja siitä alkava Tervajoki. Kaava-aluetta rajaa rakennettuina ympäristönä idässä mäkien väliin puristettu paperitehdas, pohjoispuolella on Tervakosken kartanon pihapiiri, puisto ja viljamakasiinista tehty tehtaan klubirakennus sekä luoteiskulmalla näkyvinä elementteinä tehtaan 1930- ja kunnan 2000-luvulla rakennetut kaksikerroksiset pienkerrostalot. Alueen länsipuolella on rannassa 1980-luvulla rakennettu Puuhamaa -teemapuisto sekä metsärinteessä 1960-luvun pistetalot. Kaava-alueella ei ole juuri rakennuksia, vain länsipäässä on 1930-luvun pienkerrostalojen tenniskentät ja pieni huolto- ja klubirakennus.

Peltomaisemaa halkoo itä-länsisuunnassa vanha Vähikkäläntie sekä sen kevyenliikenteen väylä ja yksinkertainen lehmusrivi. Tietä risteää kaava-alueen itäreunalla 1800-luvulla linjattu Tervajoentie ja keskellä 1950-luvun Serlachiuksentie. Länsipäähän sijoittuu pellon reunalle huomattavan suuri kivi.

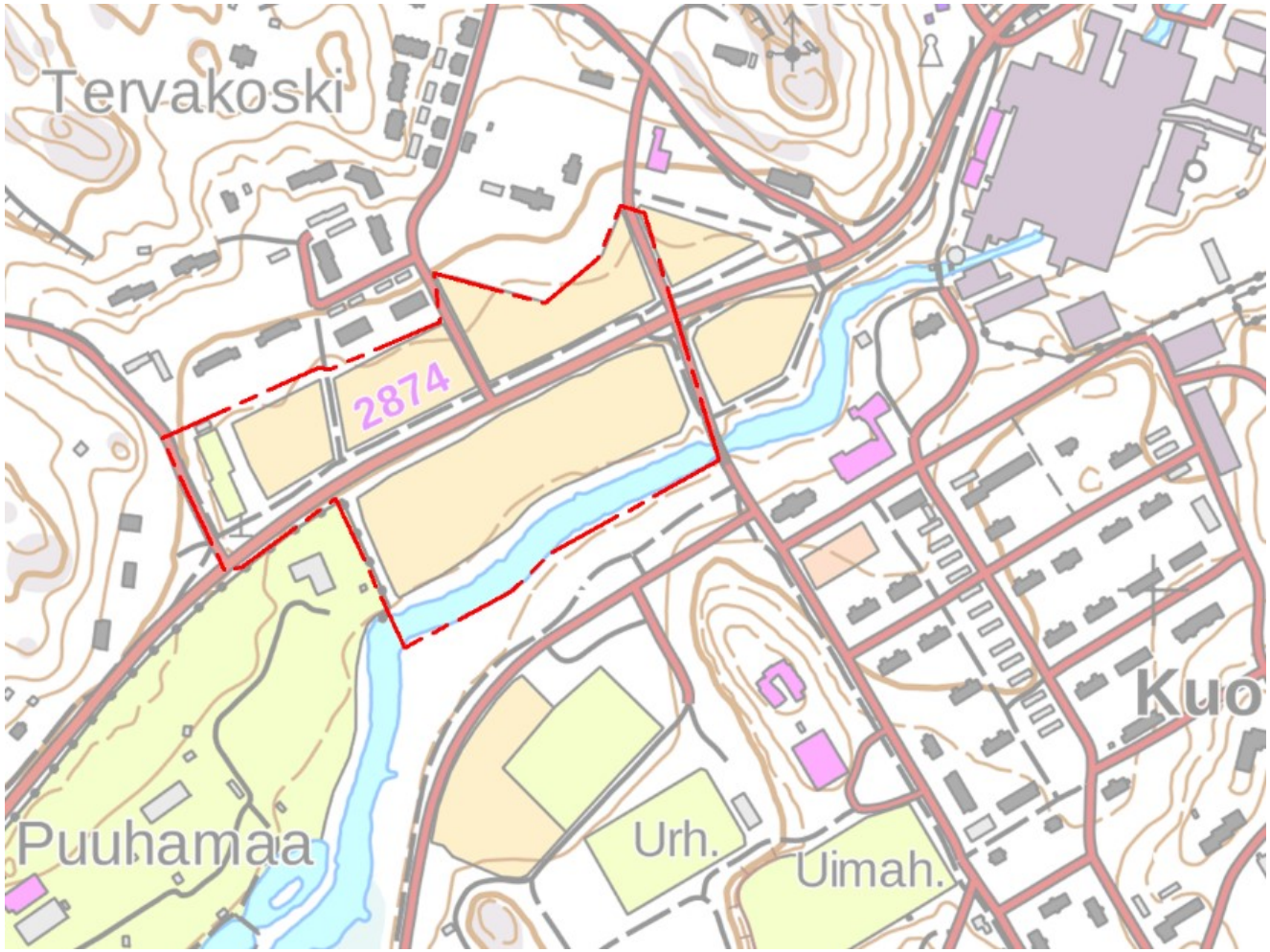

Kaavoituksen tavoitteet:

Suunnitelmissa on osoittaa tulevassa kaavassa pellolle asuin- tai palvelurakentamista. Itäpäätyyn, kaava-alueen ulkopuolelle kaavaillaan puistoa ja leikkialueita.

Kaavarajaus punaisella, pohjakartta MML2020.

Historia: Kaava-alue 1700-luvun lopulla, Tervakosken kyläpelto

Kaava-alueen peltoaukea ja tielinja näkyvät jo Tervakosken kylää koskevassa 1700-luvun lopun isojakokartan konseptissa. Pellon itäpäässä Tervajoen koskessa oli myllyjä jo keskiajalla. Hyvän ja alueellisesti merkittävän kosken ympärille muodostuneessa kylässä oli 1700-luvun lopulla kaksi taloa, Talolan rälssitila ja Hovilan ratsutila. Kylä tai ainakin osa rakennuksista sijaitsivat kosken partaalla.

Myllypaikan vuoksi kylän tilat olivat pitkään aatelin omistuksessa. Kylän kantatalot yhdistetään 1799, jolloin syntyy Tervakosken kartano, johon liitetään 1800-luvun alussa lisää tiloja. Kartanorakennus rakennetaan kylän länsipuolella aukeavan vanhan kyläpellon pohjoisreunalla kohoavaan rinteeseen, noin 100 metrin päähän koskesta ja kylästä. Kartanolta oli hyvä näköala Tervajoelle ja Alasjärvelle sekä koskelle.

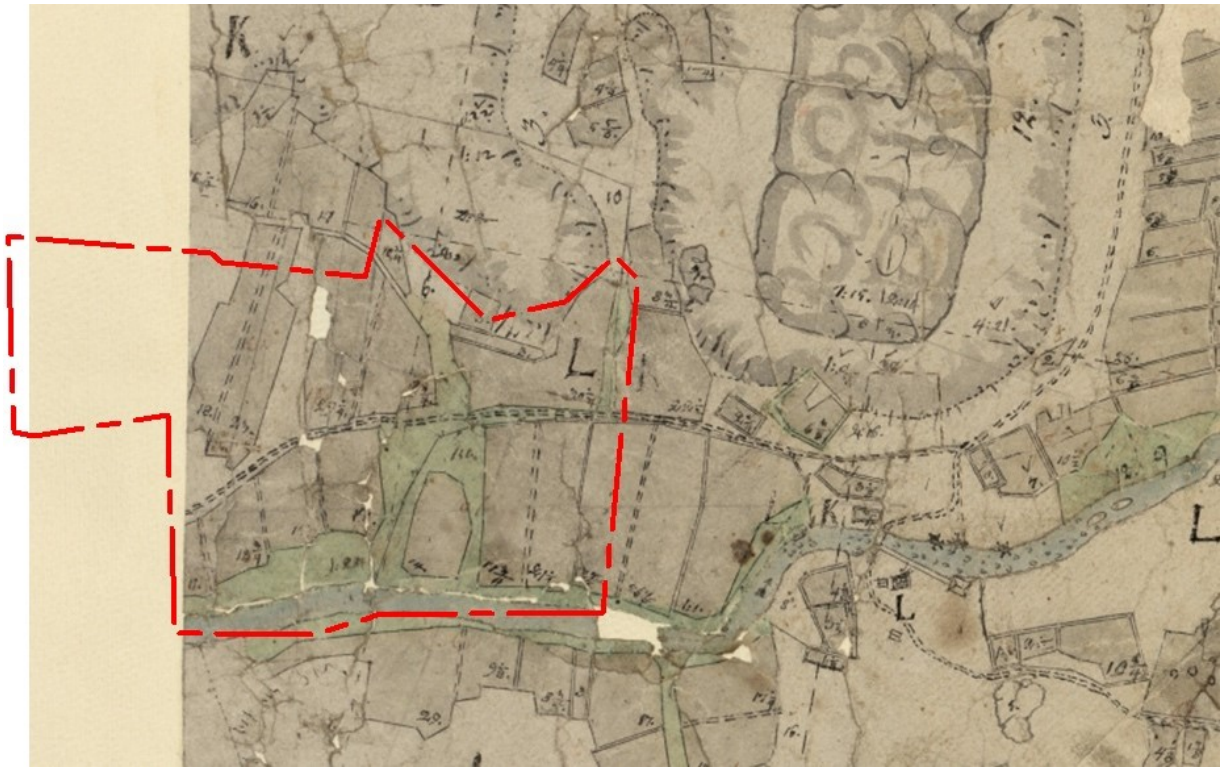

Kartta: Vasemmalla olevaan isojakokarttaan on merkitty kaava-alue, joka oli tällöin pääosin harmaalla merkittyjä peltoja sekä vihreällä merkittyjä niittyjä. Nykyisen Vähikkäläntien paikalla oli jo tällöin, kaksinkertaisella katkoviivalla merkitty, Tervajokea seuraava kylätie. Kaava-alueen Luoteiskulma jää toiselle karttalehdelle, sitä ei digitoitu, kulmassa oli tällöin rantapeltoihin liittyvä pienempi peltolohko. Kartta: Melkkolan, Uhkoilan, Napialan ja Tervakosken Isojakokartta, maamittauslaitoksen konsepti n. 1780-1799. KTJ/MML2020

Kaava-alue 1884

1799 perustettu ja 1802 valmistunut Tervakosken kartanon päärakennus sijoittui maisemaan siten, että siltä avautui hyvä näkymä peltojen yli vesistöön. Vastaavasti kartano puistoineen hallitsi myös Tervajoen laaksomaista maisemaa.

Tervajoen varrella olevaa peltoaluetta laajennettiin 1800-luvulla. Kartano puistoineen näkyy tummanvihreällä kaava-alueen pohjoispuolella. Talouspiha jää kartanon taustalle. Kartan oikeassa reunassa ovat kartanon paperitehdas ja sen asuinalue. Ruskealla on merkitty tielinjat. Vanhat tiet ovat maisemaa seuraavia, kaava-alueella ja sen tuntumassa olevat suoraviivaiset tielinjat ovat kartanon ja tehtaanaikaisia. Kartanorakennus on yhdistetty talouspihaan ja paperitehtaaseen puuriveillä reunustetuilla tielinjoilla.

Kartanon paperitehdas perustetaan 1818 tilan sivuelinkeinoksi vanhojen myllyjen ja sahan oheen. Paperinvalmistus laajenee 1800- ja 1900-luvulla, mutta tehdas säilyy koskimaisemaan rakennettuna tiiviinä kokonaisuutena. Maatalous säilyy merkittävänä osana kartanon ja tehtaan toimintaa sekä maisemaa aina 1950-luvulle saakka. Kartanon ja myöhemmin paperitehtaan satojen työväen palkka tai osa sitä maksettiin aina 1920-luvulle osin elintarvikkeina. Kartano ja Tervakoski Oy oli huomattava maanomistaja ja maatalouden harjoittaja, jolla turvattiin tehtaan ja työväestön omavaraisuutta.

Hovilan ja Talolan jälkeen kartanoon liitettiin lukuisia tiloja. Vaikka karjatalouteen keskittyvä maatalous jäi paperitehtaan kehittyessä sivurooliin 1850-luvulla, oli 1900-luvun alkupuolella, ennen torpparivapautus- ja maanlunastuslakeja Tervakosken paperitehtaalla maata noin 9300 hehtaaria, josta 1085 hehtaaria oli viljeltyä.

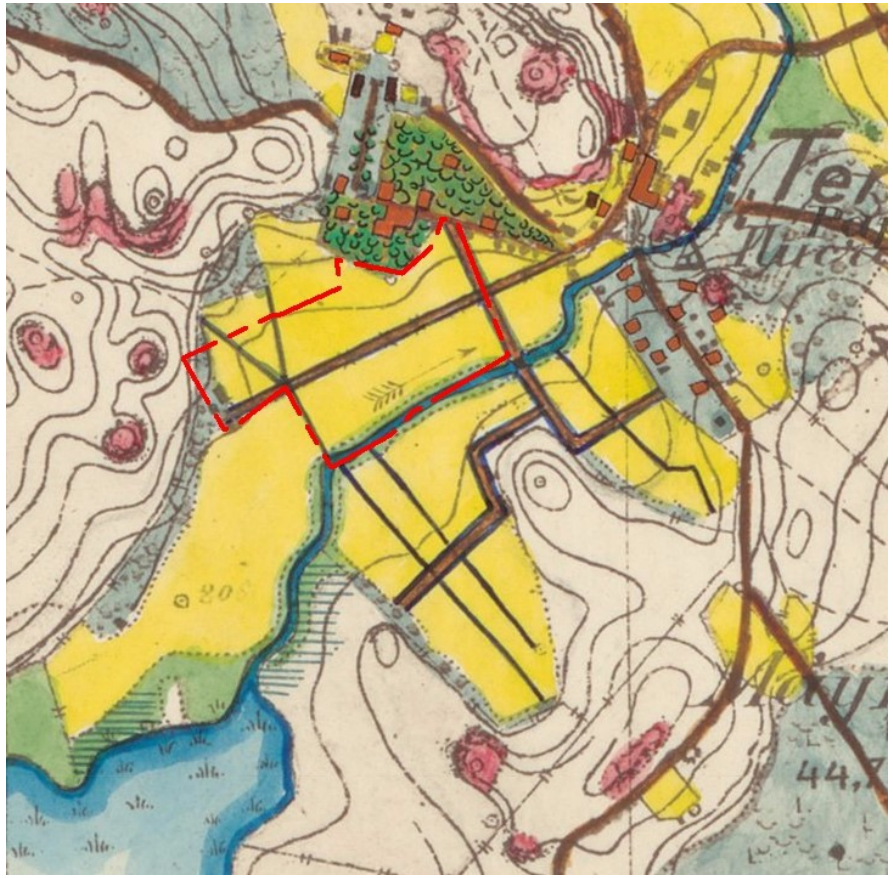

Kartta: Kaava-alue on merkitty karttaan punaisella katkoviivalla. Venäläinen topografikartta 1884, KA

Kuva: Kaavan peltoalue on kartanoon kuuluva avoin maisematila ja keskeinen osa kultuurihistoriallista maisemaa. Piirustus 1840-luvulta, kartanon yläpuoliselta kalliolta piirretty kuva antaa kuvan kartanolta avautuvasta näkymästä. Etualalla on kartano puistoineen, sen takana kaava-alueen peltoa sekä Alasenjärvi ja Tervajoki. Piirustus: Tervakosken kartano, Janakkala. Magnus von Wright 1846. Museovirasto, Historian kuvakokoelma, Antellin kokoelmat/Tikkasen kokoelma, HK19430225:50. CC by 4.0.

Kuva: Kartano 1930-luvulla kuvattuna pellon puolelta, kuva teoksesta Tervakoski Oy, 1935.

Kaava-alueen ympäristö maailmansotien välillä, uudisrakentaminen alkaa

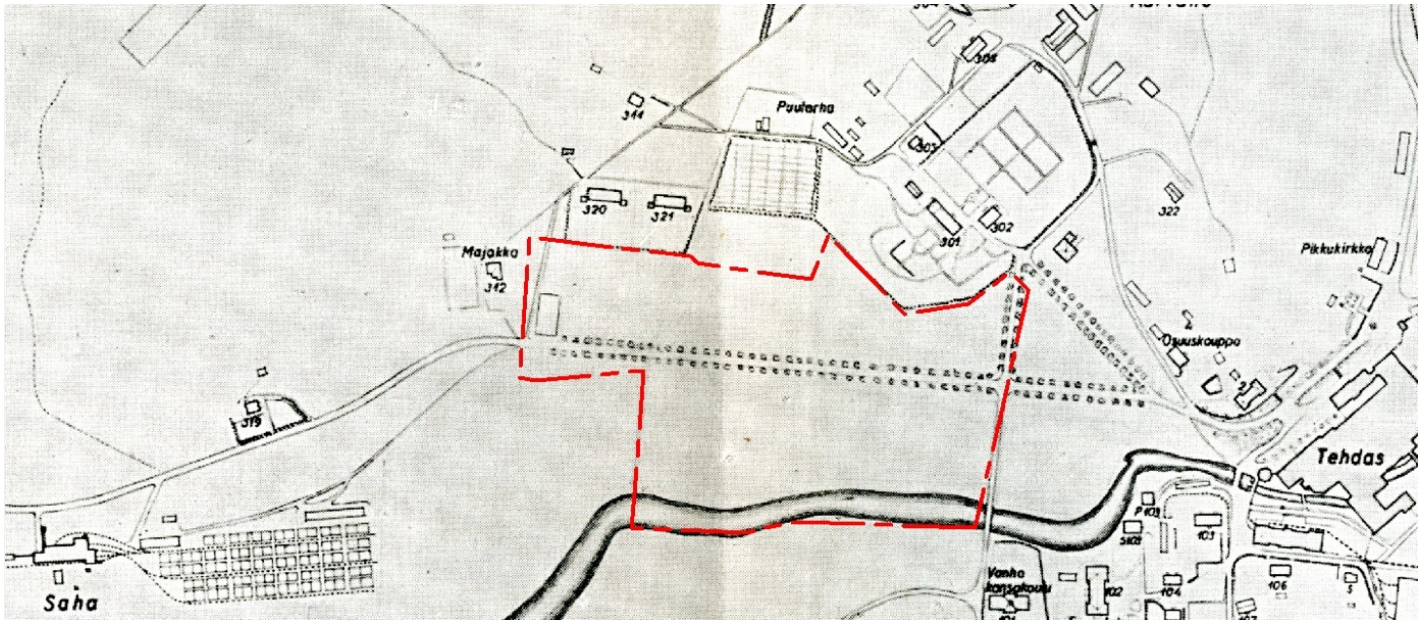

Kaava-alueen lähiympäristö pysyi kartanoa ja itäpään paperitehdasta lukuun ottamatta rakentamattomana aina 1900-luvulle saakka.

Vain pellon itäpäässä oli tehtaan aikana 1800- ja 1900-luvulla rakennettuja tehdas-, asuin- ja muita rakennuksia mm. Impilinna, osuuskauppa, kansakoulu ja seuratalo. Kaava-alueen ympäristön rakentaminen alkaa ensimmäisen maailmansodan jälkeen, kun pellon pohjoisreunalle sijoitetaan sopivaa, lähinnä työnjohdon, virkailijoiden asuinrakennuksia. Pieni kotitarvesaha laajenee samaan aikaan tyydyttämään tehtaan laajaa rakennustoimintaa. Vuonna 1919 valmistuvat rakennukset 311 ja 312, vuosina 1925 ja 1927 kartanon ja sahan työnjohtajan asunnot 315 ja 319. Rakentaminen keskittyy pois pellolta, vain tehtaan puutarha perustetaan pellon pohjoislaidalle. Peltomaiseman reunaan sijoittuvat 1938 valmistuneet, Pariisina (rakennukset 320 ja 321) tunnetut tehtaan toimihenkilöiden asuinrakennukset. Rakennukset muodostavat näyttävän kokonaisuuden, johon kuuluu kuusiaidan rajaama puutarha ja tenniskenttä. Vähikkäläntien ja Tervakoskentien varteen istutetaan lehmusrivit.

Kartta teoksesta, Tervakosken paperitehtaan historia, Annala 1950.

Kuva: Peltoa ympäröivät kartano, paperitehdas ja kylä 1930-luvulla, ennen vuotta 1938. Vasemmalla näkyy kaava-alueen peltoa heinäseipäineen. Kuvassa näkyy hyvin myös tehdaskylän koordinaatisto, etenkin hiekkakäytävä verkosto ja avoimet hyötytarhapihat yhteisöllisten kuudenperheen talojen pihoilla. Kuvassa näkyy hyvin puutrahamaisuus ja diagonaalit oikopolut. Puustoa on verrattain vähän. Ilmakuva: Tervakosken paperitehtaan arkisto.

Kaava-alueen itäpäätä todennäköisesti 1930-luvun alkupuolella. Suomessa tehtaiden taajaväkiset yhdyskunnat syntyivät usein maaseudulle, raaka-aineen, energian ja työvoiman ohella maatalous oli niiden elinehtoja. Tehtaanpiiput kohosivat pelto-, metsä- ja vesistömaisemissa. Lehmien taustalla erottuvat mm. paperitehtaan vanha piippu, 1920-luvun lumppulinna ja matalampi vedenpuhdistuslaitos sekä niiden etupuolella Pomola ja 1930 valmistunut pesularakennus. Oikealla näkyy suurikokonen Seuratalo. Kuva 1935 painetusta, nelikielisestä ja runsaasti kuvitetusta edustusteoksesta; *Tervakoski Oy, Suomi-Finland, perustettu 1818.*

Kaava-alue 1951

Kartta: Kaava-alue vuoden 1951 peruskartalla. Tällöin tehtaan puutarhaa oli laajennettu Vähikkäläntiehen saakka, joka oli saanut myös lehmusrivin. Kartanon vanha viljamakasiini kaava-alueen pohjoiskulmalla muutetaan tehtaan klubiksi 1955.

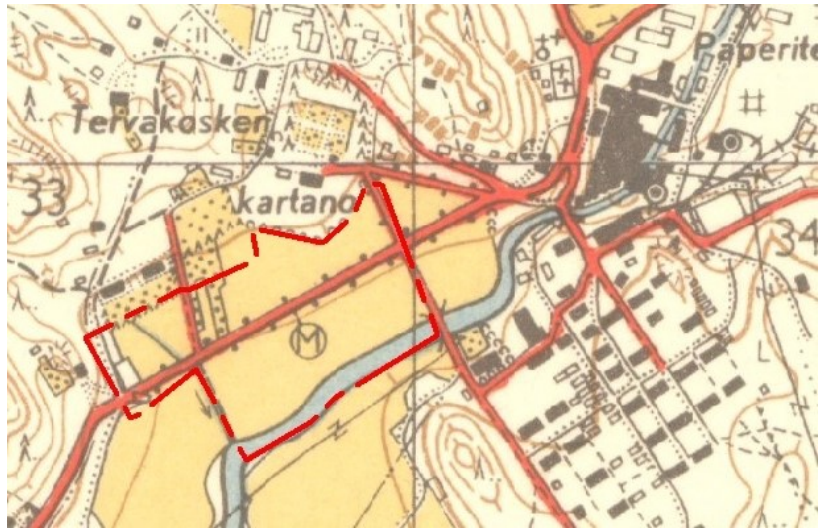

Kuva: Vasemmassa alakulmassa pelto ja ilmeisesti ennen sotaa istutetut lehmusrivit vuonna 1954. Ilmakuva: Tervakosken paperitehtaan kuva-arkisto.

Kuva: Kaava-alue sekä Tervajoki ja Alasjärvi 1950-luvulla koillisesta, kalliolla olevalta näkötornilta kuvattuna. Vanhan kyläpellon nuorempia rakenteita ovat kuvassa näkyvät tielinjat 1700- ja 1800-luvulta, saha vuodelta 1919 ja puukujanne 1930-luvun vaiheilta. Kuva: Tervakosken paperitehtaan kuva-arkisto.

Kuva: Tiemaisema 1930-40-luvulla, Pertti Ahon albumi. Tervakosken eläkkeensaajat.

Kaava-alue 1979

Tehtaan laaja sosiaalinen rakentaminen ja vastuu työntekijöistä päättyy 1970-luvun alkupuolella. Sitä edeltänyt vuosikymmen on kuitenkin vielä vilkasta rakennusaikaa tehtaan täyttäessä 150 vuotta. Uuden kerrostuman ohella 1960-luvulla alkaa myös vanhan purkaminen, jolloin tehtaan 1800-luvun vanhoja asuin- ja palvelurakennuksia korvataan uusilla.

Peltoaukean länsipäätyyn oli 1919 rakennettu Majakka -niminen, ilmeisesti työnjohdon, sahan asuinrakennus puutarhoineen. Rakennus puretaan ja sen paikalle rakennetaan 1963 kolme pistekerrostaloa. Pariisin pohjoispuolella ollut 1920-luvun asuinrakennus korvataan samoin rivitaloilla ja pellon itäpäässä olleet kauppa- ja asuinrakennukset korvataan paloasemalla 1967. Näkyviä muutoksia ovat myös tehdaskylän rannassa, jossa vanha Seuratalo ja asuinrakennukset korvataan uusilla rakennuksilla. Uusi Seuratalo valmistuu 1962. Ajan rakennukset sulautuvat ajan hengen mukaisesti maisemaan ja maastoon.

Autojen määrä lähtee kasvuun sotien jälkeen olojen normalisoituessa. Tällöin myös tiestöä kehitetään vastaamaan kasvanutta liikennettä. Vähikkäläntietä levennettiin 1960-luvulla, jolloin toinen lehmusrivi katosi. Kevyen liikenteen väylä rakennettiin tien rinnalle 1980-luvulla. 1960-luvulla uusiin asuinrakennuksiin liittyvät jo autotallit.

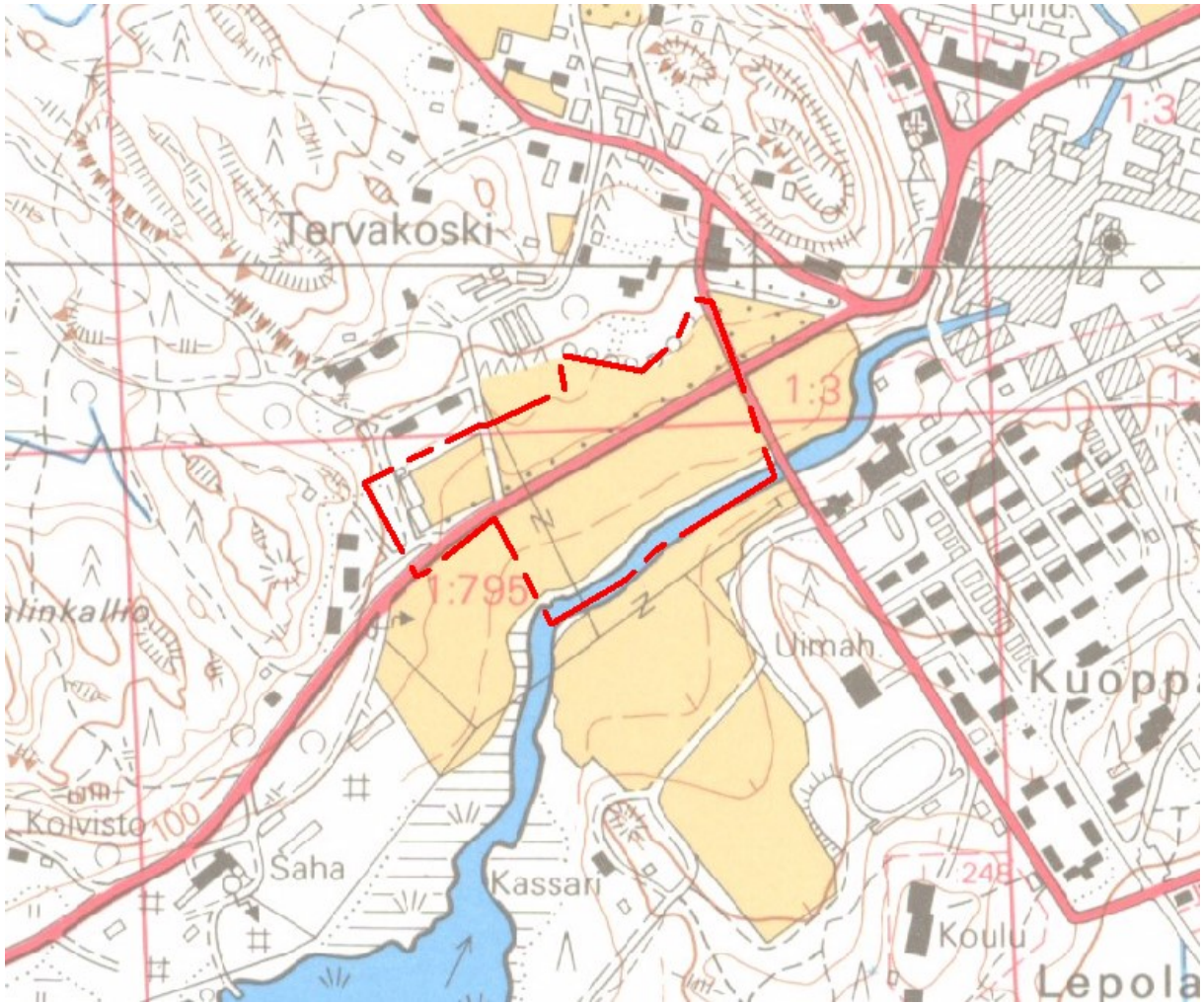

Peruskartta 1979 MML. Kaava-alue punaisella.

Kaava-alue ja sen ympäristöt 2020

Kartanon ja paperitehtaan rakennuttamat rakennukset ja ympäristöt, alueet 1-8

Punainen piste = Tervakosken kylä ja myllyt 1700-luvun lopulla.
Punainen katkoviiva = kaavarajaus

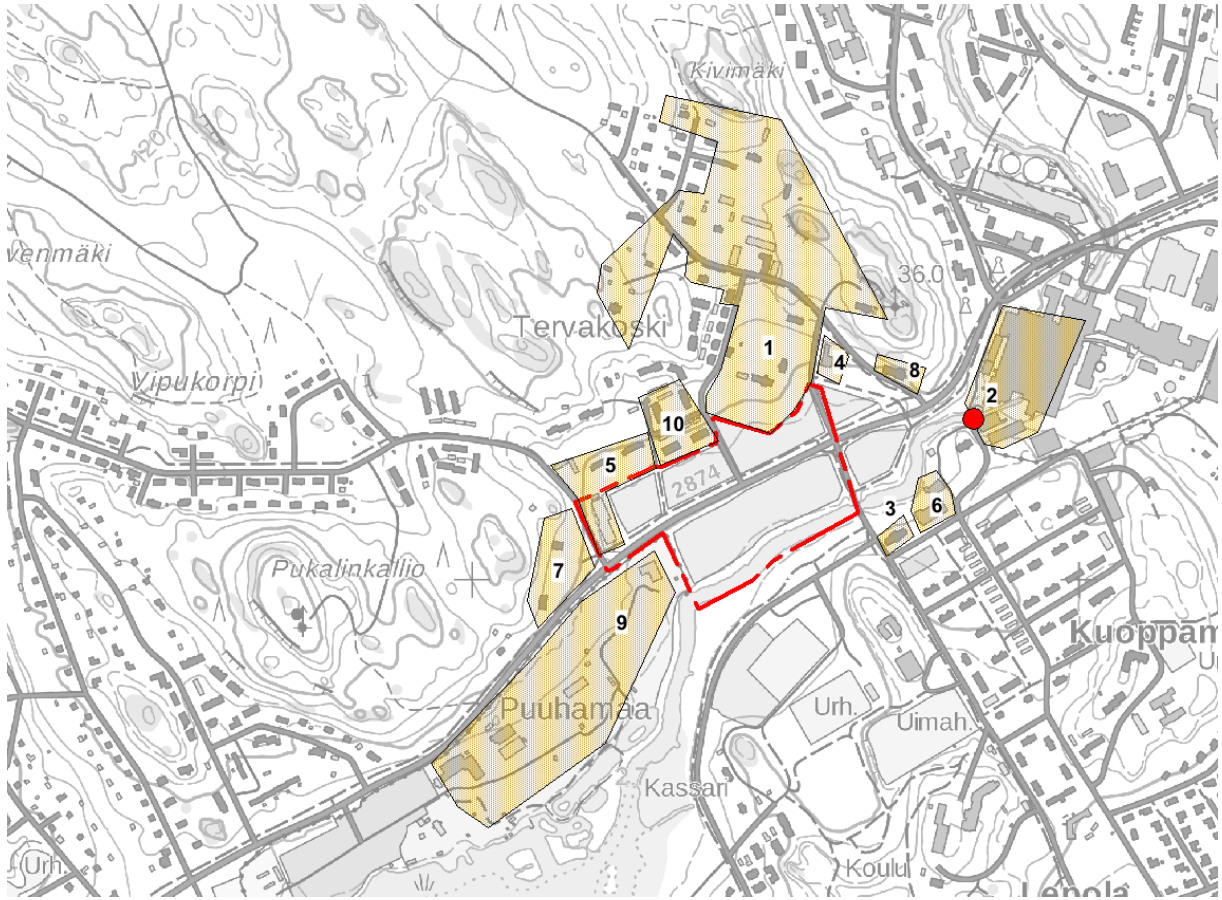

1. Kartano 1802/1936 (Jarl Eklund), sivurakennukset 1845, 1790, talouspiha 1800-luku.

2. Paperitehdas, julkisivurakennukset 1860-, 1920-, 1940-l

3. Kansakoulu 1891

4. Viljamakasiini 1800-l/ klubi 1955 (Heimo Kautonen)

5. Pariisi 1938 (Jarl Eklund), asuintalo,
   Ylä-Pariisi (Heimo Kautonen), rivitalo

6. Kerhola 1962(Heimo Kautonen), Seuratalo

7. Pistekerrostalot 1963

8. Paloasema 1967

Paperitehdas alkoi luopua maa- ja kiinteistöomistuksistaan 1980-luvulla. Rakennukset erotettiin omille tonteille ja myytin asukkaille. Palvelurakennusten ohella maaomaisuutta siirtyi Janakkalan kunnalle. Tehdasajan jälkeen rakennetut:

9. Puuhamaa, tehtaan 1919 perustetun sahan paikalle rakennettu Puuhamaa avattiin 1984.

10. Tehtaan puutarhan paikalle rakennettiin 2000-luvun alkupuolella tiivis ryhmä rivi- ja pienkerrostaloja. Peltomaisemaan näkyvästi liittyvät pienkerrostalot jäljittelevät Pariisin rakennusten mittakaavaa ja kattomuotoa.

3.2.1 Kyläpellon kaava-alue, näkymät ja rakennukset

Kuva: Kaava-alue, Tervakosken kylän vanha peltoaukea Serlachiuksentieltä kuvattuna. Taustalla näkyvät paperitehtaan kiintopisteet, 1940-luvulla rakennettu piippu ja 1920-luvun Lumppulinnan torni sekä Tehdaskylän rakennuksia oikealla. Vasemmalla on kartano puistoineen. Peltomaisemaa halkova vanha kylätie on Vähikkäläntie, joka oikaistiin kartanon perustamisen jälkeen ja se rakennettiin puistotieksi 1900-luvun puolivälissä.

Kuva: Kaava-alue Tervajoen ylittävältä autosillalta. Peltomaiseman takareunassa metsän ja pellon rajalla, näkyvät tehtaan rakennuttamat Pariisin pienkerrostalot vuodelta 1938. Niiden oikealla puolella on niiden 2000-luvulla rakennettuja Pariisin rakennusten muotoa ja mittakaavaa jäljitteleviä asuintaloja, jotka on sijoitettu vanhalle pellolle.

Kuvat: Kartanon historiallinen asema vesistö-, pelto ja tehdasmaisemassa on heikentynyt luonnonpuuston vallatessa sen puistoa. Vanha kuva: Kartano Paperiruukki-sivusto, Tervakosken paperitehtaan kuva-arkisto. Kartanon talouspiha sijoittuu kartanon pohjoispuolelle, muodostaen laajan kulttuurihistoriallisen kokonaisuuden. Alla kartanon talouspihassa oleva tallirakennus.

Pariisin tenniskentät ja -rakennus, 1950-luku

Kaava-alueen ainoat rakennukset, tenniskenttä ja sen huolto/toimitilarakennus, liittyvät pellon luoteiskulmalla oleviin asuinrakennuksiin. Pariisi -nimiset, tehtaan virkailijoille tarkoitetut asuinrakennukset valmistuivat 1938 arkkitehti Jarl Eklundin suunnitelmin. Tenniskentän paikalla oli mahdollisesti pienempi kenttä jo ennen sotia. Nykyiset kaksi kenttää ja sen rakennus ovat 1950-luvulta.

Tenniskentän rakennuksessa on pitkäräystäinen, punaisella betonitiilellä katettu aumakatto, jota kannattavat puupilarit. Rungon julkisivua jäsentää vinovuorilaudoitus ja yläosan nauhamainen, tuuletusritilöillä varustettu kenttä. Rakennukseen liittyvässä kiveyksessä ja portaissa on käytetty liuskekiveä. Tenniskenttien aitana on maalattua putkea ja verkkoaitaa. Rakennuksen ja kentän materiaalit ja ominaispiirteet ovat tyypillistä 1950-lukua.

Arvot: Tenniskenttä ja rakennus 1950-luku. Tehdasyhdyskunnan rakennuskerrostumat, vapaa-ajan rakentaminen, ajan sosiaalinen hierarkia, osa Pariisi -nimisten asuinrakennusten piharakentamista.

Suositus: Säilyminen osana miljöötä tulisi turvata.

Kartta: Tenniskenttä ja sen rakennus Pariisin taloille menevän tien varressa 1960-luvulla. Aidattujen tenniskenttien länsipuolella on tehtaan Majakka -niminen asuinrakennus vuodelta 1919 Pariisin pohjoispuolella oleva Koivisto -niminen asuinrakennus on vuodelta 1920, molemmat tehtaan rakennukset korvattiin 1960-luvulla kerros- ja rivitaloilla. Peruskartta 1962.

Kuvat: Tenniskentän huoltorakennus ja kenttä, taustalla Pariisin talot.

3.2.2 Kaava-alueen länsipuolella olevia rakennuksia

Länsipuoli on valtakunnallisesti arvokkaan kulttuurimaiseman ydin, jossa toimii Suomen vanhin käytössä oleva paperitehdas.

Paperitehtaan rakennukset: Vanha peltoalue päättyy länsipäässä kartanon, tehtaan ja jokirannan puistoalueisiin sekä tehdasyhdyskunnan jokirannan julkisiin rakennuksiin. Korkea, tornillinen rakennusmestari K.J. Ahlskogin suunnittelema Lumppulinna vuodelta 1927 ja etualalla tehtaan vanhin säilynyt rakennus C.G. Hultin suunnittelema nk. hollanterirakennus, jossa raaka-aine, lumppu tai puu, jauhettiin veden kanssa massaksi, on säilynyt 1860-luvulta. Tehdasta on laajennettu useaan otteeseen ja se muodostaa monikerroksellisen punatiilisen kokonaisuuden, joka on edelleen Tervakosken toiminnallinen ja maisemallinen keskus.

Jokirannan puistoalueella sijaitsee tehtaan työnjohdon asuinrakennus, Ricardo Björnbergin suunnittelema Pomola vuodelta on vuodelta 1895.

Kuvat: Paperitehdas, etualalla kahdeksankulmainen hollanterirakennus, taustalla tornillinen lumppulinna. Alakuvassa yksikerroksinen puurakennus Pomola.

Tehtaan pääkonttori on vuodelta 1947 arkkitehti Heimo Kautosen suunnittelema. Tehtaan edustaviksi rakennetut julkisivut ovat länteen ja etelään, kohti kartanoa ja tehdaskylää.

Pääkonttorin arkkitehtoninen pari on klubirakennus kartanon tuntumassa. Tyylipiirteiltään edustava ja detaljoinniltaan rikas. Rakennus on muutettu suuresta viljamakasiinista, joka rakennettiin 1800-luvulla kartanolle johtavan puistokujanteen varrelle. Muutos toteutettiin 1953 tehtaan klubirakennukseksi Heimo Kautosen suunnitelmin.

Kuvat: Pääkonttori ja punatilinen laajennusosa. Alla virkailijakerho Kartanon puistoalueella, nykyisessä Waseniuksen puistossa.

Tehtaan rakennuttama kansakoulu on vuodelta 1891. Koulurakennus on määrännyt tehdaskylän koordinaatiston Pomolan kanssa rannan suuntaisina rakennuksina. Tielinjan nostaminen ja lukuisat julkisivumuutokset ovat muuttaneet kansakoulun luonnetta osana kokonaisuutta. Koulu jäi pieneksi 1950-luvulla, jolloin rakennettiin uusi koulu Kettumäen kalliolle. Kansakoulun vanhoissa tiloissa ovat toimineet Tiloissa on toiminut lääkärin vastaanotto ja Tervakosken kirjasto.

Kuvat: Kansakoulu 2020 Seura-aukiolle ja Tervajoen tielle sekä vanha kasnakoulu aikaisemmassa asussaan Paperiruukki-sivustolla, Tervakosken paperitehtaan kuva-arkisto, Janakkalan kunta.

Tervajoen uoma ja rantapuisto nivovat yhteen Tehdaskylän ja peltoaukean maiseman ja rakennukset. Puistoon sijoittuu Heimo Kautosen vanhan seuratalon paikalle suunnittelema Seuratalo vuodelta 1962.

Kuvat: Tervajoen uoma tehtaan suuntaan Tervajoentieltä ja Seuratalo.

Tehtaan yhden omistajasuvun, Waseniuksen, mukaan nimetty puistoalue on kulttuurimaiseman vanhinta ydinaluetta, joka rajaa peltoaluetta koillisessa.

Vanha tielinjaus näkyy maisemassa edelleen puukujanteena, joka on yhdistänyt kartanon ja paperiruukin. Alla vanhimman puukujanteen näkymiä, kartanoa ja tehdasta visuaalisesti yhdistävä puukujanteelta aukeaa näkymä pellolle, kartanolle ja tehtaalle, kujanteen näkymäpäätteenä on Lumppulinnan torni. Kuvassa näkyvän nuoren männyn voisi poistaa, myös alikulku muodostaa tylyn päätteen puukujanteelle.

Kuvat: Näkymä puukujanteelta, jossa arvokas näkymäakseli kohti tehdasta. Alakuvassa sama kujanne kohti kasvillisuuden kätkemää kartanon pihapiiriä ja virkailijaklubin rakennus.

Kartanon puukujanteen puiston reunaan, kalliomäen alarinteeseen rakennettiin jo 1810-luvulla osa tehtaan ensimmäisistä asuinrakennuksista, myöhemmin alueella oli mm. osuuskauppa. Vuonna 1967 niiden paikalle valmistui tehtaan paloasema.

Kuva: Paloaseman rakennus kartanon puiston puolelta kuvattuna.

Kaava-alueen länsipuolella olevia rakennuksia

Länsipäähän sijoittui 1920- ja 1930-luvulla virkailijoiden rakennuksia, niiden sijainti paperitehtaan toimitusjohtajan asunnoksi muuttuneen kartanon läheisyydessä ja näkyvällä paikalla kertoo hyvin ajan selkeästä hierarkiasta. Pariisi -nimiset asuinrakennukset suunnitteli Jarl Eklund. Kuusiaidan rajaamalla puutarhalla, viherhuoneilla ja tenniskentällä varustetut rakennukset valmistuivat 1938. Sodan jälkeen rakennettiin erilliset autotallirakennukset.

Kuva: Pariisin talot 2020.

Pariisin pohjoispuolelle suunnitteli arkkitehti Heimo Kautonen kaksi rivitaloa 1960-luvulla ns. Ylä-Pariisin talot. Metsärinteeseen Majakanmäelle, peltomaiseman yläpuolelle, valmistui tehtaan toimesta 1960-luvun alussa kolme kerrostaloa.

Kuva: Ylä-Pariisin rivitalot ja Majakanmutkan kerrostalot.

4 Yhteenveto, arvot, suositukset

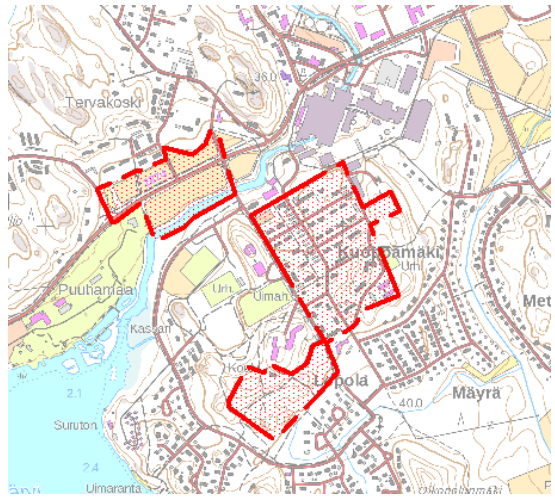

Kaava-alueet, joista tässä työssä on käytetty nimiä Tehdaskylä ja Kyläpelto, kuuluvat Tervakosken teollisuusyhdyskunnan historiallisesti ja maisemallisesti keskeisiin alueisiin. Tehdaskylään kuuluva lounaiskulman metsäalue, Kettukallion alue, on kouluun kuuluvaa asuntolarakennusta lukuun ottamatta enemmän luontoarvoja edustavaa aluetta. Tehdaskylä ja Kyläpelto ovat osa maakunnallisesti ja valtakunnallisesti merkittävää rakennettua ympäristöä.

Tervakosken paperitehtaan ja yhdyskunnan lähtökohtana oli 1799 perustettu Tervakosken kartano, jonka taustalta löytyy keskiaikainen Tervakosken kahden talon kylä myllyineen, sahoineen, rustholleineen ja peltoineen. Tervakoskella kartanon yhteyteen 1818 perustetun paperiruukin ympärille kasvoi edustava, pitkälti omavarainen sekä vahvasti hierarkkinen kartano- ja tehdasyhdyskunta, ns. taajaväkinen yhdyskunta maaseutumaisemassa. Tehtaan tarvitsemaa yhdyskuntaa rakennettiin maat omistavan kartanon, myöhemmin tehtaan johdolla 1800-luvun alusta aina 1970-luvulle saakka. Kartanon ja tehtaan toimesta suunniteltiin ja rakennettiin tehtaanjohdon ja työväen asuntojen ohella myös kaikki keskeiset elämänkaaren palvelut, koulut, kirkot, terveydenhuollon tilat, eläketalot, päiväkodit, kerhotalot ja urheilutilat.

Tehtaan vanhinta työväenasutusta ja palveluita edustavan Tehdaskylän historia on luettavissa maisemasta. Tehtaalla, kartanolla, työväenasutuksella, palveluilla ja maataloudella oli oma, topografiaan ja hierarkiaan pohjautuva, toisistaan eriytynyt paikkansa maisemassa. Tässä työssä määritellyt kulttuurihistorialliset ominaispiirteet, rakennukset, kerrostumat ja näkymät tulisi huomioida kaavoituksessa. Tehtaan ja yhdyskunnan keskeiset arvot ja ominaispiirteet liittyvät maisemaa hallinneeseen kokonaissuunnitteluun ja pitkän historian lukuisiin rakennuskerrostumiin. Tehtaan aktiivinen rakennuskausi kesti lähes katkeamattomana 1820-luvulta 1970-luvulle saakka, jolloin yhdessä kasvaneet tehdas ja yhdyskunta vasta eriytyvät.

Kaava-alueiden kulttuuriympäristön rakennetut arvot Tervakoskella ovat vahvasti sidoksissa pitkään asutus-, maatalous- ja teollisuushistoriaan, sen monipuolisiin kerrostumiin. Teollisuusyhdyskunnassa tänä päivänä näkyvät, keskeiset rakennetut kerrostumat ovat pääosin 1930-, 1940-, 1950-1960-luvuilta, jolloin niitä suunnittelivat ensin arkkitehti **Jarl Eklund** ja sodan jälkeen arkkitehti **Heimo Kautonen**. Yhdyskunta kasvoi 1820-luvulta alkaen laajentuen puumaisesti aluekokonaisuus kerrallaan ja vasta 1960- ja 1970-luku alkoivat laajemmin purkaa vanhempia, 1800-luvun rakennuskerrostumia. Maiseman rakentaminen on ollut satoja vuosia sidottu maiseman topografiaan ja maatalouteen. Kyläpellon kaava-alue liittyy jo keskiaikaiseen kylään, palvellen myöhemmin kartanon ja tehtaan maataloutta ja maisemaa. Paperitehdaskin on edelleen keskiaikaisen myllyn paikalla, vaikka höyrykone vapautti tehtaan energian suhteen jo 1850-luvulla kosken läheisyydestä.

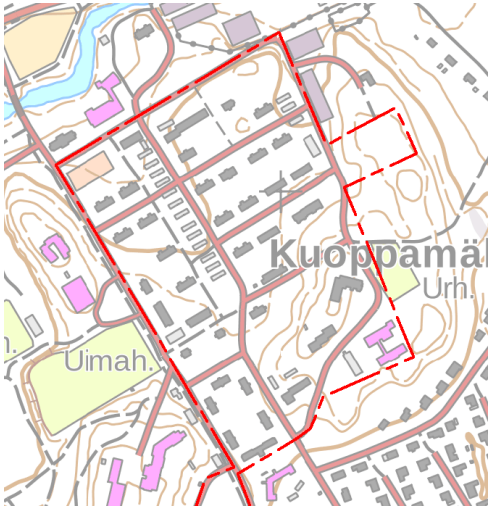

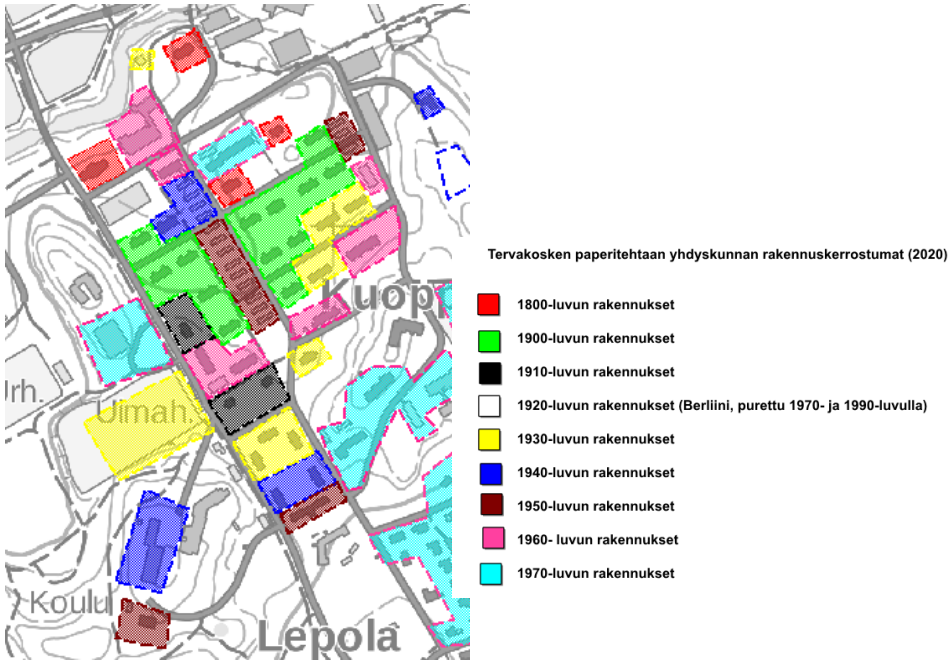

Kartat, Tehdaskylän kaava-alue ja kerrostumat. Peruskartta 2020. MML.

4.1 Tehdaskylä ja arvot

Kaava-alue on rakennetuilta osiltaan Tervakosken paperitehtaan työväen ja yhdyskunnan vanhinta asuinaluetta ns. Tehdaskylää, jonka rakentaminen alkaa vähitellen kartanon paperiruukin (1818) perustamisen jälkeen. Asutuksen pohjana on vanha, kosken etelärannalla ollut Tervakosken keskiaikainen myllykylä. Alueen nykyinen, osin muuttunut ruutukaava on 1800-luvulta, sen lähtökohtina ovat vanhempi kyläasutus ja ulkomaiset esikuvat. Tehdaskylän kerrostumissa näkyy tehtaan koko historia.

Alueen rakenne muodostui hitaasti rakentamisen edetessä kerroksina kohti etelää. Aluerajaus, koordinaatisto on pääpiirteissään säilynyt ja sitä noudatettiin aina 1970-luvulle saakka, jolloin tehdas lopetti yhdyskunnan rakentamisen ja alkoi luopua omistuksistaan. Tehdaskylän alue rakennettiin vaiheittain, pohjoisesta etelään ja sen rakennuskerrostumat kertovat rakennusajan ohella tehtaan laajentumisesta ja kehittymisestä. Vanhin, 1800-luvun rakennuskanta on pääosin väistynyt, se purettiin viimeistään 1960- ja 1970-luvulla kun jokirannassa ollut vanha keskusta uudistettiin. Siitä on säilynyt lähinnä tehtaan työnjohdon asuntola eli Pomola sekä kansakoulu. Kaava-alueella on yksittäinen asuinrakennus 1800-luvun puolivälistä, mutta sen ulkoasu on nuorempi.

Tehdaskylän keskeisiä, säilyneitä kerrostumia ovat 1900-luvun ensimmäisen vuosikymmenen puiset, kuuden perheen tyyppitalot sekä niiden taustalle sijoittuvat 1910-luvun pienemmät omakotitalomaiset puiset asuintalot sekä 1930-luvun kivitalot ja eläketaloiksi rakennettu Lepolan alue. Viimeisen kerrostuman muodostaa 1960- luvun kerrostalot. Tehtaan omistuksen väistyessä ja tonttien erottamisen jälkeen osa, alkujaan tiheästä tieverkosta on poistunut käytöstä ja maisemasta. Tehdaskylän uusi rakentaminen jatkoi tehtaan aikana vanhaa koordinaatistoa ja mittakaavaa. Vanhojen alueiden täydennyksessä käytettiin alueen, kerrostuman vanhaa mallia. Vanhempien esikuvien seuraaminen näkyi vielä alueen takareunalla, joka rakennettiin 1970-luvulla. Siellä alueen viimeinen ja ainoa täyselementtikerrostalo toteutettiin harjakattoisena ja julkisivultaan porrastettuna.

TEHDASKYLÄN HISTORIALLISET ARVOT

- Edustava teollisen historian synnyttämä yhdyskunta. Suomen vanhimman toiminnassa olevan paperitehtaan (1818) yhdyskunta, jonka esikuvana ovat olleet eurooppalaiset malliyhdyskunnat ja puutarhakaupunkiperiaate.
- Keskiaikaisen myllykylän ja siitä 1799 muodostetun kartanon historian kerrostumat ja lomittuminen tehdasyhdyskunnan kehittymiseen. Vanha maisemaan, topografiaan, koskipaikkaan ja maatalouteen pohjautuva rakenne nähtävissä.
- Yksityiseen maanomistukseen perustuva yhdyskuntamalli. Tehdas vastasi aina 1970-luvulle saakka tehtaan työläisten ja toimihenkilöiden asunnoista, koulutuksesta, sairaanhoidosta sekä kulttuuri- ja urheiluharrastuksista sekä näiden vaatimista tilojen rakennuttamisesta.

Tehdaskylän vanhin osa perustuu puutarhakaupunkiperiaatteelle. Siinä keskeistä on kokonaisuutta yhdistävät alueen sisäiset, vanhaan ruutukaavaan pohjautuvat kadut sekä rakennuksia ympäröivät pihapiirit.

Tehdaskylän kulttuurihistoriallinen ympäristö syntyy myös pienipiirteistä puutarhoista, joissa oleskelu ja hyötytarhat sekä pitkät hiekkakäytävät läpialue tukevat taloista muodostuvaa koordinaatistoa. Ydinalueelle ovat kuuluneet matalat hedelmäpuut, marja- ja koristepensaat, kasvimaat sekä ruohokentät ja kukkaistutukset. Puustoa on alueelle istutettu suhteellisen vähän, lähinnä omenapuita ja koivuja sekä lehmuskuja Paperintekijäntien laidalla.

Loivasti kohti jokea viettävän alue on suhteellisen tasainen vanha peltoaukea, jonka ympärillä kohoavat moreenikummut, joilla kasvaa vanhoja mäntyjä. Nämä muodostavat alueen maisemallisen kehyksen, jonne myöhemmät rakennuskerrostumat on sovitettu maisema huomioiden.

TEHDASKYLÄN RAKENNUSHISTORIALLISET ARVOT:

- Rakennetun ympäristön ytimen muodostaa hierarkkinen kolmijako: kartano-tehdas-tehdaskylä.
- Edustavat rakennetun maiseman maamerkit: **Tehdas:** koskipaikassa, useita rakennuskerrostumia ja kiintopisteet; julkisivujen lumppulinna 1923, pääkonttori 1947 ja piippu 1940-luku.
- Tehdasyhdyskuntaa leimaa pitkä rakennushistoriallinen kehityskaari, jatkumo, jossa on lukuisia kaupunkikuvallisia ja arkkitehtonisia kerrostumia.
- Tehdaskylän korttelirakenteen 1800-luvun koordinaatisto on säilynyt tunnistettavana kerrostumista ja muutoksista huolimatta.
- Ammattimaisesti suunnitellut ja asuinrakennukset, erilliset varastot, puutarhat sekä julkiset rakennukset. Rakentaminen oli jatkuvaa, muodostaen eheän kokonaisuuden, jonka kerrostumat näkyvät kasvurenkaina tehtaan ympäristössä.
- Tehdaskylässa on nähtävissä yhdyskunnan pitkä kaari, kerrostumat, jotka noudattavat tehtaan uudistamis- ja kehittämisvaiheita. Kokonaisuus on eheä, uudet kerrostumat noudattavat koordinaatiston ohella vanhempien mittakaavaa, rakennuksissa on pääosin kaksi kerrosta, satula tai aumakatto. Talousrakennukset on keskitetty selkeästi erilleen, paperintekijäntien varastorivit ja Lepolan talousrakennukset.

Kerrostumat: 1900-l, 1910-l 1930-l, 1960/70-luku: aluetta on suunniteltu ammattimaisesti ja rakennettu tehtaan toimesta 1820-luvulta aina vuoteen 1973. Kaupunkikuvallisia arvoja ovat tehdaskylän ruutukaava, kansainvälisten mallikaupunkien mukainen toimintojen eriyttäminen, puutarhakaupunkiperiaatteen mukainen topografian hyödyntäminen, puistokulttuuri sekä hyötytarhat. Arkkitehtonisia arvoja ovat tyylipiirteiden säilyneisyys, asemakaava ja lukuisat ja selkeät kerrostumat, tyyppipiirustusten käyttö sekä selkeä jaottelu, asuinrakennukset, talousrakennukset ja aluetta ylärinteissä kehystävät palvelurakennukset.

TEHDASKYLÄN MAISEMALLISET ARVOT:

- Rakennetun maiseman ytimen muodostaa hierarkkinen, joki- ja koskimaiseman kolmijako: kartano-tehdas-tehdaskylä.
- Arvokas avoin maisematila, Vähikkäläntie, kyläpelto, Waseniuksenpuisto puukujineen ja Tervajoen rantapuisto sekä Tervajoki nivovat yhteen rakennetun ympäristön ytimet. Tehdas, tehdaskylä ja kyläpelto ympäristöineen muodostavat arvokkaan kulttuurimaisemakokonaisuuden. Tehdas on rakennettu koskipaikkaan, maisemalliseen solmukohtaan, jossa tehdas luo tehdaskylälle erityisen maamerkin.

- Tehdaskylän vanhin osa on rakennettu loivaan rinteeseen erilleen tehtaasta omaksi kokonaisuudekseen, jossa mäntyjä kasvaville kumpareille on sijoitettu myöhemmät rakennuskerrokset metsälähiö-periaatteen mukaan topografiaan sijoittaen ja tiet maisemaa myötäillen.

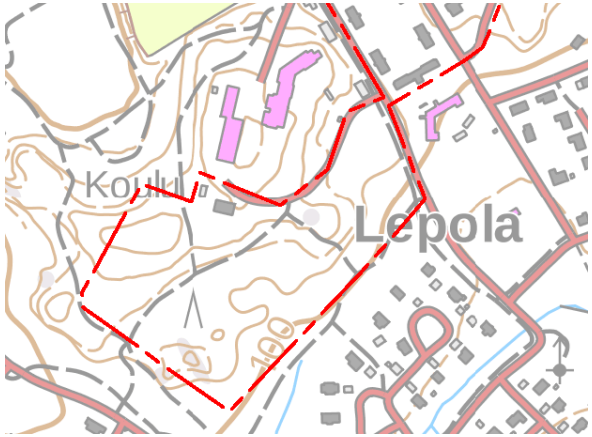

4.1.1 Kettukallion alueen arvot

Kaava-alue on pieneltä osin tehdaskylään kuulunutta kansakoulun aluetta. Kaava-alueella sijaitseva asuinkerrostalo rakennettiin 1951 valmistuneen kansakoulun opettajien asuntolaksi. Rakentamaton Kettukallion etelärinne on nyt havupuuvaltainen virkistys- ja ulkoilualue. Alueen kerrostalokaava ei ole toteutunut. Kettukallion alueelta ei löytynyt selvitystyön yhteydessä koulun asuntolan lisäksi erityisiä kulttuurihistoriallisia rakennetun ympäristön arvoja.

KETTUKALLION RAKENNUSHISTORIALLINEN ARVO:

- Alueen opettajien asuntolarakennuksessa on noudatettu tehdaskylän 1950-luvun rakennusperiaatteita ja se kuuluu julkisen rakentamisen kokonaisuuteen Kettukallion laella. Rakennus on suojeltu (sr-4)

KETTUKALLION MAISEMALLINEN ARVO:

- Kettukallio rajaa avointa suurmaisematilaa ja kansakoulu on sovitettu maisemaan 1950-luvun ihanteiden mukaisesti. Uudempi, ja matalampi rinnettä seuraava 2000-luvun koulurakennus rajaa kansakoulun etupihaa.

- Kettukallio nousee järvi -ja peltomaisemasta metsäisenä luonnonmaisemakohteena.
- Alue erottaa tehdasajan rakentamista ja uudempia omakotialueita.

Kettukallion viheralueet yhdistyvät ympäröivään ekologiseen verkostoon tarjoten samalla virkistysalueita asuin- ja koulualueille.

4.1.2 Suositukset: Tehdaskylä ja Kettukallio

Tehdaskylä (kaava 33, 1985 ja kaava 73, 2004)

Suositukset suojelumerkinnöiksi

Nykyiset sr- merkityt rakennukset, merkinnät säilytetään

Uusi merkintä: AP/s, Tehdaskylä, ympäristö ja rakennukset säilytettävä, kestää muutoksia vain kulttuuriympäristö ja kerrostumat huomioiden.

Tehdaskylän vanhimmat ja merkittävimmät ympäristöt, kestävät huonosti muutoksia

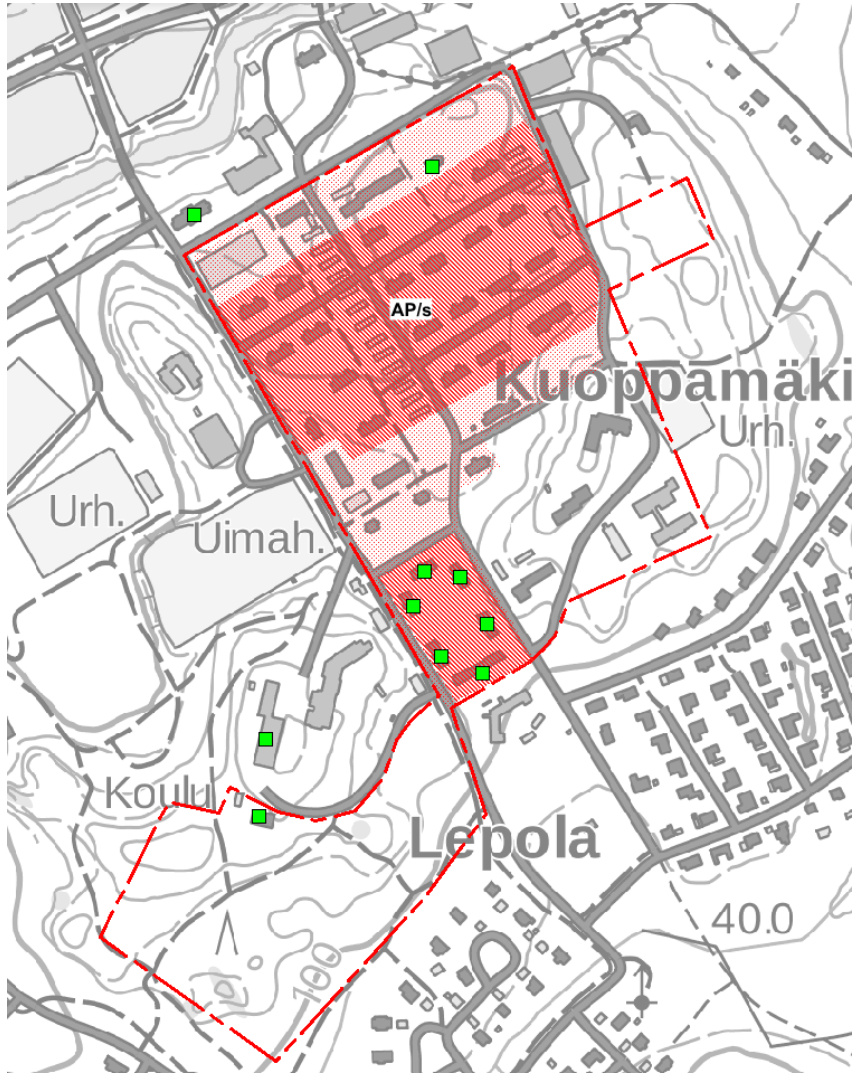

Suositus, kaavamerkinnät: Tehdaskylän yhtenäisen kokonaisuuden muodostava alue, sen vuosina 1900-1967 rakennetut kerrostumat, tulisi suojella kaavassa aluemerkinnällä, jossa painotetaan alueen rakennusten ja sen kerrostumien säilyttämistä nykyisellään. Alueen vanhimmat, tummanpunaiset osat kestävät huonosti muutoksia, nuoremmat vaaleanpunaiset osat kestävät pieniä muutoksia vain kulttuuriympäristön arvot ja ominaispiirteet huomioiden. Nykyiset rakennuskohtaiset suojelumerkinnät, Lepolan rakennuksien ja kansakoulun asuinrakennuksen merkinnät voidaan säilyttää. Alueen vanhimman, mutta muuttuneen asuinrakennuksen merkinnän poistamista voidaan myös harkita.

Tehdaskylän ydinalueille ei osoiteta uusia rakennuspaikkoja. Alueen pihapiirejä ohjataan rakennustapaohjeella ja siihen liittyvin istutussuosituksin. Suunnittelussa huomioidaan tehdaskylän aluemerkintöjen painotukset ja erityispiirteet. Alueen tienlinjoissa säilytetään hierarkia, sisäiset linjat säilytetään hiekkapäällysteisinä. Varasto- ja autotallirakentamisesta laaditaan omat, kulttuuriympäristöt huomioivat ohjeet.

Suositus, rakennukset:

Rakennusten korjaus- ja kunnostustöissä tulee huomioida rakennusten historialliset, alkuperäiset tai vanhojen kerrostumien ominaispiirteet, materiaalit, aukotus, väritys ja kattomuodot. Rakennusten korjaus- ja muutostöissä sekä niiden uudisrakennuksissa tulisi käyttää perinteisiä, rakennusaikakauteen kuuluvia materiaaleja, värejä, työtapoja ja teknisiä ratkaisuja. Lähtökohtana on rakennusosien kunnostus, jos niitä uusitaan, on käytettävä perinteisiä materiaaleja, mittakaavaa, värejä ja työtapoja. Jäljitelmiä esim. tiilikuvioituja peltikatteita, alumiini-ikkunoita, vanhoja ovia jäljitteleviä esim. puristemateriaali- tai puukuituvia ym. ei suositella.

Tyyppitalojen mm. Sähkötalot ja Lepolan yhteydessä tulee suosia yhteneväisyyttä värien ja katemateriaalien ja -värien suhteen. Perinteisiä kattomateriaaleja ovat tiili, konesaumattu pelti ja kolmiorimahuopa. Tehdaskylässä pääosa katoista on nykyisin punaisia, joskin materiaalit vaihtelevat. Jatkossa punainen olisi hyvä vaihtoehto kattoväriksi, se toisi yhtenäisyyttä alueelle.

Vanhan tehdaskylän alueella betonitiili on usein kuluessaan ja vanhentuessaan menettänyt värinsä. Pääosin alueella on käytetty punaista sävyä, jonka jatkaminen eheyttää alueen yleisilmettä, huolimatta siitä on kate peltiä, tai tiiltä. Pystysaumattu peltikate on suositeltava vaihtoehto.

Osassa taloista on käytetty mineriitti- eli kuitusementtilevyjä, jonka valmistui alkoi 1900-luvun alussa. Vuoteen 1988 asti levyissä on käytetty yleisesti kuituna asbestia. Mineriitti tai Eterniitti- levyt voidaan vaihtaa pelti tai tiilikatteeseen.

Alueelle tulisi laatia kerrostumat ja ominaispiirteet huomioivat korjaustapaohjeet. Pihoissa olisi hyvä suosia perinteistä kasvillisuutta.

Suositus: Kettukallion alue: (kaava-alue 78)

Kettukallion opettajien asuntolan suojelumerkintä säilytettään ja kouluihin liittyvää kokonaisuutta kehitetään julkisten rakennusten alueena. Kettukallion rinne kestää muutoksia. Asuinalueiden kaavoituksessa suositeltava jatkaa kehämäisten alueiden rakennetta.

Suositus, tehdaskylän ympäristöt: Inventointialueen pohjoispuolelle jääville Seuratalolle, Pomolalle ja Lumppulinnalla olisi hyvä olla rakennuskohtainen suojelumerkintä. Lisäksi tehdaskylän AP/s alue tulisi ulottua myös sinne, tummanpunainen rasteri. Urheilupaikkojen sijoittamisessa suositeltavaa sijoittaa uudet liikuntapisteet koulujen, päiväkodin ja urheilukenttien ja virkistysreittien yhteyteen.

4.2 Kyläpellon arvot

KYLÄPELLON HISTORIALLISET ARVOT:

- Vanha Tervakosken keskiaikaisen kylän peltoalue, myöhemmin osa kartanon, sen puiston sekä tehtaan ja tehdaskylän maataloutta ja maisemaa
- 1800-luvun tielinja, puurivit
- Yhdyskunnan hierarkia:Tenniskentät osa tehdaskylän virkailijoiden ns. Pariisin asuintalojen 1930-luvun kokonaisuutta

KYLÄPELLON MAISEMA- JA RAKENNUSHISTORIALLISET ARVOT:

- Tervakosken kylän vanha peltoalue
- Osa kartano-tehdas-tehdaskylä kokonaisuutta.
- Puistomaiset piirteet, tielinjat
- Kartanon, Pariisin, tehtaan ja tehdaskylän näkymät pelto- ja jokilaaksoon

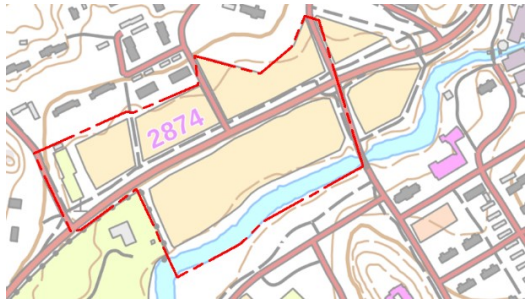

Kaava-alue on entisen Tervakosken keskiaikaisen kylän vanha kyläpelto, vuodesta 1802 se oli olennainen osa, Tervakosken kartanon ja sen puiston maisemaa. Pellon ja kartanon maisemaan rakentui vuodesta 1818 paperitehdas ja tehdaskylä, jolloin pellosta tuli myös osa tehtaan maisemaa. Kylä, kartano ja vuodesta 1818 paperitehdas, olivat yhdessä merkittävä maatalouden harjoittaja aina sotien jälkeiseen aikaan saakka. Nykyinen maatalouteen ja topografiaan perustuva selkeä, hierarkkinen kolmijako, kartano-paperitehdas-tehdaskylä sekä niitä yhdistävä peltoalue alkavat rakentua 1820-luvulla, ollen edelleen tunnistettava osa maisemaa.

Kyläpelto, maatalous oli osa kylän, kartanon, tehtaan historiallista maankäyttöä aina keskiajalta 1950-luvulle saakka. Peltoa viivasuoraan halkovat tiet, Vähikkäläntie ja Tervajoentie ovat 1800-luvulta, liittyen olennaisesti kartanon ja tehtaan maisemaan. Tielinjoja vahvistavat puurivit ovat 1930-luvun vaiheilta. Maiseman kiintopisteeksi rakennettujen kartanorakennusten ominaispiirteisiin kuuluu näkymäakselit viljely- ja vesistömaisemaan. Myöhemmin kartano oli paperitehtaan johtajan asuntona. Kartanon lähelle rakennettiin edustava, tehtaan virkailijoiden asuinkerrostalot tenniskenttineen 1930-luvulla.

Peltoalue ja tie näkyvät 1700-luvun lopun kartassa. Kylään ja myllyihin rajautunut peltoalue on todennäköisesti huomattavasti vanhempi. Vanhimmat pellot ovat kylien läheisyydessä. Tervakosken kylän muut vanhat pellot ovat pääosin jääneet tehtaan ja sen yhdyskunnan sekä myöhemmän taajamarakentamisen alle.

Pelto on osa maakunnallisesti ja valtakunnallisesti merkittävää rakennettua ympäristöä.

Suositus: Peltoalueen kylään, kartanoon ja tehtaaseen liittyvät historialliset ominaispiirteet, avoin maisema ja tie- ja puistopiirteet tulee säilyttää.

KYLÄPELLON MAISEMALLINEN ARVO:

Tehdas, tehdaskylä ja kyläpelto ympäristöineen muodostavat arvokkaan kulttuurimaisemakokonaisuuden. Tie ja joki muodostavat arvokkaan avoimen maisematilan jokilaakson pohjalle, jossa on mahdollisesti sijainnut jo varhaisia viljelymaita, Tervakosken kylässä. Avoimeksi maisematilaksi on jätetty topografiaa ja maisemarakennetta huomioiden alavimmat parhaat viljelymaat sekä puistoksi sopivat tulvarannat. Vähikkäläntie, kyläpelto, Waseniuksen puisto puukujineen ja Tervajoen rantapuisto sekä Tervajoki nivovat yhteen rakennetun ympäristön ytimet.

- Monikerroksinen avoin maisematila: jokilaakso, tiemaisema, viljelymaisema, puistomaisema : pitkät näkymät ja kartanon ja tehtaan historiasta kertovat maamerkit ja rakennukset alueen laidoilla ja näkymien päätteinä.
- Tervakosken kylä, viljelymaisema
- Peltojen äärelle rakentunut kartanomaisema, puukujanteet, viljelymaisema
- Teollisuusmaisema kosken äärellä, piippu maamerkkinä, vesistön solmukohta

Pelto osana kartanon-, tehtaan-, vesistön ja yhdyskunnan maisemaa

Keltainen rasteri = Tervakosken keskiaikaiseen kylään ja sen maisemaan liittynyt pelto, näkyy pääosin jo 1700-luvun lopun kartassa. Vuodesta 1802 osa kartanon ja vuodesta 1818 paperitehtaan ja tehdaskylän maisemaa.

Vihreä katkoviiva = kartanon ja tehtaan puukujanteet 1800- ja 1900-luvulta

Ruskea katkoviiva = Historialliset tielinjat: Vähikkäläntie, itäpää käytössä jo 1700-l, länsipää 1800-l, Tervajoentie 1800-luku, kartanon ja tehdaskylän yhdistävä tielinja.

Punainen katkoviiva = Kartanoa maisemaan, myllyihin/tehtaaseen ja vesistöön yhdistäneet näkymäakselit

= peltomaisemaan rajautuvat tehtaan historiallisesti merkittävät rakennukset ja kiintopisteet

Arvot: Viljely-, kylä-, kartano- ja puisto-, ja maisemahistoria. Pellot ovat keskeinen osa keskiaikaisen kylän, vuodesta 1802 kartanon lähimaisemaa ja historiaa. Myöhemmin ne yhdistivät sen reunoille rakentuneita tehtaan ja sen yhdyskunnan rakenteita. Pellon ympäristöön sijoittuu kartanon, tehtaan ja yhdyskunnan rakentamisen pitkä kaari, kerrostumia on mm. 1800-, 1890-, 1900-, 1930-, 1950- ja 1960-luvuilta.

Kyläpeltoa rajaavat historialliset rakennukset- ja maisemaelementit:

1. **Kyläpelto**

2. **Kartano 1802/1930-luku ja kartanopuisto (Jarl Eklund)**

   Suositus: Kartanon asema maisemassa on heikentynyt puiston hoidon laiminlyöntien vuoksi. Puisto pitäisi inventoida ja entinen loisto ja asema maisemassa palauttaa. Punaiset katkoviivat, huomioitavat, palautettavat ja säilytettävät näkymäakselit kartanolta vesistöön ja mylly- ja tehdaskoskelle.

3. **Pariisi 1938 (Jarl Eklund), kuusiaidat ja tenniskentät.**

   Suositus: Rakennusajan, teollisuuden sosiaalisesta hierarkiasta kertova kokonaisuus, asuinrakennukset, kuusiaita ja tenniskentät tulisi ehdottomasti säilyttää.

4. **Vähikkäläntien puurivi 1930-luku.**

   Suositus: Puistokuja säilytettävä, uudistettava ja palautettava puurivistö tien molemmille puolille.

Viljelymaisemaa kehystävät historialliset kohteet, kiintopisteet, joiden säilyminen ja hallitseva asema tulee säilyttää:

5. **Kartanon viljamakasiini/tehtaan klubi 1800-l/1955, Heimo Kautonen**

   Suositus: sr. Kartanon vieressä oleva kivinen viljamakasiini muutatettiin 1950-luvun alussa edustavaksi ja korkeatasoiseksi tehtaan virkailijoiden klubiksi, vastarannalla oli rantapellon takana Tehdaskylän Seuratalo.

6. **Puistokujanne Vähikkäläntieltä kartanolle, 1800-luku.**

   Suositus: Puistokujannetta kehitetään kevyen liikenteen väylänä. (Poistetaan nuori mänty näkymäakselilta alikäytävän tuntumasta)

7. **Kansakoulu 1891.**

   Suositus: Säilytetään sr-1 merkintä. Kehitetään rantapuistoa, jossa julkiset ja historialliset rakennukset lisäävät puistojen arvoa kokonaisuutena osana tehdaskylää.

8. **Seurala 1962, (Heimo Kautonen).**

Suositus: sr. Tehtaan juhlatalo. Edustavaa 1950- ja 1960-luvun vaihteen arkkitehtuuria jonka kanta Suomessa on ohut. Seurantalojen kulta-aikaa kesti 1800-luvun lopulta aina 1950-luvulle, jonka jälkeen yhteiskunnan muutos alkoi vähentää tarvetta, myös tehtaan rooli yhdyskunnan rakentajana päättyy pian tämän jälkeen. Kehitetään rantapuistoa, jossa julkiset ja historialliset rakennukset lisäävät puistojen arvoa kokonaisuutena osana tehdaskylää. Julkisen tehdaskylän puiston viimeisin kerrostuma.

9. Pesutupa 1930.

Suositus: Kehitetään osaksi palvelemaan puistotoimintoja, osa aluemerkintää.

10. Pomola 1895.

Suositus: sr-1, edustava, osana tehdasyhdyskunnan vanhinta kerrostumaa. Kehitetään rantapuistoa, jossa julkiset ja historialliset rakennukset lisäävät puistojen arvoa kokonaisuutena osana tehdaskylää.

11. Lumppulinna (repimö) 1927.

12. Hollanterirakennus, käsipaperiosasto 1860-luku.

Suositus: sr. Tehtaan julkisivu, vanhin säilynyt rakennus.

13. Pääkonttori 1947 (Heimo Kautonen).

Suositus: sr. Edustava aikansa tyylipiirteiden edustaja.

14. Tehtaan piippu 1940-luku.

Suositus: Säilytetään maamerkkinä.

4.2.1 Suositukset: Kyläpelto

Suositukset kaavamerkinnöiksi:

Nykyiset sr- merkityt rakennukset

Uusi merkintä: /s, Kyläpelto, avoin tila ja maisemaan liittyvät teollisuusaikaiset rakenteet, tenniskentät, puisto-osat säilytetään.

Perusteet ja suositus: Kolmelle eri aikakaudelle, kylä-, kartano- ja tehdas-ajalle keskeinen, ja rakennettua maisemaa yhdistänyt peltomaisema tulisi säilyttää keskeisiltä osiltaan ja näkymiltään rakentamattomina ja avoimena.

Pellon reunamaisemaan liittyvät, kartanon, puiston ja tehtaan historialliset rakennukset ja elementit sekä niiden keskeinen asema ja näkyvyys maise-massa tulee säilyttää. Kartanoon ja tehtaaseen liittyvät, maisemaa hallitse-vat tielinjat (Vähikkäläntie ja Tervajoentie) ja niiden asema tulee säilyttää. Peltomaisemaan ei tulisi lisätä lisää autoliikenteen tielinjoja.

Suositukset kaavan ympäristöille: Pellon reunoilla oleville kartanon puistolle, klubirakennukselle, Pariisin asuinkerrostaloille, tehtaan pääkonttorille ja kirkolle olisi hyvä olla rakennuskohtainen suojelumerkintä sekä aluemerkintä. Urheilupaikkojen sijoittamisessa suositeltavaa sijoittaa uudet liikuntapisteet koulujen, päiväkodin ja urheilukenttien ja virkistysreittien yhteyteen. Koirapuistolle tulisi etsiä sijainti avoimen maisematilan ulkopuolelta esim. metsäisiltä virkistysalu-eilta.

4.3 Yleiset suositukset maankäytön kehittämisen periaatteista kaava-alueille:

1. Kaava-alueiden ja niiden ympäristön suunnittelussa tulee huomioida kylä-, kartano- ja teollisuusmaiseman kerrostumat, ominaispiirteet ja hierarkia.

2. Uuden rakentamisen sijoittamisessa noudatetaan kehäperiaatetta, koordinaatiston hyödyntämistä tehdaskylän ruutukaavan tuntumassa ja alueen ulkokehillä maastoa myötäileviä periaatteita. Valtakunnallisilla ja maakunnallisilla rakennetun ympäristön arvoalueilla kartano- ja tehdasajan rakentamisen tulee säilyä maisemaa hallitsevina elementteinä.

3. Ympäröivät alueet tulisi suunnitella eheiksi kokonaisuuksiksi yhtenäistä korkealaatuista rakennustapaa noudattaen (yhtenäinen kattomuoto- ja kaltevuus, sijoitus tontilla ja materiaalien käyttö) jatkaen tehdaskylän rakennuskerrostumien periaatetta, ajanmukaista rakentamista, vanhaan koordinaatistoon ja mittakaavaan sovitettua. Tehdaskylään ja sen ympäristöön liittyvä selkeä jako asumiseen ja julkiseen rakentamiseen säilytetään.

4. Kartanoon ja kyläpeltoon liittyvä avoin maisematila ja sen historiallinen yhteys tehdaskylään ja tehtaaseen säilytetään näkyminä, kulkureitteinä sekä yhdistävin maisemallisin elementein kuten puukujin.

5. Kyläpellolla vältetään avoimen maisematilaa ja sen näkymiä sulkevaa rakentamista. Kartano- ja teollisuusaika muodostavat maiseman hallitsevan piirteen, jonka rakenteet, asema ja näkymät tulee säilyttää.

LIITE 1: Tehdaskylän varastot ja autotallit, uudisrakentamisen mahdollisuuksia ja haasteita

LIITE 2: Vähikkäläntien ja Kettukallion rakennettavuus

5 Lähteet

Kirjallisuus:

Alanko, Marja & Mäkinen, Seppo. Tervakosken teollisuusympäristön maankäyttö- ja rakentamistutkimus 1979. Väliraportti 10.6.1979. Tampereen teknillinen korkeakoulu, arkkitehtuurin osasto 1979.

Annala Vilho, Tervakosken paperitehtaan historia, Helsinki 1950.
Kulttuuriympäristön analyysi. Opas DIVE-menetelmän käyttöön. Museovirasto, 2013.

Koskinen, Tarmo. Tehdasyhteisö, Tutkimus tehtaan ja kylän kutoutumisesta tehdasyhteisöksi, kudelman säilymisestä ja purkautumisesta. 1987 Tervakosken kirjasto

Tervakoski Oy:n tehdaskylä: peruskorjaus: Tervakoski, Janakkala, Artikkeli
Lappalainen, Leena ; Lappalainen, Seppo. Julkaisussa: Arkkitehti 83(1986): 4, s. 49-51, 108Summary: Renovation of Tervakoski oy mill village; Tervakoski, Janakkala.

Nyman, Marie. Maisemaselvitys OPAS 9 | 2013 Tietoa maisemasta ja suuntaviivoja suunnittelun tueksi. Toim. Anna-Leena Seppälä. Varsinais-Suomen elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskus, 2013.

Peltola, Jarmo. Pääradan ja kolmostien kunta: Janakkalan historia 1866-2014. toim. Esko Helle. Janakkalan kunta 2015.

Rakennettu Häme – Maakunnallisesti arvokas rakennusperintö. Toimituskunta: Lauri Putkonen, Kirsi Kaunisharju ja Minna Seppänen. Hämeen liitto ja Rakennustieto Oy. Hämeenlinna 2003.

Reittiopas rakennuksen kulttuurihistoriallisen arvon, käytön ja kunnon selvittämiseen. Etelä-Savon maakuntaliitto ja Ramboll, 2019.
http://www.esavo.fi/kulttuuriymparisto
https://www.varsinais-suomi.fi/images/tiedostot/Hankkeet/Taajamahanke/ESAVOModerninrakennusperinnnarvottaminenjauusiokyttarvo-kyttkunto210819.pdf

Tala, Henrik 2018. Tervakosken paperitehdas 1818-2018: Tervakoski Oy 1818-2018.

Talon tarinat – rakennushistorian selvitysopas. Toim. Marja Sahlberg. Museovirasto, rakennushistorian osasto, 2010.

Tervakoski Oy, Suomi-Finland, perustettu 1818, Helsinki 1935.

Laki rakennusperinnön suojelemisesta 4.6.2010/498
https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2010/20100498

Inventoinnit, selvitykset, opinnäytetyöt:

RKY-2010, Tervakosken paperitehdas ja yhdyskunta, kyppi.fi

Alanko, Marja ja Mäkinen Seppo 1980. Tervakoski: vanhan teollisuusmiljöön maankäyttö- ja rakentamistutkimus: Tervakosken työväenasunto: perusparannussuunnitelma: diplomityö. Tampere: Tampereen teknillinen korkeakoulu 1980.

Lukkaroinen, Anne 1994. Tervakoski – kartanoyhteisöstä teollisuustaajamaksi. Pro Gradu. Helsingin yliopisto, maantieteenlaitos.

Suonto, Yrjö 1981. Tervakoski: vanhojen rakennusten uudelleenkäyttö: [diplomityö] Suonto, Yrjö.
Raportti / Tampereen teknillinen korkeakoulu, arkkitehtuurin osasto, 0356-4843 ; 72
Tampereen teknillinen korkeakoulu. Arkkitehtuurin osasto. Raportti ; 72.
Tampere: Tampereen teknillinen korkeakoulu 1981.

Wager, Henrik 1997. Enso oy:n rakennuskannan inventointi: Inventointiraportti 28.2.1997

Viinanen, Marika 2015. Taajaman maankäytön suunnittelua ohjaava maisemaselvitys ja maisemalliset maankäyttösuositukset - case Janakkalan Tervakoski, Ylemmän ammattikorkeakoulututkinnon opinnäytetyö maaseudun kehittäminen, Hamk.

https://www.theseus.fi/bitstream/handle/10024/96987/Marika_Viinanen.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Arkistoaineisto:

Paperitehtaan arkisto, valokuvia

Historialliset kartat:

Tervakosken, kylien isojakokartta, maanmittauslaitoksen konsepti n. 1780-, 1790-l, KTJ

Venäläinen topografikartta 1884, KA

Peruskartat 1951, 1962, 1979, 1989, 1992, 1996, Maanmittauslaitos

Verkkolähteet:

Tervakosken eläkkeensaajat. https://tervakoski.elakkeensaajat.fi/kaikuja/entista-tervakoskea/pertti-ahon-albumista/

Tervakosken kunnallinen kansakoulu. https://tervakoski.elakkeensaajat.fi/kaikuja/valokuvia-toy-n-valokuva-arkisto/1-albumi-tes-1/

Tervakosken paperiruukki-verkkonäyttely. Tervakosken paperitehtaan arkisto. Mustavalkoisia valokuvia.

https://www.janakkala.fi/kuntainfo/kylat-ja-taajamat/tervakoski/paperiruukki/

Anolan kartano. Museovirasto. Jarl Eklund 1937. http://www.rky.fi/read/asp/r_kohde_det.aspx?KOHDE_ID=104

Yleisiä lähteitä:

Mäkiö, Erkki Kulttuurihistoriallisesti arvokkaiden rakennusten vesikate, 2006.
https://www.kulttuuriymparistomme.fi/fi-FI/Ajankohtaista/Artikkelit/Rakennusperinnon_hoito/Viisaita_korjausperiaatteita/Kulttuurihistoriallisesti_arvokkaiden_ra(37809)

Lukander, Minna
https://www.kulttuuriymparistomme.fi/fi-FI/Ajankohtaista/Artikkelit/Rakennusperinnon_hoito/Viisaita_korjausperiaatteita/Pientalojen_rakenteet_19401970(37826)

Asbesti rakennusmateriaaleissa. Työterveyslaitos 2016. https://www.ttl.fi/wp-content/uploads/2016/11/asbesti-rakennusmateriaaleissa.pdf

Hautajärvi, Harri, ja Netta Böök. *Rakennetun Suomen Tarina*. Helsinki: Rakennustieto Oy, 2017.

Heikkinen, Maire. *Talo kautta aikojen: Kiinteän sisustuksen Historia*. Hki: Rakentajain k, 1989.

Kaila, Panu. *Maalari maalasi taloa: Julkisivujen värihistoria*. [Helsinki]: Multikustannus, 2009.

Kaila, Panu, Pentti Pietarila, ja Hannu Tomminen. *Talo Kautta Aikojen: Julkisivujen Historia*. Hki: Rakentajain kustannus, 1987.

Heikkinen, Maire. *Talo Kautta Aikojen: Kiinteän Sisustuksen Historia*. Hki: Rakentajain kustannus, 1989.

Nikula, Riitta. *Rakennettu Maisema: Suomen arkkitehtuurin vuosisadat*. Helsingissä: Otava, 1993.

Nikula, Riitta. *Suomalainen Rivitalo: Työväenasunnosta Keskiluokan Unelmaksi*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2014.

Kosteus- ja mikrobivaurioituneiden rakennusten korjaus
Weijo, Inari; Lahdensivu, Jukka; Turunen, Timo; Ahola, Susanna; Sistonen, Esko; Vornanen-Winqvist, Camilla; Annila, Petri (2019-10)
https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/handle/10024/161855